

Πανεπιστήμιον της Βαβυλώνης (ΠτΒ)

Συντακτική ομάδα:

Βασίλης Δημόπουλος

Γιώργος Καϊκτσή

Χαρά Καϊκτσή

Δημήτρης Κωνσταντίνου

e-mail: z_babylonia@yahoo.gr

Κάθε είδους επικοινωνία και βοήθεια κρίνεται πολύτιμη για τη συνέχεια...

Το *Πανεπιστήμιον της Βαβυλώνης*, αποτελώντας φορέα βάσιμης και γόνιμης αμφισβήτησης, δε θεωρεί εκ των προτέρων κανένα κείμενο ως ευαγγέλιο αρχών και κανέναν στοχαστή ως αυθεντία. Για το λόγο αυτό, δεν αποδέχεται άκριτα και δεν υιοθετεί το σύνολο των ιδεών ή των απόψεων που εκφράζονται στα κείμενα που φιλοξενούνται στη *νυκτεγερσία*, καθώς δεν αντανακλούν, και δεν μπορεί να αντανακλούν, εξ ολοκλήρου τις θέσεις του.

Τα κείμενα που φέρουν την υπογραφή μελών της συντακτικής ομάδας δεν δεσμεύονται από κανενός είδους πνευματική ιδιοκτησία και, ως εκ τούτου, η ανατύπωση, η αντιγραφή ή η αναπαραγωγή τους είναι ελεύθερη και επιθυμητή.

περιεχόμενα

Η αναρχία είναι αγώνας για τη ζωή, όχι για το θάνατο

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Obscurantist

Το κόμμα... σελ 7

ΜΕΡΟΣ Α΄

Κορνήλιος Καστοριάδης

Κοινωνία της Αυτοδιαχείρισης... σελ 11

Emma Goldman

Η ζωή του Francisco Ferrer και το Μοντέρνο Σχολείο... σελ 27

Γιώργος Μπουρλής

«Μοντέρνο Σχολείο»: η περίπτωση Ν. Υόρκης και Στέλτον... σελ 39

Στίχοι γνωστοί-άγνωστοι... σελ 62

ΜΕΡΟΣ Β΄

Κείμενα για την Ανθρώπινη Φύση

Δημήτρης Κωνσταντίνου

Τι είναι ο άνθρωπος;... σελ 71

Thomas Martin

Ο αναρχισμός και το ερώτημα της ανθρώπινης φύσης... σελ 77

Erich Fromm

Η φύση της βίας... σελ 98

Howard Zinn

Βία και ανθρώπινη φύση... σελ 108

Workers Solidarity Movement

Αναρχισμός και ανθρώπινη φύση... σελ 118

John H. Clippinger

Ανθρώπινη φύση και κοινωνικά δίκτυα... σελ 121

Anarchist FAQ

Ανθρώπινη φύση... σελ 135

Hillel Cohen

Είναι οι άνθρωποι από την φύση τους άπληστοι;... σελ 143

Erich Fromm

Ανθρώπινη φύση και κοινωνική θεωρία... σελ 146

Albert Joseph (Libertad)

... στον υποταγμένο... σελ 156

Επί του πιεστηρίου

Η ΑΝΑΡΧΙΑ ΕΙΝΑΙ ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ, ΟΧΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ

Τον Δεκέμβρη του 2008, κατά τη διάρκεια των γεγονότων που ακολούθησαν τη δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου, ο αναρχικός-αντιεξουσιαστικός χώρος απάντησε στις φασιστικές εκκλήσεις των ΜΜΕ για επιστροφή σε «ησυχία, τάξη και ασφάλεια» με το αφοπλιστικό σύνθημα «εσείς μιλάτε για βιτρίνες, εμείς μιλάμε για ζωές».

Ποια επικίνδυνη υποκρισία κάνει τώρα ορισμένους να μιλάνε για τα ανύπαρκτα μέτρα πυροπροστασίας της τράπεζας και όχι για τις ζωές που χάθηκαν; Ποια οργουελική αντιστροφή της πραγματικότητας κάνει κάποιους να μιλούν για το τραγικό συμβάν σαν να επρόκειτο για βραχυκύκλωμα;

Δεν καταλαβαίνουμε άραγε ότι αυτή η υποκρισία είναι αντίστοιχη των νατοϊκών δολοφόνων που μιλούσαν για «παράπλευρες απώλειες»;

Δεν καταλαβαίνουμε άραγε ότι η δεδομένη και αυτονόητη κυνικότητα και κτηνωδία ενός μεγαλοκαπιταλιστή, που επέβαλε εκβιαστικά στους υπαλλήλους του να βρισκονται μέσα στην τράπεζα, δεν εξιλεώνει κανέναν για τους νεκρούς;

Δεν καταλαβαίνουμε άραγε ότι, αν χρησιμοποιείς τις τακτικές του κτήνους το οποίο αντιπαλεύεις, έχεις γίνει ίδιος μ' αυτό;

Αν για κάτι αγωνίζονται οι αναρχικοί, αν για κάτι αξίζει να αγωνιστούν οι άνθρωποι, είναι για τη Ζωή, την Ελευθερία και την Αξιοπρέπεια. Για έναν κόσμο, όπου ο θάνατος δεν θα έχει πια εξουσία...

Στη διαδήλωση της 6/5 στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, που ανταποκρίθηκε σε κάλεσμα της ένωσης νοσοκομειακών γιατρών θεσ/νικής και πρωτοβάθμιων σωματείων, αρκετός κόσμος, αναρχικοί και αντιεξουσιαστές από το τελευταίο μπλοκ, φώναξε επανειλημμένα: «ήταν δολοφονία, δεν έχουμε αυταπάτες, κράτος και Βγενόπουλος δολοφονούν εργάτες». Σίγουρα μια τέτοια σκέψη για κάποιους είναι ανακουφιστική. Είναι, όμως, βέβαιο ότι αντιλαμβάνονται το περιεχόμενο και τις προεκτάσεις αυτού που εύχονται;

Δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς συνέβη στη Marfin το μεσημέρι της 5/5/2010. Γνωρίζουμε, όμως, ότι την ώρα που ακούσαμε τη τραγική είδηση, κανείς από τον περίγυρό μας δεν ήταν σε θέση να πει πως αποκλείεται να έγινε αυτό που οι εισαγγελείς των ΜΜΕ ανακοίνωναν! Και αυτό είναι επίσης τραγικό.

Γιατί, αν με την πρακτική μας δεν καθιστούμε ολοφάνερα αδιανόητο (και πρώτα απ' όλα σε εμάς τους ίδιους) κάτι τέτοιο να προήλθε από άτομα που κινούνται στον ίδιο χώρο με εμάς, τότε έχουμε ήδη ανοίξει το δρόμο, ώστε να συμβαίνουν τραγωδίες (από φονική ανευθυνότητα, από δειστραμμένη μοχθηρία ή από δόλιο σχεδιασμό).

Σε μια γενικευμένη εξέγερση υπάρχουν ανεξέλεγκτοι νεκροί, έγινε στο Λος Άντζελες, έγινε στην Αργεντινή. Κανείς δεν διανοήθηκε ποτέ να αποδώσει σε κάποιο οργανωμένο πολιτικό ρεύμα αμφισβήτησης τους θανάτους αυτούς.

Το γεγονός ότι οι 3 δολοφονημένοι της Marfin χρεώνονται στην αναρχία δείχνει σίγουρα μεγάλες ευθύνες. Ποιος μπορεί να αγνοήσει την ανοχή σε πρωτοποριακές λογικές και στην περιφρόνηση της ζωής; Δεν πα να λες ότι οι έμπειροι αναρχικοί τόσα χρόνια, τόσες τράπεζες έχουν κάψει, και ότι κανένας δεν κινδύνευσε... Δεν πα να λες ότι φταίει ο Βγενόπουλος που υποχρέωσε τους εργαζόμενους να μείνουν στην τράπεζα, που δεν είχε πυρασφάλεια κλπ.

Η ευθύνη δεν φεύγει από πάνω σου.

Αν υπάρχουν έστω και ελάχιστα άτομα που αυτοπροσδιορίζονται ως αναρχικοί και φτάνουν στην ανευθυνότητα να πυρπολούν κτίρια με κόσμο μέσα, κάπως έχει καλλιεργηθεί αυτή η ανευθυνότητα.

Αν, ακόμα χειρότερα, έχεις στρώσει το δρόμο ώστε να συμβεί η μεγαλύτερη μεταπολεμική προβοκάτσια στην Ελλάδα, τότε οι μακροπρόθεσμες συνέπειες ξεπερνούν και την τραγωδία των τριών δολοφονημένων.

Και η απάντηση δεν είναι οι διαμαρτυρίες ότι «ο εχθρός είναι αδιस्ताκτος». Ξέρουμε και την Piazza Fontana στο Μιλάνο και τη Scala στη Βαριελώνη.

Η απάντηση είναι η αναδυόμενη πολυπληθής αντιπολίτευση που ριζώνει σε όλους τους κοινωνικούς χώρους και πανελλαδικά, με επίμονη και κοπιαστική δουλειά, με συντροφικότητα, αλληλοβοήθεια και αλληλεγγύη. Η απάντηση είναι ο αγώνας για τη ζωή, όχι για τον θάνατο.

*Εκδόσεις-περιοδικό Πανοπτικόν, Εκδόσεις των Ξένων,
Εκδόσεις Στάσει Εκπίπτοντες, Εκδόσεις Εξάρχεια,
Μαύρο Πιπέρι του Ευβοϊκού, Περιοδικό Νυκτεγρησία*

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Η μυξοπράσινη θάλασσα μας γέννησε
κι έμεινε μέσα μας το μαύρο κύμα.
Γυμνούς μας ξέβρασε στα γκριζα βράχια
να σιάψουμε δρόμους φωτεινούς,
μα μέσα μας σιοτάδι.

Έρμαιο γήινο πλαγιτόν, πρώτη φορά στο φως του ήλιου
στον πυρωμένο καταρράχτη του τα λέπια μας ξεράθησαν.
Στη θέση τους τέσσερα πόδια φύτρωσαν
πατήσαμε την άμμο που κινείται
κάθε φορά που σηκωνόμαστε στα δυο,
πέφτουμε, στα τέσσερα και πάλι.

Μέσα μας το κύμα αναδεύεται
ξερνάει λέξεις κι αριθμούς,
όπλα, εργαλεία, χρώματα,
ήχους κι ονειρώξεις.
Εκπέμπει λάμπεις ποιητικές,
μα μέσα μας ακόμη το σιοτάδι.

Χάσκουμε μετέωροι στον γιρεμό με γουρλωμένα μάτια
άφατο χάος στη μια πλευρά και στείρα λογική στην άλλη.
Έντρομοι βουτάμε στο κενό με οδηγό το κύμα,
μετά την ανατριχίλα της ζωής η μανιασμένη θάλασσα.
Στην αγκαλιά της σβήνουμε ηδονικά
ρουφώντας τους αφρούς της κολασμένης τέχνης.

Obscurantist, *Το κύμα*

ΜΕΡΟΣ Α΄
άγνοια

... στη θεωρία

Κορνήλιος Καστοριάδης Κοινωνία της αυτοδιαχείρισης

Στη «Θεωρία» του τεύχους αυτού φιλοξενείται ένα απόσπασμα από το κείμενο «Για το Περιεχόμενο του Σοσιαλισμού» του Κ. Καστοριάδη, που δημοσιεύτηκε το 1957 στο τεύχος 22 του γαλλικού περιοδικού «*Socialisme ou Barbarie*». Τα στίχια είναι του *Solidarity Group* (London).

Το κείμενο αυτό του ρηξικέλευθου στοχαστή, παρά τα πενήντα τρία χρόνια που μας χωρίζουν, έχει ιδιαίτερη αξία σήμερα, που βιώνουμε τόσο έντονα το αδιέξοδο του καπιταλιστικού και κοινοβουλευτικού τρόπου οργάνωσης της κοινωνίας μας, για δύο λόγους. Πρώτον, επειδή επεξεργάζεται τις λεπτομέρειες ενός συνολικού προτάγματος για την οργάνωση της κοινωνίας, κάτι που δυστυχώς αρνούνται πεισματικά να κάνουν οι περισσότεροι ελευθεριακοί αντικαπιταλιστές για λόγους που θα αποδομήσει παρακάτω ο Καστοριάδης. Και δεύτερον, επειδή αποκαθιστά την πραγματική έννοια του σοσιαλισμού, ο οποίος εκφυλίστηκε από τους σταλινικούς και τους σοσιαλδημοκράτες που καπηλεύτηκαν τον τίτλο.

Ίσως όσοι μελέτησαν τα κατοπινά έργα του Κ. Καστοριάδη να παραξενευτούν από την «εργατική» φρασεολογία. Πρέπει, όμως, να λάβουν υπόψιν τους την επίδραση που άσκησε πάνω του το γεγονός της ανάδυσσης και καταστολής των Ουγγρικών Εργατικών Συμβουλίων, λίγο πριν γραφτεί το κείμενο. Στο κάτω-κάτω, τουλάχιστον όσον αφορά τους θεσμούς της αυτοδιαχείρισης που περιγράφονται παρακάτω, στη θέση των «εργατών» μπορούμε πάντοτε να βάλουμε όλους όσοι απασχολούνται σε πάσης φύσεως «εργασία».

Δ.Κ.

Η ανάπτυξη της σύγχρονης κοινωνίας και αυτά που συνέβησαν στο εργατικό κίνημα τα τελευταία 100 χρόνια (ειδικότερα από το 1917) μας έχουν αναγκάσει να αναθεωρήσουμε ριζικά τις ιδέες πάνω στις οποίες είχε βασιστεί το κίνημα.

Έχουν περάσει πολλές δεκαετίες από τη Ρωσική Επανάσταση. Από την επανάσταση αυτή δεν αναδύθηκε ο σοσιαλισμός αλλά μια νέα και τερατώδης μορφή εκμεταλλευτικής κοινωνίας, στην οποία η γραφειοκρατία αντικατέστησε τους ιδιώτες ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, και ο «σχεδιασμός» πήρε τη θέση της «ελεύθερης αγοράς».

Η αναθεώρηση αυτή έχει ορισμένες βασικές προϋποθέσεις. Η πρώτη είναι να αφομοιώσουμε την τεράστια εμπειρία της Ρωσικής Επανάστασης

και του τι συνέβη εκεί. Η άλλη είναι να αδράξουμε την αληθινή σημασία των Ουγγρικών Εργατικών Συμβουλίων, όπως και των άλλων εξεγέρσεων ενάντια στη γραφειοκρατία. Μια ματιά στο σύγχρονο καπιταλισμό και στον τύπο των συγκρούσεων που γεννάει δείχνει ότι σε ολόκληρο τον κόσμο οι εργαζόμενοι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με τα ίδια θεμελιακά προβλήματα, που συχνά εμφανίζονται και με τους ίδιους όρους. Η απάντηση σε αυτά είναι μία: ο σοσιαλισμός, ένα κοινωνικό σύστημα που είναι ακριβώς το αντίθετο από τον γραφειοκρατικό καπιταλισμό που έχει εγκαθιδρυθεί στη Ρωσία, στην Κίνα και αλλού –και από τον τύπο του καπιταλισμού που επικρατεί στη Δύση.

Η εμπειρία του γραφειοκρατικού καπιταλισμού μάς επιτρέπει να αντιληφθούμε ξεκάθαρα τι δεν είναι ο σοσιαλισμός και τι δεν μπορεί να είναι. Μια κωντική ματιά σε παρελθούσες προλεταριακές εξεγέρσεις, στην καθημερινή ζωή και στους αγώνες της εργατικής τάξης, στην Ανατολή και τη Δύση, μας καθιστά ικανούς να πούμε τι θα μπορούσε να είναι ο σοσιαλισμός και τι θα έπρεπε να είναι. Με βάση την εμπειρία ενός αιώνα, μπορούμε τώρα και πρέπει να καθορίσουμε το θετικό περιεχόμενο του σοσιαλισμού με έναν πολύ πιο συνεκτικό και ακριβή τρόπο από τους προηγούμενους επαναστάτες. Στη σημερινή τεράστια ιδεολογική σύγχυση, ανθρώπους που αποκαλούν τον εαυτό τους σοσιαλιστή μπορεί να τους ακούσουμε να δηλώνουν ότι «δεν είναι πλέον τόσο σίγουροι για το τι σημαίνει η λέξη». Ελπίζουμε να καταδείξουμε ότι ισχύει το ακριβώς αντίθετο. Σήμερα, για πρώτη φορά, μπορεί κάποιος να ξεινήσει να μιλάει με συνεκτικούς και συγκεκριμένους όρους για το τι θα μπορούσε να είναι στ' αλήθεια ο σοσιαλισμός.

Το καθήκον που πρόκειται να αναλάβουμε δεν μας οδηγεί μόνο στο να αμφισβητήσουμε πολλές ευρέως υποστηριζόμενες απόψεις σχετικά με το σοσιαλισμό· πολλές από τις οποίες φτάνουν μέχρι τον Λένιν και κάποιες στον Μαρξ. Θα μας οδηγήσει, επίσης, στο να αμφισβητήσουμε ορισμένες ευρέως υποστηριζόμενες απόψεις και για τον καπιταλισμό, σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί και την αληθινή φύση των κρίσεών του, πολλές από τις οποίες έφτασαν σε εμάς (με ή χωρίς διαστρέβλωση) από τον Μαρξ τον ίδιο. Οι δύο αναλύσεις είναι συμπληρωματικές και στην πραγματικότητα η μία είναι αναγκαιότητα της άλλης. Δεν μπορεί να καταλάβει κάποιος τη βαθύτερη ουσία του καπιταλισμού και των κρίσεών του, χωρίς μια συνολική αντίληψη του σοσιαλισμού. Γιατί ο σοσιαλισμός προϋποθέτει την ανθρώπινη αυτονομία, τη συνειδητή διαχείριση της ζωής

των ανθρώπων από τους ίδιους. Ο καπιταλισμός –ο ιδιωτικός αλλά και ο γραφειοκρατικός– είναι η υπέρτατη άρνηση της αυτονομίας και οι κρίσεις του πηγάζουν από το γεγονός ότι το σύστημα δημιουργεί, κατ' αναγκαιότητα, στους ανθρώπους την τάση για αυτονομία, ενώ ταυτοχρόνως είναι υποχρεωμένο να την καταπιέζει.

Φυσικά, η αναθεώρηση που προτείνουμε δεν είναι σημερινή. Διάφορα νήματα του επαναστατικού κινήματος –και ένας αριθμός από μεμονωμένους επαναστάτες– έχουν συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση. Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού «ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ή ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑ»¹ ισχυριστήκαμε ότι ο πιο θεμελιώδης διαχωρισμός στις σημερινές κοινωνίες είναι ο διαχωρισμός διευθυνόντων (αυτών που δίνουν εντολές) και εκτελεστών (αυτών που τις δέχονται). Επιχειρήσαμε να δείξουμε ότι η ανάπτυξη της ίδιας της εργατικής τάξης θα οδηγούσε σε μια σοσιαλιστική συνείδηση. Επισημάναμε ότι ο σοσιαλισμός μπορούσε να είναι μόνο το προϊόν της αυτόνομης δράσης της εργατικής τάξης. Τονίσαμε ότι μια σοσιαλιστική κοινωνία προϋποθέτει την εξαφάνιση κάθε ιδιαίτερου στρώματος διευθυνόντων και, επομένως, την άσκηση εξουσίας από τη βάση και την εργατική αυτοδιαχείριση.

Όμως, κατά κάποιον τρόπο, εμείς οι ίδιοι αποτύχαμε να αναπτύξουμε τις ίδιες μας τις ιδέες στο έπακρο. Αυτό το γεγονός δεν θα ήταν άξιο αναφοράς, αν δεν αντανakλούσε στο δικό του επίπεδο την επιρροή παραγόντων που κυριάρχησαν πάνω στην εξέλιξη της επαναστατικής θεωρίας για έναν αιώνα, δηλαδή το τεράστιο νεκρό βάρος της ιδεολογίας της εκμεταλλευτικής κοινωνίας, την παραλυτική κληρονομιά των παραδοσιακών αναλύσεων και τη δυσκολία του να ελευθερωθεί κάποιος από τις κληρονομημένες μεθόδους σκέψης.

Κατά μία έννοια, η αναθεώρησή μας συνίσταται στο να κάνουμε πιο ξεκάθαρο και ακριβές αυτό που ήταν πάντα το βαθύτερο περιεχόμενο των αγώνων της εργατικής τάξης –είτε στις στιγμές κορύφωσης και δράματος (επανάσταση) είτε στην ανωνυμία της εργατικής ζωής μέσα στο εργοστάσιο. Κατά μία άλλη έννοια, η αναθεώρησή μας συνίσταται στην απελευθέρωση της επαναστατικής σκέψης από το συσσωρευμένο φορτίο ενός αιώνα. Θέλουμε να σπάσουμε τα παραμορφωτικά πρίσματα μέσα από τα οποία πολλοί επαναστάτες έχουν συνηθίσει να κοιτάζουν την κοινωνία γύρω τους.

¹ Μάρτιος 1949. ΣτΜ

Ο σοσιαλισμός στοχεύει στο να δώσει ένα νόημα στη ζωή και την εργασία των ανθρώπων, στο να ενεργοποιήσει την ελευθερία τους, τη δημιουργικότητά τους και να επιτρέψει στις πιο θετικές πλευρές της προσωπικότητάς τους να ανθίσουν. Στοχεύει στο να δημιουργήσει οργανικούς συνδέσμους μεταξύ του ατόμου και των ανθρώπων δίπλα του, μεταξύ της ομάδας και της κοινωνίας. Στοχεύει στο να υπερβεί τα σύνορα μεταξύ χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, στο να συμφιλιώσει τους ανθρώπους με τον εαυτό τους και με τη φύση. Ως εκ τούτου, ο σοσιαλισμός στοχεύει να ξανασυναντήσει τις πιο βαθιές φιλοδοξίες της εργατικής τάξης μέσα από τους καθημερινούς αγώνες ενάντια στην καπιταλιστική αποξένωση. Αυτές δεν είναι προσδοκίες που αφορούν κάποιο ομιχλώδες και μακρινό μέλλον. Είναι υπάρχουσες τάσεις και συναισθήματα που εμφανίζονται ήδη στους επαναστατικούς αγώνες και στην επαναστατική ζωή. Η κατανόηση αυτού ισοδυναμεί με τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι για τον εργαζόμενο το τελικό πρόβλημα της ιστορίας είναι ένα καθημερινό πρόβλημα.

Αν το καταλάβουμε αυτό, τότε αντιλαμβανόμαστε ότι ο σοσιαλισμός δεν είναι «εθνικοποίηση», ούτε «κεντρικός σχεδιασμός», ούτε ακόμα μία «βελτίωση της ποιότητας ζωής». Αντιλαμβανόμαστε ότι η αληθινή κρίση του καπιταλισμού δεν οφείλεται στην «αναρχία της αγοράς», στην «υπερ-παραγωγή» ή στην «πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους». Αν οδηγήσουμε αυτές τις απόψεις στα λογικά τους συμπεράσματα και τις συνειδητοποιήσουμε με όλες τις συνέπειές τους, τότε οι ιδέες αυτές μπορούν να μεταβάλλουν τις ιδέες κάποιου για την επαναστατική θεωρία, δράση και οργάνωση. Μεταμορφώνουν το όραμα κάποιου για την κοινωνία και τον κόσμο. [...]

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Σοσιαλιστική κοινωνία σημαίνει ότι οι άνθρωποι οργανώνουν οι ίδιοι κάθε πλευρά της κοινωνικής τους ζωής. Η καθιέρωση του σοσιαλισμού, επομένως, συνεπάγεται την άμεση εξάλειψη του θεμελιώδους διαχωρισμού της κοινωνίας σε ένα στρώμα διευθυνόντων και μια μάζα εκτελεστών.

Το περιεχόμενο μιας σοσιαλιστικής αναδιοργάνωσης είναι πρώτα από όλα η εργατική διαχείριση της παραγωγής. Η εργατική τάξη προέβαλε την αξίωσή της για μια τέτοια διαχείριση και αγωνίστηκε για να την πετύχει στα πιο ακραία σημεία της ιστορικής δράσης: στη Ρωσία το 1917-18, στην Ιταλία το 1920, στην Ισπανία το 1936, στην Ουγγαρία το 1956.

Τα εργατικά συμβούλια στους χώρους εργασίας είναι η μορφή που θα

πάρει πιθανότατα η αυτοδιαχείριση των εργατών και ο θεσμός που είναι πιο πιθανό να ευνοήσει την ανάπτυξή της. Η εργατική αυτοδιαχείριση σημαίνει ότι τα τοπικά Εργατικά Συμβούλια έχουν την εξουσία, ενώ τελικά στο επίπεδο της κοινωνίας ως ολότητα, η εξουσία περνά στα χέρια της Κεντρικής Συνέλευσης των Αντιπροσώπων των Εργατικών Συμβουλίων. Τα εργοστασιακά συμβούλια (ή τα συμβούλια οποιωνδήποτε άλλων χώρων εργασίας, όπως των ορυχείων, των σιδηροδρόμων, των γραφείων κλπ) θα αποτελούνται από αντιπροσώπους εκλεγμένους από τους εργαζόμενους και ανακλητούς από αυτούς ανά πάσα στιγμή και θα ενσωματώνουν τις λειτουργίες της σύσκεψης, της απόφασης και της εκτέλεσης. Αυτά τα συμβούλια είναι ιστορικές δημιουργίες της εργατικής τάξης. Έχουν έρθει στο προσκήνιο κάθε φορά που το ζήτημα της εξουσίας έχει τεθεί στη σύγχρονη κοινωνία. Οι Εργοστασιακές Επιτροπές στη Ρωσία το 1917, τα Γερμανικά Εργατικά Συμβούλια του 1919, τα Ουγγρικά Συμβούλια το 1956, όλα τους επιδίωκαν να εκφράσουν (όποιο και αν ήταν το όνομά τους) το ίδιο αυθεντικό, οργανικό και χαρακτηριστικό πρότυπο αυτοοργάνωσης της εργατικής τάξης.

Για να ορίσουμε συγκεκριμένα τον τύπο της σοσιαλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας, πρέπει μεταξύ άλλων να εξαγάγουμε όλα τα δυνατά συμπεράσματα από δύο πολύ βασικές ιδέες: Την εργατική διαχείριση της παραγωγής και την εξουσία των Συμβουλίων. Για να γίνει πράξη, όμως, ένας τέτοιος ορισμός, για να πάρει σάρκα και οστά, πρέπει να συνδυαστεί με μια μελέτη του πώς μπορούν να λειτουργήσουν στην πράξη οι θεσμοί μιας ελεύθερης σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Δεν υπάρχει λόγος για εμάς εδώ να προσπαθήσουμε να σχεδιάσουμε «νόμους», «κανόνες» ή «ένα ιδανικό σύνταγμα» για μια σοσιαλιστική κοινωνία. Οι νόμοι, ως τέτοιοι, δεν σημαίνουν τίποτα. Οι καλύτεροι των νόμων μπορούν να έχουν νόημα μόνο στο βαθμό που οι άνθρωποι είναι δικαίως προετοιμασμένοι να υπερασπιστούν ό,τι είναι σωστό σε αυτούς, να προσθέσουν ό,τι τους λείπει και να αλλάξουν σ' αυτούς ό,τι έχει γίνει ανεπαρκές ή παρωχημένο. Από αυτήν την άποψη, πρέπει προφανώς να αποφύγουμε οποιοδήποτε φετιχισμό του «συμβουλευτικού» τύπου οργάνωσης. Η «διαρκής εκλεξιμότητα και αναίρεσιμότητα των αντιπροσώπων» είναι μάλλον αναποτελεσματικές από μόνες τους, για να «εγγυηθούν» ότι ένα Συμβούλιο θα συνεχίσει να εκφράζει τα συμφέροντα της εργατικής τάξης. Το Συμβούλιο θα συνεχίσει να τα εκφράζει αυτά μόνο για όσο καιρό οι άνθρωποι θα είναι διατεθειμένοι να κάνουν ό,τι είναι απαραίτητο γι' αυτό.

Η κατάκτηση του σοσιαλισμού δεν είναι θέμα καλύτερης νομοθέτησης. Η επιτυχία του εξαρτάται από τη συνεχή αυτοδραστηριοποίηση των ανθρώπων και από την ικανότητά τους να συνειδητοποιούν τα αναγκαία μέσα και τους σκοπούς, να επιδεικνύουν την αναγκαία αλληλεγγύη και αποφασιστικότητα.

Για να είναι, όμως, κοινωνικά αποτελεσματική, αυτή η αυτόνομη μαζική δράση δεν πρέπει να παραμείνει άμορφη, θρυμματισμένη και διασπασμένη. Πρέπει να βρει έκφραση σε πρότυπα δράσης και μορφές οργάνωσης, σε πρακτικές και σε θεσμούς που θα ενσωματώνουν και θα αντανακλούν τους σκοπούς της. Όπως πρέπει να αποφύγουμε το φετιχισμό των «νομοθετήσεων», έτσι πρέπει επίσης να προσέξουμε τα μειονεκτήματα των διαφόρων τύπων «αναρχικού» ή «αυθορμητιστικού» φετιχισμού, ο οποίος πιστεύοντας ότι τελικά η συνείδηση της εργατικής τάξης θα καθορίσει τα πάντα, ενδιαφέρεται λίγο ή καθόλου για τις μορφές που πρέπει να πάρει αυτή η συνείδηση, αν θέλουμε στ' αλήθεια να αλλάξει την πραγματικότητα. Το Συμβούλιο δεν είναι ένα δώρο που χαρίζεται από κάποιον ελευθεριακό Θεό. Δεν είναι ένας θαυματουργός θεσμός. Δεν πρόκειται να γίνει ένα λαϊκό εργαλείο έκφρασης, αν οι άνθρωποι δεν επιθυμούν να εκφραστούν μέσα από αυτό το μέσο. Ωστόσο, το Συμβούλιο είναι μια ικανοποιητική μορφή οργάνωσης: η δομή του είναι τέτοια που δίνει τη δυνατότητα στους οραματισμούς της εργατικής τάξης να έρθουν στο φως και να εκφραστούν. Οι κοινοβουλευτικού τύπου θεσμοί, από την άλλη πλευρά, είτε λέγονται «Βουλή των Κοινοτήτων» είτε «Ανώτατο Σοβιέτ της ΕΣΣΔ», είναι εξ' ορισμού τύποι θεσμών που δεν μπορούν να είναι σοσιαλιστικοί. Είναι θεμελιωμένοι πάνω σε ένα ριζικό διαχωρισμό μεταξύ του λαού, τη γνώμη του οποίου «συμβουλευόνται» αραϊά και πού, και εκείνων που υποτίθεται ότι τον «εκπροσωπούν», οι οποίοι στην πραγματικότητα, όμως, είναι υπεράνω κάποιου ουσιαστικού λαϊκού ελέγχου. Ένα Εργατικό Συμβούλιο είναι σχεδιασμένο για να εκπροσωπεί τους εργαζόμενους ανθρώπους, αλλά μπορεί να πάψει να εκπληρώνει αυτή τη λειτουργία. Το κοινοβούλιο είναι σχεδιασμένο, έτσι ώστε να μην εκπροσωπεί το λαό, και ποτέ δεν παύει να εκπληρώνει αυτή τη λειτουργία².

Το ζήτημα των επαριών και ουσιαστικών θεσμών είναι κεντρικό για μια σοσιαλιστική κοινωνία. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό, επειδή ο σοσιαλισμός

² Για το λόγο αυτό, η πεποίθηση ότι μπορούμε να πετύχουμε το σοσιαλισμό μέσα από το κοινοβούλιο είναι εξαιρετικά αφελής. Επιπλέον, διακινδυνεύει τις ψευδαισθήσεις για την αξία αυτού του είδους λαϊκής «αντιπροσώπευσης».

μπορεί να επέλθει μόνο μέσω μιας επανάστασης, δηλαδή ως αποτέλεσμα μιας κοινωνικής κρίσης κατά τη διάρκεια της οποίας η συνείδηση και η δραστηριότητα των μαζών φτάνει σε εκπληκτικά υψηλά επίπεδα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι μάζες γίνονται ικανές να υπερνικήσουν τη δύναμη της κυρίαρχης τάξης και των ενόπλων δυνάμεών της, να παρακάμψουν τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς της κατεστημένης κοινωνίας και να υπερβούν μέσα τους τη βαριά κληρονομιά αιώνων καταπίεσης. Αυτή η κατάσταση των πραγμάτων δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως κάποιου είδους παροξυσμός, αλλά αντίθετα ως μια προεικόνιση του επιπέδου δραστηριοποίησης και συνειδητοποίησης των ανθρώπων σε μια ελεύθερη κοινωνία.

Η «άμπωτη» της επαναστατικής δραστηριότητας δεν έχει τίποτα το αναπόφευκτο. Ωστόσο, θα παραμένει πάντοτε μια απειλή, δεδομένου του τεράστιου όγκου των δύσκολων έργων που πρέπει να εκτελεστούν. Οτιδήποτε προστίθεται στα αναρίθμητα προβλήματα που αντιμετωπίζει η λαϊκή μαζική δράση θα ενισχύσει την τάση για μια τέτοια αντίδραση. Γι' αυτό, είναι κρίσιμο για την επανάσταση να παράσχει στον εαυτό της, από τις πρώτες κιόλας μέρες, ένα δίκτυο από επαρκείς δομές για να εκφράζει τη θέλησή της, και οι επαναστάτες να έχουν μια χονδρική ιδέα για το πώς θα μπορούσαν να λειτουργούν και να αλληλοσυνδέονται οι δομές αυτές. Από αυτή την άποψη, δεν πρόκειται να υπάρξει κανένα οργανωτικό ή ιδεολογικό κενό. Αν οι ελευθεριακοί επαναστάτες παραμείνουν μακριά από αυτά τα ζητήματα και δεν τα επεξεργαστούν ή ούτε καν διανοηθούν, τότε μπορούν να είναι σίγουροι ότι κάποιος άλλος θα το κάνουν. Είναι πολύ ουσιαστικό για την επαναστατική κοινωνία να δημιουργήσει για τον εαυτό της σε κάθε στάδιο εκείνες τις δομές που θα μπορούσαν γρήγορα να γίνουν αποτελεσματικοί «θεσμικοί» μηχανισμοί, οι οποίοι θα εκφράζουν τη λαϊκή θέληση τόσο για τα πιο «σημαντικά θέματα» όσο και για τα καθημερινά (που είναι ασφαλώς τα πρώτα και τα πιο σημαντικά ζητήματα απ' όλα).

Επομένως, ο ορισμός της σοσιαλιστικής κοινωνίας που επιχειρούμε απαιτεί από εμάς μια περιγραφή του πώς οραματιζόμαστε τους θεσμούς της και τον τρόπο με τον οποίο θα λειτουργούν. Αυτή η προσπάθεια δεν είναι «ουτοπική», γιατί δεν είναι τίποτε άλλο παρά η επεξεργασία και η προέκταση των ιστορικών επιτευγμάτων της εργατικής τάξης και ειδικότερα του πλαισίου της εργατικής διαχείρισης. Οι ιδέες που προτείνουμε για επεξεργασία είναι μόνο η θεωρητική άρθρωση της εμπειρίας ενός αιώνα

εργατικών αγώνων. Ενσωματώνουν αληθινές εμπειρίες (θετικές και αρνητικές), συμπεράσματα (άμεσα και έμμεσα) που έχουν ήδη εξαχθεί, απαντήσεις που έχουν δοθεί σε πραγματικά προβλήματα ή απαντήσεις που θα έπρεπε να δοθούν, αν κάποια επανάσταση είχε προχωρήσει λίγο περισσότερο. Κάθε πρόταση σε αυτό το κείμενο συνδέεται με ερωτήματα που, είτε ευθέως είτε εμμέσως, έχουν ήδη αντιμετωπιστεί στην πορεία των εργατικών αγώνων. Αυτό θα έπρεπε να βάλει ένα τέλος, μια και καλή, στις κατηγορίες για «ουτοπισμό»³.

Α. ΘΕΣΜΟΙ ΠΟΥ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΚΑΤΑΛΑΒΟΥΝ ΚΑΙ ΝΑ ΕΛΕΓΞΟΥΝ

Η αυτοδιαχείριση θα είναι δυνατή μόνο αν μεταβληθεί ριζικά η στάση των ανθρώπων ως προς την κοινωνική οργάνωση. Αυτό με τη σειρά του θα πραγματοποιηθεί μόνο όταν οι κοινωνικές θεσμίσεις αποτελέσουν ουσιαστικό κομμάτι της πραγματικής καθημερινής τους ζωής. Όπως ακριβώς η εργασία έχει νόημα μόνο όταν οι άνθρωποι την κατανοούν και την ελέγχουν, έτσι και οι θεσμοί της σοσιαλιστικής κοινωνίας θα γίνουν ουσιαστικοί και πλήρεις νοήματος μόνο όταν οι άνθρωποι τους καταλαβαίνουν και τους ελέγχουν⁴.

Η σύγχρονη κοινωνία είναι μια σκοτεινή και ακατανόητη ζούγκλα, μια σύγχυση μηχανισμών διακυβέρνησης, δομών και θεσμών, που σχεδόν κανένας δεν καταλαβαίνει ή για τους οποίους κανείς δεν δείχνει ενδιαφέρον. Η σοσιαλιστική κοινωνία θα είναι δυνατή μόνο αν επιφέρει μια ριζική αλλαγή σε αυτήν την κατάσταση πραγμάτων και απλοποιήσει μαζικά την κοινωνική οργάνωση. Ο σοσιαλισμός συνεπάγεται ότι η οργάνωση της κοινωνίας θα είναι διαφανής γι' αυτούς που συγκροτούν την κοινωνία αυτή.

Το να λες ότι τα έργα και οι θεσμοί της σοσιαλιστικής κοινωνίας πρέπει να είναι εύκολα κατανοήσιμοι συνεπάγεται ότι οι άνθρωποι πρέπει να έχουν την καλύτερη δυνατή πληροφόρηση. Η «καλύτερη δυνατή πληροφόρηση» είναι κάτι αριετώ διαφορετικό από τη διάθεση μιας πελώριας μάζας δεδομένων. Το πρόβλημα δεν είναι να εφοδιάσουμε τον καθένα με φορητά μικροφίλμ όλων αυτών που υπάρχουν στο Βρετανικό Μουσείο. Αντιθέτως, η καλύτερη δυνατή πληροφόρηση εξαρτάται πρώτα και κυρίως από

³ Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του «The Workers' Councils» (Melbourne, 1950), ο Αντόν Πάνεκοι κάνει μια παρόμοια ανάλυση των προβλημάτων της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Στα θεμελιώδη ζητήματα, οι απόψεις μας είναι πολύ κοντά.

⁴ Κάποτε ο Μπακούνιν περιέγραψε το ζήτημα του σοσιαλισμού ως «ενσωμάτωση των ατόμων σε δομές, τις οποίες μπορούν να κατανοήσουν και να ελέγξουν».

μια μείωση των δεδομένων στα πιο ουσιώδη, έτσι ώστε να μπορούν εύκολα να τα χειρίζονται όλοι. Αυτό θα είναι εφικτό, επειδή ο σοσιαλισμός θα επιφέρει μια άμεση και τεράστια απλοποίηση των προβλημάτων και θα εξαφανίσει, απλά και ξεκάθαρα, τους περισσότερους τωρινούς κανόνες και τις ρυθμίσεις που θα έχουν χάσει σχεδόν το νόημά τους. Σ' αυτό θα προστεθεί μια συστηματική προσπάθεια συγκέντρωσης και διασποράς των πληροφοριών σχετικά με την κοινωνική πραγματικότητα και παρουσίασης των δεδομένων με απλό και επαρκή τρόπο. Επιπλέον, όταν θα αναφερθούμε στη λειτουργία της σοσιαλιστικής οικονομίας, θα δώσουμε παραδείγματα των τεράστιων δυνατοτήτων που υπάρχουν ήδη σ' αυτό το πεδίο.

Στο σοσιαλισμό οι άνθρωποι θα επιβάλλονται στα έργα και τους θεσμούς της κοινωνίας. Επομένως, ο σοσιαλισμός πρέπει για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία να θεσμίσει τη δημοκρατία. Ετυμολογικά, η λέξη *δημοκρατία* σημαίνει την κυριαρχία των μαζών. Δεν μας απασχολούν οι τυπικές όψεις αυτής της κυριαρχίας. Η αληθινή κυριαρχία δεν πρέπει να συνδέεται με τις εκλογές. Η ψήφος, ακόμα και η «ελεύθερη» ψήφος, μπορεί μόνο να είναι, και συχνά είναι, μια παρωδία της δημοκρατίας. Η αληθινή δημοκρατία δεν είναι το δικαίωμα του να ψηφίζεις για δευτερεύοντα ζητήματα. Δεν είναι το δικαίωμα του να ορίζεις κυβερνήτες, οι οποίοι στη συνέχεια θα παίρνουν τις αποφάσεις για όλα τα σημαντικά ζητήματα χωρίς έλεγχο από τα κάτω. Επίσης, δημοκρατία δεν είναι το να καλούνται οι άνθρωποι να εκφράσουν τη γνώμη τους εκλογικά για ακατανόητα ζητήματα ή για ερωτήσεις που δεν έχουν κανένα νόημα γι' αυτούς.

Η αληθινή κυριαρχία συνίσταται στο να είναι κάποιος ικανός να αποφασίζει για τον εαυτό του, πάνω σε όλα τα ουσιαστικά ερωτήματα, με πλήρη γνώση των σχετικών δεδομένων. Μέσα σε αυτές τις λίγες λέξεις, «με πλήρη γνώση των σχετικών δεδομένων», βρίσκεται όλο το πρόβλημα της δημοκρατίας⁵. Έχει πολύ μικρή σημασία το να ζητάς από τους ανθρώπους να εκφράσουν τις απόψεις τους, αν δεν έχουν γνώση των σχετικών δεδομένων. Αυτό έχει υπογραμμιστεί εδώ και πολύ καιρό από τους αντιδραστικούς ή φασίστες επικριτές της «αστικής» δημοκρατίας και επιπλέον από τους πιο κυνικούς Σταλινικούς⁶ ή Φαβιανούς. Είναι φανερό ότι η α-

⁵ Οι λέξεις αυτές βρίσκονται στο 3^ο Μέρος του «Anti-Duhring» του Ένγκελς.

⁶ Πριν από λίγα χρόνια, κάποιος «φιλόσοφος» μπορούσε πράγματι να αναρωτηθεί πώς είναι δυνατόν κάποιος ακόμη και να συζητήσει για τις αποφάσεις του Στάλιν, αφού κανείς δεν ήξερε τα πραγματικά δεδομένα, πάνω στα οποία μπορούσε μόνο αυτός να βασιστεί (Ζ.Π. Σαρτρ, «Les Communistes et la Paix», Les Temps Modernes, Ιούλιος και Οκτώβριος-Νοέμβριος 1952).

στική «δημοκρατία» είναι μια φάρσα, απλώς και μόνο επειδή κυριολεκτικά κανένας στη σύγχρονη κοινωνία δεν μπορεί να εκφράσει μια γνώμη με πλήρη γνώση των σχετικών δεδομένων, πόσο μάλλον οι μάζες των ανθρώπων από τις οποίες αποκρύπτονται συστηματικά οι πολιτικές και οικονομικές αλήθειες και το πραγματικό νόημα των ερωτημάτων που τους τίθενται. Η λύση, όμως, δεν είναι η παραχώρηση της εξουσίας στα χέρια μιας ανίκανης και ανεξέλεγκτης γραφειοκρατίας. Το σωστό είναι να μετασχηματίσεις την κοινωνική πραγματικότητα, έτσι ώστε να γίνονται κατανοητά από όλους τα βασικά δεδομένα και τα θεμελιώδη προβλήματα, καθιστώντας όλους ικανούς να εκφράσουν τις απόψεις τους «με πλήρη γνώση των σχετικών δεδομένων».

Β. ΑΜΕΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΣΜΟΣ

Το να αποφασίζεις σημαίνει να αποφασίζεις για τον εαυτό σου. Με το να αποφασίζεις για το ποιος θα αποφασίζει, ήδη δεν αποφασίζεις για τον εαυτό σου. Γι' αυτό, η μόνη ολοκληρωμένη μορφή δημοκρατίας είναι η άμεση δημοκρατία.

Για να πετύχεις την πιο ευρεία και την πιο ουσιαστική άμεση δημοκρατία, θα απαιτηθεί όλες οι οικονομικές και πολιτικές δομές της κοινωνίας να βασίζονται σε τοπικές ομάδες που να είναι αληθινές, οργανικές, κοινωνικές οντότητες. Η άμεση δημοκρατία σίγουρα απαιτεί τη φυσική παρουσία των πολιτών σε έναν δεδομένο τόπο, όταν πρέπει να λαμβάνονται αποφάσεις. Όμως, αυτό δεν είναι αρκετό. Απαιτείται επίσης αυτοί οι πολίτες να σχηματίζουν μια οργανική κοινότητα, να ζουν αν είναι δυνατόν στο ίδιο περιβάλλον, να είναι εξοικειωμένοι μέσα από την καθημερινή τους εμπειρία με τα θέματα που πρόκειται να συζητηθούν και με τα προβλήματα που πρέπει να λυθούν. Μόνο μέσα σε τέτοιες οντότητες μπορεί η πολιτική συμμετοχή των ατόμων να είναι ολοκληρωμένη, μπορούν να γνωρίσουν και να νιώσουν οι άνθρωποι ότι η συμμετοχή τους έχει νόημα και ότι η αληθινή ζωή της κοινότητας καθορίζεται από τα ίδια της τα μέλη και όχι από κάποια εξωτερική αυθεντία, που δρα «στο όνομα» της κοινότητας. Συνεπώς, πρέπει να εξασφαλίζεται η μέγιστη αυτονομία και αυτοδιαχείριση για τις τοπικές αυτές κοινωνικές οντότητες.

Η σύγχρονη κοινωνική ζωή έχει δημιουργήσει ήδη αυτές τις συλλογικότητες και συνεχίζει να τις δημιουργεί. Αυτές οι συλλογικότητες αφορούν μεσαίες ή μεγαλύτερες επιχειρήσεις και τις βρίσκεις στη βιομηχανία, στις μεταφορές, στις κατασκευές, στο εμπόριο, στις τράπεζες, στη δημόσια διοίκηση κ.α., όπου οι άνθρωποι κατά εκατοντάδες, χιλιάδες ή δεκάδες

χιλιάδες ζοδεύουν το κύριο μέρος της ζωής τους, επιτελώντας κοινότητες εργασίες και αντιμετωπίζοντας την κοινωνία στην πιο συμπαγή μορφή της. Ένας χώρος εργασίας δεν είναι μόνο μονάδα παραγωγής: έχει γίνει η πρωταρχική μονάδα κοινωνικής ζωής για την τεράστια πλειοψηφία των ανθρώπων. Αντί να είναι βασισμένη σε τοπικές οντότητες, τις οποίες η ίδια η οικονομική εξέλιξη συχνά τις έχει καταστήσει εξαιρετικά τεχνητές, η πολιτική δομή του σοσιαλισμού θα είναι σε μεγάλο βαθμό βασισμένη σε συλλογικότητες που δραστηριοποιούνται σε παρόμοιες εργασίες. Αυτές οι συλλογικότητες θα αποδειχθούν γόνιμο έδαφος πάνω στο οποίο θα ανθίσει η άμεση δημοκρατία, όπως (για παρόμοιους λόγους) στην αρχαία πόλη ή στις δημοκρατικές κοινότητες των ελεύθερων αγροτών στις ΗΠΑ το 19^ο αιώνα.

Η άμεση δημοκρατία δίνει μια ιδέα της αποκέντρωσης την οποία θα μπορεί να πετύχει η σοσιαλιστική κοινωνία. Ωστόσο, μια βιομηχανικά προηγμένη ελεύθερη κοινωνία θα πρέπει να βρει, επίσης, τα μέσα για να ενσωματώσει δημοκρατικά αυτές τις βασικές οντότητες στον κοινωνικό ιστό ως όλον. Θα πρέπει να λύσει το δύσκολο πρόβλημα του αναγκαστικού συγκεντρωτισμού, χωρίς τον οποίο η ζωή μιας σύγχρονης κοινότητας θα κατέρρεε. Δεν είναι ο συγκεντρωτισμός καθαυτός εκείνος που κατέστησε τις μοντέρνες κοινωνίες τέτοια εξαιρετικά παραδείγματα πολιτικής ξένωσης ή εκείνος που οδήγησε στο φαινόμενο οι μειοψηφίες να δυναστεύουν πολιτικά την πλειοψηφία. Αυτό δημιουργήθηκε από την ανάπτυξη πολιτικών σωμάτων «ανώτερων» και διαχωρισμένων από τον πληθυσμό, σωμάτων αποκλειστικά και ειδικά επιφορτισμένων με το καθήκον της εφαρμογής του συγκεντρωτισμού. Όσο ο συγκεντρωτισμός νοείται ως μια εξειδικευμένη λειτουργία ενός ξεχωριστού, ανεξάρτητου μηχανισμού, η γραφειοκρατία είναι πράγματι αδιαχώριστη από το συγκεντρωτισμό. Σε μια σοσιαλιστική κοινωνία, όμως, δεν θα υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στο συγκεντρωτισμό και την αυτονομία των τοπικών οργανώσεων, γιατί και οι δύο λειτουργίες θα ασκούνται από τους ίδιους θεσμούς. Δεν θα υπάρχει κάποιος ξεχωριστός μηχανισμός του οποίου η λειτουργία να είναι η επανένωση αυτού που ο ίδιος θρυμμάτισε, ένα παράλογο καθήκον, το οποίο (πρέπει να θυμόμαστε) είναι ακριβώς αυτό που επιτελεί η σύγχρονη γραφειοκρατία.

Ο γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός είναι ένα χαρακτηριστικό όλων των σύγχρονων εικμεταλλευτικών κοινωνιών. Οι στενοί σύνδεσμοι μεταξύ του συγκεντρωτισμού και της ολοκληρωτικής, γραφειοκρατικής εξουσίας,

σε αυτές ακριβώς τις ταξικές κοινωνίες, προκαλούν μια υγιή και κατανοητή αποστροφή πολλών σύγχρονων επαναστατών προς το συγκεντρωτισμό. Αυτή η αντίδραση, όμως, είναι συχνά συγκεχυμένη και μερικές φορές ενισχύει ακριβώς εκείνα τα πράγματα τα οποία προσπαθεί να διορθώσει. «Συγκεντρωτισμός, ιδού η ρίζα όλου του κακού», ισχυρίζονται πολλοί τίμιοι αγωνιστές, όταν αποκηρύττουν το Σταλινισμό ή το Λενινισμό στην Ανατολή ή στη Δύση. Όμως αυτή η αντίληψη, στην καλύτερη περίπτωση αόριστη, είναι σίγουρα καταστροφική όταν οδηγεί, όπως πολύ συχνά το κάνει, είτε σε τυπικά αιτήματα για «θρυμματισμό της εξουσίας» είτε σε αιτήματα για μια απεριορίστη επέκταση των εξουσιών των ομάδων βάσης, αγνοώντας τι πρέπει να γίνει στα άλλα επίπεδα.

Όταν οι πολλοί αγωνιστές, για παράδειγμα, φαντάζονται ότι έχουν βρει μια λύση στο πρόβλημα της γραφειοκρατίας, διακηρύσσοντας μια κοινωνική ζωή οργανωμένη και διοικούμενη από «διάφορα κέντρα» (Κρατική Διοίκηση, Συνέλευση Κοινοβουλίου, Συνδικάτα, Εργατικά Συμβούλια και Πολιτικά Κόμματα) επιχειρηματολογούν παραβλέποντας την ουσία. Αποτυγχάνουν να δουν ότι αυτός ο «πολυκεντρισμός» ισοδυναμεί με την απουσία οποιουδήποτε πραγματικού και αναγνωρίσιμου κέντρου, ελεγχόμενου από τα κάτω. Και αφού η σύγχρονη κοινωνία είναι υποχρεωμένη να παίρνει ορισμένες κεντρικές αποφάσεις, το «σύνταγμα» που προτείνουν αυτοί θα υπάρξει μόνο στα χαρτιά. Το μόνο που θα κάνει θα είναι να κουκουλώνει την ανάδυση ενός αληθινού, όμως αυτή τη φορά συγκαλυμμένου (και συνεπώς ανεξέλεγκτου) «κέντρου», μέσα από τις τάξεις της πολιτικής γραφειοκρατίας.

Ο λόγος είναι φανερός: Αν κάποιος θρυμματίσει οποιονδήποτε θεσμό που εκπληρώνει μια σημαντική ή ζωτική λειτουργία, το μόνο που κάνει είναι να δημιουργεί την ανάγκη για κάποιον άλλο θεσμό ο οποίος να συναρμολογεί τα θραύσματα. Παρομοίως, αν το μόνο που κάνει κάποιος είναι να υποστηρίζει την επέκταση των εξουσιών των τοπικών συμβουλίων, τότε απλώς παραδίδει τα συμβούλια στην εξουσία μιας κεντρικής γραφειοκρατίας, η οποία θα «γνωρίζει» ή θα «κατανοεί» πώς να κάνει την οικονομία να λειτουργεί ως όλον (και οι σύγχρονες οικονομίες, είτε αρέσει σε κάποιον είτε όχι, λειτουργούν πράγματι ως όλον). Για τους ελευθεριακούς επαναστάτες, το να αποφεύγουν αυτές τις δυσκολίες και να αρνούνται να αντιμετωπίσουν το ζήτημα της κεντρικής εξουσίας ισοδυναμεί με το να αφήνουν τη λύση αυτών των προβλημάτων στη μία ή την άλλη γραφειοκρατία.

Η ελευθεριακή κοινωνία θα πρέπει, λοιπόν, να δώσει μια ελευθεριακή λύση στο πρόβλημα του συγκεντρωτισμού. Αυτή η απάντηση θα μπορούσε να είναι η ανάληψη μιας προσεκτικά προσδιορισμένης και περιορισμένης εξουσίας από την Ομοσπονδία των Εργατικών Συμβουλίων και η δημιουργία μιας Κεντρικής Συνέλευσης των Συμβουλίων και μιας Συμβουλευτικής Επιτροπής. Θα δούμε παρακάτω ότι μια τέτοια Συνέλευση και μια τέτοια Επιτροπή δεν συνιστούν μεταβίβαση της λαϊκής εξουσίας, αλλά αντιθέτως είναι όργανα αυτής της εξουσίας. Σε αυτό το σημείο θέλουμε απλώς να συζητήσουμε τις αρχές που μπορούν να ρυθμίζουν τη σχέση τέτοιων πολιτικών σωμάτων με τα τοπικά συμβούλια και τις άλλες ομάδες βάσης. Αυτές οι αρχές είναι σημαντικές, γιατί επηρεάζουν τη λειτουργία σχεδόν όλων των θεσμών σε μια ελευθεριακή κοινωνία.

Γ. Η ΡΟΗ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Σε μια κοινωνία όπου έχει αφαιρεθεί η πολιτική δύναμη από τους ανθρώπους και όπου αυτή η δύναμη είναι στα χέρια μιας συγκεντρωτικής εξουσίας, η ουσιαστική σχέση μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας μπορεί να συνοψιστεί στα ακόλουθα: τα κανάλια από την περιφέρεια προς το κέντρο μεταφέρουν μόνο πληροφορίες, ενώ τα κανάλια από το κέντρο προς την περιφέρεια μεταφέρουν αποφάσεις (συν ενδεχομένως τις ελάχιστες πληροφορίες που θεωρούνται αναγκαίες για την κατανόηση και την εκτέλεση των αποφάσεων που πάρθηκαν στο κέντρο). Το όλο δημιουργήμα δεν αντικατοπτρίζει μόνο ένα μονοπώλιο της εξουσίας επί των αποφάσεων, αλλά και ένα μονοπώλιο επί των συνθηκών που είναι απαραίτητες για την άσκηση της εξουσίας. Μόνο το κέντρο έχει το «σύνολο» των πληροφοριών που χρειάζονται για να γίνουν οι απαραίτητες αξιολογήσεις και να ληφθούν οι αποφάσεις. Στη σύγχρονη κοινωνία, μόνο κατά λάθος μπορεί κάποιο άτομο ή κάποιο πολιτικό σώμα να αποκτήσει πληροφορίες άλλες από εκείνες που αφορούν στο δικό του τομέα. Το σύστημα προσαπεί να αποφύγει ή, σε κάθε περίπτωση, δεν ενθαρρύνει τέτοια «λάθη».

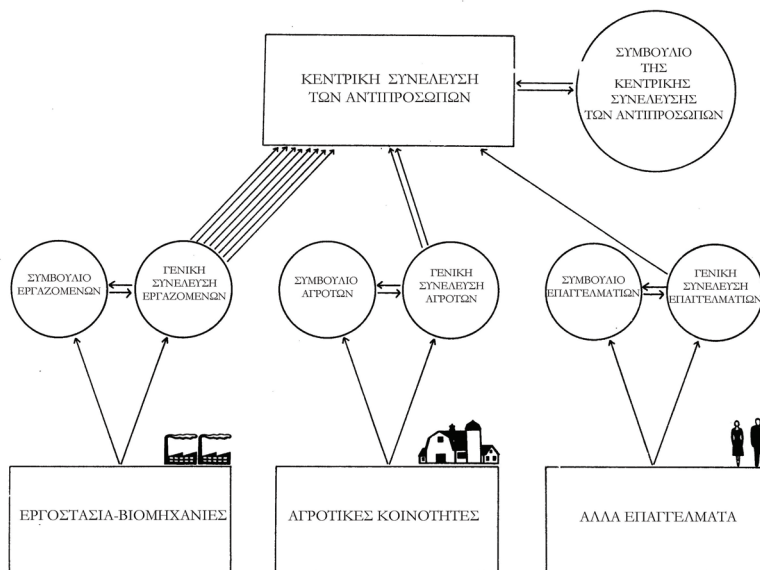
Όταν λέμε ότι σε μια σοσιαλιστική κοινωνία τα κεντρικά πολιτικά σώματα δεν θα συνιστούν μια μεταβίβαση της εξουσίας αλλά θα είναι η έκφραση της εξουσίας των ανθρώπων, υπονοούμε μια ριζική αλλαγή σε όλο αυτό το πλαίσιο. Μια από τις κύριες λειτουργίες των κεντρικών σωμάτων θα είναι να συλλέξουν, να μεταφέρουν και να διασπείρουν τις πληροφορίες που έχουν συλλέξει και έχουν μεταφερθεί σε αυτά από τις τοπικές ομάδες. Σε όλα τα ουσιαστικά πεδία, οι αποφάσεις θα λαμβάνονται στα κατώτερα επίπεδα και θα κοινοποιούνται προς το «κέντρο», του οποίου η ευθύνη θα

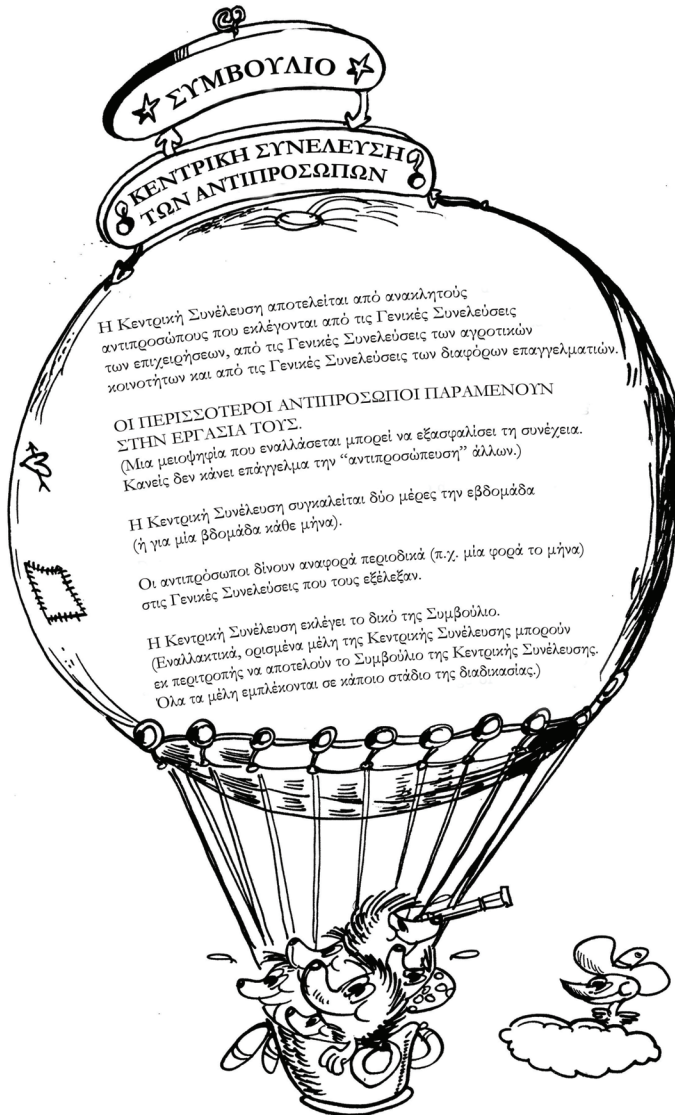
είναι να βοηθήσει ή να παρακολουθήσει την πρόοδό τους. Θα θεσμιστεί μια αμφίδρομη ροή πληροφοριών και προτάσεων και αυτό δεν θα ισχύει μόνο για τις σχέσεις μεταξύ της Επιτροπής και των Συμβουλίων, αλλά θα είναι ένα μοντέλο για τις σχέσεις όλων των θεσμών και αυτών που συμμετέχουν σε αυτούς.

Πρέπει να τονίσουμε άλλη μια φορά ότι δεν προσπαθούμε να προσχεδιάσουμε τέλεια αντίγραφα της μελλοντικής κοινωνίας. Είναι φανερό, για παράδειγμα, ότι η συλλογή και η διάδοση των πληροφοριών δεν είναι μια κοινωνικά ουδέτερη διαδικασία. Όλες οι πληροφορίες δεν μπορούν να διαδοθούν –αυτό θα ήταν ο πιο σίγουρος τρόπος για να καταπνίξεις ό,τι είναι σημαντικό και να το καταστήσεις με αυτόν τον τρόπο ακατανόητο και άρα ανεξέλεγκτο. Ο ρόλος οποιωνδήποτε κεντρικών σωμάτων είναι επομένως πολιτικός, ακόμα και από αυτή την άποψη.

Μετάφραση
Ιάσων Τσαούλας-Μοιρόπουλος

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΘΕΣΜΩΝ

... στη ζωή

Emma Goldman

Η ζωή του Francisco Ferrer και το μοντέρνο σχολείο¹

Η εμπειρία κατέληξε να θεωρείται το καλύτερο σχολείο της ζωής. Ο άνδρας ή η γυναίκα που δεν μαθαίνει τα απαραίτητα πράγματα στο σχολείο αυτό αντιμετωπίζεται ως τούβλο. Ωστόσο είναι παράξενο που ενώ τα επίσημα ιδρύματα επαναλαμβάνουν διαρκώς τα ίδια λάθη, ενώ δεν μαθαίνουν τίποτε από την εμπειρία της ζωής, εμείς συνεχίζουμε να τα υποστηρίζουμε.

Στη Βαριελώνη έζησε και εργάστηκε ένας άνδρας ονόματι Francisco Ferrer. Υπήρξε δάσκαλος των παιδιών, γνωστός και αγαπητός στους ανθρώπους. Έξω από την Ισπανία, μόνο οι λίγοι καλλιεργημένοι γνώριζαν το έργο του. Για τον πολύ κόσμο αυτός ο δάσκαλος δεν υπήρχε.

Την 1^η Σεπτεμβρίου 1909, η ισπανική κυβέρνηση –κατ' εντολή της Καθολικής Εκκλησίας– συνέλαβε τον Φρανσίσκο Φερέρ. Στις 13 Οκτωβρίου, μετά από μια παρωδία δίκης, φυλακίστηκε στα μπουντρούμια της φυλακής Μοντιχουχ («Λόφος των Εβραίων» στη Βαριελώνη, Σπμ), μέσα στους φρικαλέους τοίχους τόσων αναστεναγμών, και στη συνέχεια θανατώθηκε. Αμέσως ο Φερέρ, ο άγνωστος δάσκαλος, απέκτησε παγκόσμια αίγλη, προκαλώντας την αγανάκτηση και την οργή όλου του πολιτισμένου κόσμου ενάντια στην πρόστυχη δολοφονία.

Η θανάτωση του Φρανσίσκο Φερέρ δεν ήταν το πρώτο έγκλημα που διέπραξαν η ισπανική κυβέρνηση και η Καθολική Εκκλησία. Η ιστορία των θεσμών αυτών είναι ένα μακρύ ποτάμι φωτιάς και αίματος. Ωστόσο, δεν έχουν μάθει από την εμπειρία τους ούτε έχουν συνειδητοποιήσει ότι κάθε αδύνατος άνθρωπος που φονεύεται από την Εκκλησία και το Κράτος μετατρέπεται σταδιακά σε πανίσχυρο γίγαντα, που θα ελευθερώσει κάποια μέρα την ανθρωπότητα από τα θανατηφόρα δεσμά τους.

Ο Φρανσίσκο Φερέρ γεννήθηκε το 1859 από φτωχούς γονείς. Ήταν καθολικοί και σκόπευαν να αναθρέψουν το γιο τους με την ίδια πίστη. Δεν γνώριζαν ότι το αγόρι εκείνο θα γινόταν ο προάγγελος μιας σπουδαίας αλήθειας, ότι η σκέψη του θα αρνιόταν να ακολουθήσει την πεπατημένη.

¹ Emma Goldman's *Anarchism and Other Essays*. 2^η Έκδοση, New York & London: Mother Earth Publishing Association, 1911. σσ. 151-172.

Από μικρή ηλικία, ο Φερέρ ξεκίνησε να αμφισβητεί την πίστη των γονιών του. Ζήτησε να μάθει πώς γίνεται ο Θεός που του μιλούσε για καλοσύνη και αγάπη να καταστρέφει τον ύπνο των αθώων παιδιών με τρομακτικές απειλές μαρτυριών, βασάνων και κόλασης. Με το ανήσυχο και διερευνητικό μυαλό του δεν του πήρε πολύ χρόνο ν' ανακαλύψει την αποκορευτικότητα εκείνου του μαύρου τέρατος, της Καθολικής Εκκλησίας. Δεν σκόπευε να την ανεχθεί.

Ο Φρανσίσκο Φερέρ δεν ήταν μόνο αμφισβητίας, ερευνητής της αλήθειας· ήταν και επαναστάτης. Το πνεύμα του εξεγέρθηκε αγανακτισμένο ενάντια στο άκαμπτο καθεστώς της χώρας του και, όταν μια ομάδα επαναστατών με πρωτεργάτη το γενναίο στρατηγό Villacampa, επιτέθηκε στο καθεστώς εκείνο υψώνοντας τη σημαία του ρεπουμπλικανικού ιδεώδους, κανείς δεν πολέμησε με περισσότερη φλόγα από το νεαρό Φρανσίσκο Φερέρ. Το ρεπουμπλικανικό ιδεώδες: Ελπίζω να μην το μεپردέψει κανείς με τον ρεπουμπλικανισμό στις ΗΠΑ. Παρά τις διαφωνίες που έχω, ως αναρχική, με τους ρεπουμπλικάνους των λατινικών χωρών, γνωρίζω ότι ξεπερνούν κατά πολύ αυτό το διεφθαρμένο και αντιδραστικό κόμμα το οποίο στην Αμερική καταστρέφει κάθε ίχνος ελευθερίας και δικαιοσύνης. Αρκεί κάποιος να θυμηθεί τον Mazzini, τον Garibaldi και τα επιτεύγματα άλλων, για να συνειδητοποιήσει ότι οι προσπάθειές τους κατευθύνονταν όχι μόνο ενάντια στο δεσποτισμό αλλά μερικώς και ενάντια στην Καθολική Εκκλησία, η οποία από τη γέννησή της υπήρξε εχθρός κάθε προόδου και φιλελευθερισμού.

Στην Αμερική ισχύει ακριβώς το αντίθετο. Ο ρεπουμπλικανισμός υπερασπίζεται τα κατεστημένα προνόμια, τον ιμπεριαλισμό, τη διαφθορά, την εξόντωση κάθε ίχνος ελευθερίας. Το ιδεώδες του είναι η γλοιώδης, δουλοπρεπής ευπρέπεια ενός McKinley και η κτηνώδης αλαζονεία ενός Roosevelt.

Οι ισπανοί ρεπουμπλικάνοι επαναστάτες νικήθηκαν. Για να σπάσουν οι βράχοι αιώνων, για να αποκεφαλίστούν τα κεφάλια αυτής της Λερναίας Ύδρας, της Καθολικής Εκκλησίας και του ισπανικού θρόνου, απαιτούνται περισσότερες από μία γενναία προσπάθεια. Η σύλληψη, η δίκη και η τιμωρία ακολούθησαν μετά την ηρωική προσπάθεια της μικρής ομάδας. Εκείνοι που κατάφεραν να γλιτώσουν από την αστυνομία έπρεπε να δραπέτευσουν σε ξένες χώρες για να είναι ασφαλείς. Ένας απ' αυτούς ήταν και ο Φρανσίσκο Φερέρ. Διέφυγε στη Γαλλία.

Πώς ανέπνευσε η ψυχή του στην καινούρια χώρα! Η Γαλλία, το λίκνο

της ελευθερίας, των ιδεών και της δράσης. Το Παρίσι, το πάντα νέο, παθιασμένο Παρίσι με την έντονη ζωή, μετά το σκοτάδι της δικής του καθυστερημένης χώρας, πόση έμπνευση πρέπει να του χάρισε! Τόσες ευκαιρίες, τι δοξασμένη τύχη για ένα νεαρό ιδεολόγο!

Ο Φρανσίσκο Φερέρ δεν έχασε χρόνο. Σαν πεινασμένος βούτηξε στα διάφορα ελευθεριακά κινήματα, συνάντησε ανθρώπους όλων των ειδών, έμαθε, ρούφηξε σαν σφουγγάρι και ωρίμασε. Κατά την παραμονή του εκεί, είδε σε λειτουργία το Μοντέρνο Σχολείο, το οποίο θα έπαιζε αργότερα τόσο σημαντικό και μοιραίο ρόλο στη ζωή του.

Το Μοντέρνο Σχολείο στη Γαλλία ιδρύθηκε πολύ πριν τον Φερέρ. Η εμπνεύστριά του, παρά τη μικρή της εμβέλεια, ήταν εκείνη η γλυκιιά, πνευματώδης Louise Michel. Συνειδητά ή ασυνειδητά, η δικιά μας σπουδαία Louise κατάλαβε πολλά χρόνια πριν ότι το μέλλον ανήκει στη νέα γενιά: ότι αν δεν σώσουμε τους νέους από το ίδρυμα αυτό που καταστρέφει το μυαλό και την ψυχή τους, το αστικό σχολείο, οι συμφορές της κοινωνίας θα συνεχίσουν να υπάρχουν. Ίσως να σκέφτηκε, σαν τον Ίψεν, ότι η ατμόσφαιρα πλημμύρησε με φαντάσματα, ότι οι ενήλικες έχουν πάρα πολλές προκαταλήψεις να ξεπεράσουν. Μόλις καταφέρουν να γλιτώσουν από τη θανατηφόρα αγκαλιά του ενός στοιχείου, ιδού! πέφτουν στα χέρια ενενήντα εννιά άλλων στοιχείων. Γι' αυτό, μόνο ελάχιστοι φτάνουν στην κορυφή της πλήρους αναμόρφωσης.

Το παιδί, ωστόσο, δεν έχει παραδόσεις να ξεπεράσει. Το μυαλό του δεν είναι φορτωμένο με παγιωμένες ιδέες, η καρδιά του δεν έχει παγώσει ακόμη με ταξικούς και κοινωνικούς διαχωρισμούς. Το παιδί είναι για το δάσκαλο ό,τι ο πηλός για τον γλύπτη. Το αν ο κόσμος θα χαρεί ένα έργο τέχνης ή μια άθλια απομίμηση, εξαρτάται κατά πολύ από τη δημιουργική δύναμη του δασκάλου.

Η Louise ήταν ιδιαίτερα προικισμένη να δίνει στις ψυχές των παιδιών αυτά που λαχταρούν. Δεν ήταν άλλωστε η ίδια φτιαγμένη από το υλικό των παιδιών, τόσο γλυκιιά και τρυφερή, ανεπιτήδευτη και γενναϊόδωρη; Η ψυχή της Louise έπαιρνε φωτιά σε κάθε κοινωνική αδικία. Βρισκόταν μόλις στην πρώτη γραμμή του αγώνα που έδινε ο λαός του Παρισιού, όταν επαναστατούσε για κάποιο λόγο, και τη φυλάκισαν για τη σπουδαία στοργή που έδειχνε στους καταπιεσμένους. Το μικρό σχολείο στη Μονμάρτη δεν υπήρχε πια. Ωστόσο, ο σπόρος φυτεύτηκε και έδωσε καρπούς σε πολλές πόλεις της Γαλλίας.

Το σημαντικότερο εγχείρημα δημιουργίας ενός Μοντέρνου Σχολείου

ήταν εκείνο που πραγματοποίησε ένας σπουδαίος άντρας, ο Paul Robin. Μαζί με λίγους φίλους ίδρυσε ένα μεγάλο σχολείο στο Cempuis, ένα όμορφο μέρος κοντά στο Παρίσι. Ο Paul Robin στόχευε σε ένα υψηλότερο ιδανικό από την εφαρμογή απλώς μοντέρνων ιδεών στην εκπαίδευση. Ήθελε να αποδείξει με πραγματικά γεγονότα ότι η αστική αντίληψη της κληρονομικότητας δεν είναι τίποτε άλλο από μια δικαιολογία που σκοπό έχει να απαλλάξει την κοινωνία από την ευθύνη των φρικτών εγκλημάτων της σε βάρος των νέων. Ο ισχυρισμός ότι το παιδί πρέπει να υποφέρει για τις αμαρτίες των γονέων του, ότι πρέπει να παραμείνει στη φτώχεια και την αθλιότητα, ότι πρέπει όταν μεγαλώσει να γίνει μεθύστακας ή εγκληματίας, απλώς επειδή οι γονείς του δεν του κληροδότησαν τίποτε άλλο, ήταν πολύ βλακώδης για την καλοσυνάτη ψυχή του Paul Robin. Αυτός υποστήριζε ότι εκτός από το ρόλο που μπορεί να παίζει η κληρονομικότητα, υπάρχουν άλλοι παράγοντες εξίσου σπουδαίοι, αν όχι σπουδαιότεροι, που μπορούν και στο τέλος πετυχαίνουν να ξεριζώσουν ή να ελαχιστοποιήσουν τις συνέπειες της κληρονομικότητας. Το κατάλληλο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, η ανάσα και η ελευθερία της φύσης, η υγιεινή άσκηση, η αγάπη και η συμπόνια και, πάνω απ' όλα, μια βαθιά κατανόηση των αναγκών του παιδιού – όλα αυτά διαγράφουν το απάνθρωπο, άδικο και εγκληματικό στίγμα που επιβάλλει η κοινωνία σε αθώα παιδιά. [...]

Το Cempuis ακολουθήθηκε από ένα μεγάλο αριθμό άλλων εκπαιδευτικών προσπαθειών, όπως εκείνη της Madelaine Vernet, μιας χαρισματικής συγγραφέως και ποιήτριας, που έγραψε το *l'Amour Libre*, κι εκείνη του Sebastian Faure που δημιούργησε το *La Ruche*, το οποίο επισκέφτηκα όταν ήμουν στο Παρίσι το 1907. [...]

Ο Φρανσίσκο Φερέρ ακολούθησε αυτό το τεράστιο ρεύμα Μοντέρνων Σχολείων. Είδε τις δυνατότητές του, όχι μόνο θεωρητικά αλλά και στην εφαρμογή του στην καθημερινότητα. Συνειδητοποίησε ότι η Ισπανία, πιο πολύ από κάθε άλλη χώρα, είχε ανάγκη από τέτοια σχολεία, αν ήθελε να γλιτώσει από το διπλό ζυγό του παπά και του στρατιώτη.

Αν αναλογιστούμε ότι ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα της Ισπανίας βρίσκεται στα χέρια της Καθολικής Εκκλησίας και αν σιεφτούμε επιπλέον την τακτική των Καθολικών «να ενσταλάζουν τον Καθολικισμό στο μυαλό του παιδιού, πριν ακόμη γίνει εννιά χρονών, καταστρέφοντας τη δυνατότητά του να γνωρίσει οποιαδήποτε άλλη ιδέα», θα καταλάβουμε τη σπουδαιότητα της αποστολής του Φερέρ να φέρει το φως στους συντοπίτες του. Πολύ σύντομα, η μοίρα τον βοήθησε να συνειδητοποιήσει τη

σημασία του σκοπού του.

Η δεσποινίς Meunier, μια μαθήτρια του Φρανσίσκο Φερέρ που ήταν πλούσια, έδειξε ενδιαφέρον στην ιδέα του Μοντέρνου Σχολείου. Όταν πέθανε, άφησε στον Φερέρ μια αξιόλογη περιουσία και δώδεκα χιλιάδες φράγκα ετήσια δωρεά για το σχολείο.

Λέγεται ότι οι άθλιες ψυχές δεν μπορούν παρά να κάνουν αξιοκαταφρόνητες σκέψεις. Αν είναι έτσι, οι ποταπές μέθοδοι της Καθολικής Εκκλησίας να σπιλώσουν την προσωπικότητα του Φερέρ, προκειμένου να δικαιολογήσουν το δικό τους απεχθές έγκλημα, μπορούν εύκολα να εξηγηθούν. Έτσι εξηγείται που η Καθολική Εκκλησία διέδωσε το ψέμα ότι ο Φερέρ χρησιμοποίησε τη γοητεία του για να βάλει στο χέρι τα χρήματα της δεσποινίδας Meunier.

Προσωπικά, πιστεύω ότι η σχέση οποιασδήποτε φύσης ενός άνδρα με μια γυναίκα είναι δική τους υπόθεση, ιερά δική τους. Γι' αυτό δεν θα ξόδευα ούτε μια λέξη για το ζήτημα, αν δεν ήταν ένα από τα πιο απαίσια ψέματα που διαδόθηκαν για τον Φερέρ. Φυσικά, όσοι γνωρίζουν την αγνότητα των Καθολικών κληρικών θα καταλάβουν από πού πηγάζει αυτός ο προσβλητικός υπαινιγμός. Είδαν ποτέ οι Καθολικοί ιερείς τη γυναίκα σαν κάτι άλλο εκτός από αντικείμενο του σεξ; Τα ιστορικά στοιχεία και οι αποκαλύψεις από τα μοναστήρια με επιβεβαιώνουν σ' αυτό. Πώς θα ήταν δυνατόν, λοιπόν, να κατανοήσουν τη συνεργασία ενός άνδρα και μιας γυναίκας που δεν πραγματοποιείται σε σεξουαλική βάση;

Στην πραγματικότητα, η δεσποινίς Meunier ήταν πολύ μεγαλύτερη από τον Φερέρ. Είχε περάσει τα παιδικά της χρόνια με έναν φιλόργυρο πατέρα και μια πειθήνια μητέρα, οπότε μπορούσε εύκολα να εκτιμήσει την αξία και την αναγκαιότητα της αγάπης και της χαράς για τα παιδιά. Πρέπει να κατάλαβε ότι ο Φρανσίσκο Φερέρ ήταν ένας πραγματικός δάσκαλος όχι για τυπικούς λόγους, αλλά επειδή είχε τέτοιο χάρισμα.

Εφοδιασμένος με την απαραίτητη γνώση, την εμπειρία και τα αναγκαία μέσα, μα πάνω απ' όλα εμποτισμένος με πάθος για την αποστολή του, ο σύντροφός μας επέστρεψε στην Ισπανία κι εκεί έβαλε μπροστά το έργο της ζωής του. Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1901, άνοιξε το πρώτο Μοντέρνο Σχολείο. Ο λαός της Βαριελώνης το υποδέχτηκε με ενθουσιασμό και το υποστήριξε θερμά. Σε μια μικρή εναρκτήρια ομιλία ο Φερέρ κατέθεσε το πρόγραμμά του στους φίλους του. Ανέφερε: «Δεν είμαι ομιλητής ούτε προπαγανδιστής ούτε αγωνιστής. Είμαι δάσκαλος· αγαπώ τα παιδιά πάνω απ' όλα. Θεωρώ ότι τα καταλαβαίνω. Επιθυμώ η συνεισφορά μου στον

αγώνα για την ελευθερία να είναι μια νέα γενιά προετοιμασμένη να ζήσει σε μια νέα περίοδο». Οι φίλοι του τον προειδοποίησαν για τον κίνδυνο που διέτρεχε αντιμαχόμενος την Καθολική Εκκλησία. Γνώριζαν πού μπορούσε να φτάσει αυτή, προκειμένου να ξεφορτωθεί έναν εχθρό. Μα κι ο Φερέρ γνώριζε. Ωστόσο, όπως ο Brand², πίστευε στο «όλα ή τίποτα». Δεν σκόπευε να οικοδομήσει το Μοντέρνο Σχολείο στο ίδιο παλιό ψέμα. Ήθελε να είναι ειλικρινής και τίμιος και ξεκάθαρος απέναντι στα παιδιά.

Ο Φρανσίσκο Φερέρ ήταν πια δακτυλοδεικτούμενος. Από την πρώτη μέρα λειτουργίας του Σχολείου τον παρακολουθούσαν, αυτόν, το κτίριο του σχολείου και το μικρό του σπίτι στη Mangat. Τον παρακολουθούσαν διαρκώς, ακόμη κι όταν πήγε στη Γαλλία ή στην Αγγλία για να συμμετάσχει σε συσκέψεις με συναδέλφους. Ήταν ζήτημα χρόνου τότε θα έσφιγγε τη θηλιά ο αόρατος εχθρός.

Σχεδόν το πέτυχε το 1906, όταν κατηγορήθηκε ο Φερέρ για συμμετοχή στη δολοφονική απόπειρα εναντίον του Βασιλιά Αλφόνσο του 12^{ου}. Τα τεκμήρια που αποδείκνυαν την αθωότητά του ήταν τόσο ισχυρά που υποχρέωσαν τα μαύρα κοράκια (τους Καθολικούς κληρικούς, Στμ.) να τον αφήσουν ελεύθερο, όχι για πολύ όμως. Περίμεναν. Πόση υπομονή μπορούν να κάνουν, όταν έχουν στήσει την παγίδα τους για να πιάσουν το θύμα!

Η στιγμή έφτασε τελικά κατά τη διάρκεια της αντιμιλιταριστικής εξέγερσης τον Ιούλιο του 1909 στην Ισπανία. Μάταια θα ψάξει κάποιος τα χρονικά της ιστορίας των επαναστάσεων για να βρει πιο σπουδαία λαϊκή διαμαρτυρία ενάντια στο μιλιταρισμό. Οι Ισπανοί, που υπέφεραν το ζυγό του στρατού για αιώνες, δεν άντεξαν άλλο. Αρνήθηκαν να συμμετέχουν σε ακόμη μία ανούσια σφαγή. Δεν έβρισκαν κανένα λόγο να βοηθήσουν την αυταρχική κυβέρνηση να υποτάξει και να καταπιέσει ένα μικρό λαό που αγωνιζόταν για την ανεξαρτησία του, όπως έκαναν οι γενναίοι Riffs³. Όχι, δεν θα σήκωναν τα όπλα εναντίον τους.[...]

Ο Φρανσίσκο Φερέρ συνελήφθη την πρώτη Σεπτεμβρίου 1909. Μέχρι την πρώτη Οκτωβρίου οι φίλοι και σύντροφοί του δεν ήξεραν ακόμη τι του είχε συμβεί. Εκείνη την ημέρα, η εφημερίδα *L'Humanité* έλαβε μια επιστολή από την οποία μαθεύτηκαν τα πάντα για τη δίκη-παρωδία. Την επόμενη μέρα, ο φίλος του Soledad Villafranca έλαβε το ακόλουθο

² Ο βασιικός ήρωας του ομώνυμου θεατρικού έργου του Χένρικ Ίψεν (1866) που πίστευε στο «όλα ή τίποτα». Στμ.

³ Ο βεζβερικός, μουσουλμανικός λαός που ζει στο El-Rif στο βόρειο Μαρόκο. Στμ

γράμμα:

«Δεν υπάρχει λόγος ανησυχίας· ξέρεις ότι είμαι εντελώς αθώος. Σήμερα είμαι ιδιαίτερα αισιόδοξος και χαρούμενος. Είναι η πρώτη φορά που μπορώ να σου γράψω και η πρώτη φορά, μετά τη σύλληψή μου, που μπορώ να χαρώ τις ακτίνες του ήλιου οι οποίες πλημμυρίζουν το κελί μου από το παράθυρο. Γι' αυτό πρέπει κι εσύ να είσαι χαρούμενος».

Πόσο λυπηρό ήταν που ο Φερέρ πίστευε, ακόμη και μέχρι τις 4 Οκτωβρίου, ότι δεν θα καταδικαστεί σε θάνατο! Ακόμη περισσότερο, πόσο λυπηρό ήταν που οι φίλοι και σύντροφοί του έκαναν για μια ακόμη φορά το τραγικό σφάλμα να νομίζουν ότι ο εχθρός είχε αίσθηση δικαιοσύνης. Πολλές φορές είχαν δείξει εμπιστοσύνη στις δικαστικές αρχές και το μόνο που κατάφεραν ήταν να δουν τους αδελφούς τους να δολοφονούνται μπροστά στα μάτια τους. Δεν οργανώθηκαν για να σώσουν τον Φερέρ ούτε διαμαρτυρήθηκαν· τίποτα. «Γιατί ήταν αδύνατο να καταδικαστεί ο Φερέρ; Ήταν αθώος». Ωστόσο, όλα ήταν δυνατά για την Καθολική Εκκλησία. Ήταν έμπειρη στις δολοπλοκίες και οι δίκες των εχθρών της ήταν οι χειρότερες παρωδίες απονομής δικαιοσύνης.

Στις 4 Οκτωβρίου, ο Φερέρ έστειλε την ακόλουθη επιστολή στην *L'Humanité*:

Από τη Φυλακή, 4 Οκτωβρίου 1909.

Αγαπητοί μου Φίλοι, παρά την απόλυτη αθωότητά μου, ο εισαγγελέας απαίτησε να μου επιβληθεί η ποινή του θανάτου, με βάση τις καταγγελίες της αστυνομίας που με παρουσίαζαν ως τον ηγέτη των αναρχικών παγκοσμίως, εκείνον που καθοδηγεί τα εργατικά συνδικάτα της Γαλλίας, και με ενοχοποιούσαν για όλες τις συννομώσεις και όλες τις εξεγέρσεις παντού στον κόσμο, θεωρώντας ότι τα ταξίδια μου στο Λονδίνο και το Παρίσι δεν είχαν κανέναν άλλο σκοπό.

Με τέτοια αισχρά ψέματα προσπαθούν να με σκοτώσουν.

Ο αγγελιοφόρος πρέπει να φύγει και δεν έχω χρόνο να γράψω περισσότερα. Όλα τα τεκμήρια που παρουσιάστηκαν στο δικαστήριο από την αστυνομία δεν είναι τίποτα παραπάνω από έναν σωρό ψέματα και συκοφαντικές δυσφημίσεις. Δεν είχαν καμία απόδειξη εναντίον μου ότι είχα διαπράξει οτιδήποτε.

ΦΕΡΕΡ

Στις 13 Οκτωβρίου 1909, η καρδιά του Φερέρ, αυτή η τόσο γενναία, έντιμη και αφοσιωμένη καρδιά σταμάτησε να χτυπά. Αξιολύπητοι ανόητοι! Ο τελευταίος αγωνιώδης παλμός αυτής της καρδιάς έσβησε, αφού

πρώτα μεταδόθηκε σε εκατοντάδες καρδιές του πολιτισμένου κόσμου, γιγαντωμένος σε τρομακτικό κεραινό που ρίχνει την κατάρα του στους πρωταίτιους αυτού του φρικτού εγκλήματος. Δολοφόνοι με τις μαύρες φροσιές και τις θεοσεβούμενες όψεις, θα σας αποδοθεί δικαιοσύνη!

Συμμετείχε ο Φρανσίσκο Φερέρ στην αντιμιλιταριστική εξέγερση; Σύμφωνα με το πρώτο κατηγορητήριο, που εμφανίστηκε σε έγγραφο της Καθολικής Εκκλησίας στη Μαδρίτη, υπογεγραμμένο από τον Επίσκοπο και όλους τους ιεράρχες της Βαριελώνης, δεν τέθηκε ζήτημα συμμετοχής. Η κατηγορία που απεύθυνε προς τον Φρανσίσκο Φερέρ ήταν ότι ίδρυσε αθεϊστικά σχολεία και εξέδιδε αθεϊστικά έντυπα. Ωστόσο, στον εικοστό αιώνα, οι άνθρωποι δεν στέλνονται στην πυρά, επειδή έχουν αθεϊστικές αντιλήψεις. Έπρεπε να επινοηθεί κάτι άλλο, έτσι κατέληξαν στην κατηγορία της υποκίνησης της εξέγερσης.

Κατά τη διάρκεια της διερεύνησης της υπόθεσης, δεν βρέθηκε καμία ξεκάθαρη απόδειξη που να συνδέει τον Φερέρ με την εξέγερση. Κι όμως, οι αρχές δεν χρειάζονταν αποδείξεις ούτε τις αποδέχονταν. Για σιγουριά, εμφάνισαν 72 μάρτυρες, των οποίων, όμως, η κατάθεση ήταν μόνο γραπτή. Δεν τους έφεραν ποτέ σε αντιπαράσταση με τον Φερέρ ούτε εκείνον μ' αυτούς.

Ήταν δυνατόν από ψυχολογική άποψη να συμμετείχε ο Φερέρ στην εξέγερση; Δεν το πιστεύω και αυτοί είναι οι λόγοι μου. Ο Φρανσίσκο Φερέρ δεν ήταν μόνο σπουδαίος δάσκαλος, αλλά ήταν αναμφισβήτητα και εξαιρετικά ικανός στην οργάνωση. Μέσα σε οχτώ χρόνια, μεταξύ 1901-1909, είχε φτιάξει στην Ισπανία 109 σχολεία και παρότρυνε τα φιλελεύθερα στοιχεία της χώρας του να φτιάξουν άλλα 308 σχολεία. Σε άμεση σχέση με την εκπαιδευτική του ασχολία, ο Φερέρ δημιούργησε και εξόπλισε ένα σύγχρονο τυπογραφείο, οργάνωσε μια ομάδα μεταφραστών και διακίνησε ευρέως 150 χιλιάδες αντίτυπα σύγχρονων επιστημονικών και κοινωνιολογικών έργων, χωρίς να ξεχνάμε τις τεράστιες ποσότητες άλλων ρασιοναλιστικών βιβλίων. Προφανώς, μόνο ένα μεθοδικό και αποτελεσματικό μυαλό θα μπορούσε να ολοκληρώσει ένα τέτοιο έργο.

Από την άλλη μεριά, είχε αποδειχτεί περίτρανα ότι η αντιμιλιταριστική εξέγερση δεν ήταν καθόλου οργανωμένη: ότι ξάφνιασε τους ίδιους τους ανθρώπους, όπως πολλά άλλα επαναστατικά κύματα στο παρελθόν. Ο λαός της Βαριελώνης, για παράδειγμα, είχε τον έλεγχο της πόλης για τέσσερις μέρες και, σύμφωνα με τις μαρτυρίες επισκεπτών, ποτέ πριν δεν είχε επικρατήσει περισσότερη τάξη και ειρήνη. Φυσικά, ο λαός ήταν ελά-

χιστα προετοιμασμένος και γι' αυτό, όταν έφτασε η ώρα, δεν ήξερε τι να κάνει. Απ' αυτήν την άποψη, θύμιζαν το λαό του Παρισιού κατά τη διάρκεια της Κομμούνας το 1871. Κι εκείνοι ήταν απροετοίμαστοι. Ενώ πεινούσαν, προστάτευαν τις αποθήκες που ήταν γεμάτες με αγαθά. Φρουρούσαν την Τράπεζα της Γαλλίας, όπου διατηρούσε τα κλεμμένα της λεφτά η μπουρζουαζία. Αλλά και οι εργάτες της Βαρκελώνης προστάτευαν τα λάφυρα των αφεντικών τους.

Πόσο λυπηρή είναι η αφέλεια των υποτακτικών; Πόσο φοβερά τραγική! Αλλά και πάλι, δεν σφυρηλατήθηκαν τα δεσμά τους τόσο βαθιά στο είναι τους, ώστε, ακόμη κι αν μπορούσαν, να μην τα έσπαζαν; Το δέος προς την εξουσία, το νόμο και την ιδιωτική ιδιοκτησία, που φυτεύτηκε βαθιά μες την ψυχή τους, πώς να το ξεφορτωθούν χωρίς προετοιμασία και σχέδιο;

Μπορεί κάποιος να σκεφτεί, έστω και για ένα δευτερόλεπτο, ότι ένας άνθρωπος σαν τον Φερέρ θα εμπλεκόταν σε μια τέτοια αυθόρμητη και ανοργάνωτη προσπάθεια; Δεν θα προέβλεπε αυτός ότι η εξέγερση θα καταλήξει σε τραγωδία, σε μια οδυνηρή ήττα για το λαό; Και δεν ήταν πιο πιθανό, αν συμμετείχε ο Φερέρ, αυτός ο έμπειρος οργανωτής, να είχε οργανώσει αυτή την προσπάθεια στην εντέλεια; Ακόμη και χωρίς άλλες αποδείξεις, αυτό και μόνο ήταν αρκετό για να απαλλάξει τον Φρανσίσκο Φερέρ από τις κατηγορίες. Υπάρχουν, όμως, κι άλλες αποδείξεις εξίσου πειστικές.

Ακριβώς την ημέρα της εξέγερσης, την 25^η Ιουλίου, ο Φερέρ είχε συγκαλέσει μια σύσκεψη των καθηγητών και των μελών της Ένωσης Ορθολογικής Εκπαίδευσης (League of Rational Education). Έπρεπε να προγραμματίσουν τις εργασίες τους για το φθινόπωρο και ειδικότερα για τη δημοσίευση των σπουδαίων βιβλίων του Elisée Reclus *L'Homme et la Terre* και του Πιοτρ Κροπότιν *Great French Revolution*. Ήταν λογικό ή αληθοφανές να καλέσει ο Φερέρ εν ψυχρώ, ενώ γνώριζε για την εξέγερση και συμμετείχε σ' αυτήν, τους φίλους και συναδέλφους του στη Βαρκελώνη, την ημέρα που ήξερε ότι θα κινδύνευαν οι ζωές τους; Σίγουρα, μόνο το εγκληματικό, δόλιο μυαλό ενός ιησουίτη θα μπορούσε να κατηγορήσει κάποιον για τέτοιο προμελετημένο φόνο.

Ο Φρανσίσκο Φερέρ είδε το έργο της ζωής του να καταστρέφεται· είχε να χάσει τα πάντα και τίποτα να αποκομίσει, εκτός από συμφορά και πόνο, στην περίπτωση που βοηθούσε στην εξέγερση. Όχι ότι αμφισβητούσε το δίκαιο της οργής των ανθρώπων· αλλά το έργο του, η φιλοδοξία του, η

ίδια του η φύση είχε άλλο σκοπό.

Μάταιες είναι οι λυσσασμένες προσπάθειες της Καθολικής Εκκλησίας, τα ψέματά της, οι ανακρίβειές της και οι συκοφαντίες της. Στην αφυπνισμένη συνείδηση των ανθρώπων παραμένει καταδικασμένη για τη διάπραξη ενός ακόμη αποικροστικού εγκλήματος, όπως έκανε τόσες φορές στο παρελθόν.

Ο Φρανσίσκο Φερέρ κατηγορείται ότι δίδασκε στα παιδιά τις πιο φροκιστινικές ιδέες –να μισούν το Θεό, για παράδειγμα. Τι τρόμος! Ο Φρανσίσκο Φερέρ δεν πίστευε στην ύπαρξη του Θεού. Γιατί να διδάξει στα παιδιά να μισούν κάτι που δεν υπάρχει; Δεν είναι πιο πιθανό να πήγε τα παιδιά στην ανοιχτή φύση, να τους έδειξε τη μεγαλοπρέπεια του ηλιοβασιλέματος, την ομορφιά του έναστρου ουρανού, την επιβλητικότητα των βουνών και της θάλασσας; Να τους εξήγησε με το δικό του απλό και άμεσο τρόπο το νόμο της ανάπτυξης, της εξέλιξης και της συσχέτισης όλων των μορφών ζωής; Με τον τρόπο αυτό θα καθιστούσε για πάντα αδύνατο να ριζώσουν στα μυαλά των παιδιών οι δηλητηριώδεις σπόροι της Καθολικής Εκκλησίας.

Ορισμένοι έλεγαν ότι ο Φερέρ προετοίμαζε τα παιδιά να πολεμήσουν τους πλουσίους. Ιστορίες φαντασμάτων, που λένε οι γιαγιάδες. Δεν ήταν πιο πιθανό να τα εκπαιδεύει να ανακουφίζουν τους φτωχούς; Να τα δίδασκε τον εξευτελισμό, την εξαχρείωση και τη φρίκη της φτώχειας, που είναι διαστροφή και όχι αρετή; Να τα δίδασκε την αξιοπρέπεια και τη σημασία όλων των δημιουργικών προσπαθειών, οι οποίες από μόνες τους συντηρούν τη ζωή και χτίζουν προσωπικότητες; Δεν είναι αυτός ο καλύτερος και πιο αποτελεσματικός τρόπος για να διατρανωθεί η απόλυτη αχρηστία του παρασιτισμού και η ζημιά που προκαλεί;

Τέλος, ο Φερέρ κατηγορήθηκε ότι υπονόμει το στρατό διασπείροντας αντιμιλιταριστικές ιδέες. Αλήθεια; Μάλλον πρέπει να συμεριζόταν την άποψη του Τολστόι ότι ο πόλεμος είναι νομιμοποιημένη σφαγή, ότι υποθάλλει το μίσος και την υπερψία, ότι κατατρώνει την καρδιά των ανθρώπων και τους μετατρέπει σε λυσσασμένους μανιακούς.

Ωστόσο, έχουμε τις κουβέντες του ίδιου του Φερέρ σχετικά με τη σύγχρονη εκπαίδευση: «Θα ήθελα οι αναγνώστες να προσέξουν ιδιαίτερα αυτή τη σκέψη: Όλη η αξία της εκπαίδευσης έγκειται στο σεβασμό της σωματικής, διανοητικής και ηθικής βούλησης του παιδιού. Όπως στην επιστήμη καμία θεωρία δεν γίνεται αποδεκτή χωρίς αποδείξεις, έτσι και η εκπαίδευση δεν είναι αληθινή, αν δεν είναι απαλλαγμένη απ' όλους τους

δογματισμούς, έτσι ώστε να αφήνει το παιδί το ίδιο να βρῖσκει το δρόμο του και να βάζει όρια στα μέσα που χρησιμοποιεί για να πετύχει τους στόχους του. Τελικά, δεν υπάρχει ευκολότερο πράγμα από την παραβίαση αυτής της αρχής και τίποτα δυσκολότερο από το σεβασμό της. Η εκπαίδευση πάντα επιβάλλεται, παραβιάζει, περιορίζει· ο αληθινός εκπαιδευτικός είναι εκείνος που προστατεύει καλύτερα το παιδί από τις δικές του (του δασκάλου) αντιλήψεις και τις ιδιοτροπίες του· εκείνος που ενεργοποιεί και αξιοποιεί καλύτερα τις δυνατότητες του ίδιου του παιδιού.

Είμαστε σίγουροι ότι η εκπαίδευση του μέλλοντος θα βασιζεται εξ ολοκλήρου στον αυθορμητισμό. Προφανώς δεν μπορούμε ακόμη να το συνειδητοποιήσουμε, αλλά η εξέλιξη των μεθόδων κατανόησης των φαινομένων της ζωής και το γεγονός ότι κάθε βήμα προς την τελειότητα σημαίνει περαιτέρω κατάργηση των περιορισμών, όλα αυτά δείχνουν ότι έχουμε δικιο να ελπίζουμε στην απελευθέρωση των παιδιών μέσω της επιστήμης. [...]

Μια δοκιμή έχει γίνει ήδη, η οποία έδωσε εξαιρετικά αποτελέσματα. Μπορούμε να καταστρέψουμε όλα όσα στο σημερινό σχολείο ευθύνονται για τους καταναγκασμούς που επιβάλλονται, τις τεχνητές περιφράξεις με τις οποίες τα παιδιά χωρίζονται από τη φύση και τη ζωή, τη διανοητική και ηθική πειθαρχία που χρησιμοποιείται για να εσταλάξει έτοιμες ιδέες μέσα τους τις αντιλήψεις που διαστρέφουν και εξοντώνουν τις φυσικές τάσεις. Χωρίς να φοβόμαστε ότι ξεγελούμε τον εαυτό μας, μπορούμε να αποκαταστήσουμε το παιδί στο περιβάλλον που το γοητεύει, στη φύση όπου θα έρθει σ' επαφή με όλα όσα αγαπάει και όπου οι εμπειρίες και οι εντυπώσεις της ζωής θα αντικαταστήσουν τη δύστροπη εκμάθηση βιβλίων. Ακόμη κι αν δεν κάνουμε τίποτα παραπάνω απ' αυτό, θα είχαμε προετοιμάσει σε μεγάλο ποσοστό το έργο της απελευθέρωσης του παιδιού.

Σε τέτοιες συνθήκες μπορούμε ελεύθερα να εφαρμόσουμε τα δεδομένα της επιστήμης και της εργασίας πιο αποδοτικά.

Γνωρίζω πολύ καλά ότι δεν μπορούμε να αντιληφτούμε όλα όσα μπορούμε να κάνουμε, ότι συχνά είμαστε αναγκασμένοι από έλλειψη γνώσης να εφαρμόσουμε ανεπιθύμητες μεθόδους· μια βεβαιότητα, όμως, θα μας δώσει δύναμη να συνεχίσουμε τις προσπάθειές μας: ότι ακόμη και χωρίς να πετύχουμε τους στόχους μας απόλυτα, θα έχουμε κάνει περισσότερα και καλύτερα πράγματα μέσω της ατελούς μας προσπάθειας απ' όσα πετυχαίνει το σημερινό σχολείο. Προτιμώ τον ελεύθερο αυθορμητισμό ενός παιδιού που δεν γνωρίζει τίποτα, από τη γνώση και τη διανοητική παρα-

μόρφωση ενός παιδιού που έχει υποστεί τη σημερινή εκπαίδευση»⁴.

Ακόμη κι αν οργάνωνε ο Φερέρ τις αναταραχές, αν πολεμούσε στα οδοφράγματα, αν εκτόξευε εκατό βόμβες, δεν θα ήταν τόσο επικίνδυνος για την Καθολική Εκκλησία και το δεσποτισμό, όσο με την εναντίωσή του στην πειθαρχία και τον καταναγκασμό. Η πειθαρχία και ο καταναγκασμός δεν κρύβονται πίσω απ' όλα τα κακά του κόσμου αυτού; Δουλεία, υποταγή, φτώχεια, όλες οι συμφορές, όλες οι κοινωνικές ανισότητες απορρέουν από την πειθαρχία και τον καταναγκασμό. Πράγματι, ο Φερέρ ήταν επικίνδυνος. Γι' αυτό έπρεπε να πεθάνει στις 13 Οκτωβρίου 1909, στο μπουντρούμι του Montjuich. Κι όμως, ποιος τολμά να πει ότι ο θάνατός του ήταν μάταιος; Ας δούμε τη θυελλώδη έκρηξη της παγκόσμιας αγανάκτησης: στην Ιταλία ονομάστηκαν δρόμοι στη μνήμη του Φρανσίσκο Φερέρ, στο Βέλγιο δημιουργήθηκε κίνημα για την ανέγερση μνημείου, στη Γαλλία κλήθηκαν οι πιο σημαντικοί της άνθρωποι για να συνεχίσουν την παράδοση που άφησε πίσω του ο μάρτυρας, στην Αγγλία δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά η βιογραφία του, όλες οι χώρες ένωσαν τις δυνάμεις τους για να συνεχίσουν το έργο του, ακόμη και στην Αμερική, που είναι πάντοτε καθυστερημένη στις προοδευτικές ιδέες, δημιουργήθηκε η Ένωση Φρανσίσκο Φερέρ με σκοπό να δημοσιεύσει μια πλήρη βιογραφία του και να οργάνώσει Μοντέρνα Σχολεία σ' ολόκληρη τη χώρα –μπροστά σ' αυτό το παγκόσμιο επαναστατικό κύμα, ποιος θα τολμούσε να πει ότι ο Φερέρ πέθανε μάταια;

Αυτός ο θάνατος στο Montjuich –πόσο δραματικός ήταν, πόσο επιβλητικός, πόσο συγκίνησε την ανθρώπινη ψυχή! Περήφανος και όρθιος, με τα μάτια της ψυχής του στραμμένα προς το φως, ο Φρανσίσκο Φερέρ δεν χρειαζόταν παπάδες για να του δώσουν κουράγιο ούτε καταράστηκε κανένα φάντασμα επειδή τον εγκατέλειψε. Η επίγνωση ότι οι εκτελεστές του αντιπροσώπευαν μια ετοιμοθάνατη εποχή και ότι η δική του ήταν η ζωντανή αλήθεια τού κράτησε συντροφιά στις τελευταίες ηρωικές στιγμές.

Μια ετοιμοθάνατη εποχή και μια ζωντανή αλήθεια.

Οι ζωντανοί θάβουν τους πεθαμένους.

Μετάφραση
Δημήτρης Κωνσταντίνου

⁴ *Mother Earth*, Δεκέμβριος 1909.

... στην πράξη

Γιώργος Μπουρλής
«Μοντέρνο Σχολείο»: η περίπτωση Ν. Υόρκης και Στέλτον

Free the child, and the child will free the race
William Durant

Ο Ferrer και το «Μοντέρνο Σχολείο»

Τον Οκτώβριο του 1909, ο Ισπανός αναρχικός Francisco Ferrer εκτελέστηκε μετά από μια παρωδία δίκης, κατηγορούμενος ως υποκινητής των γεγονότων της «Τραγικής Εβδομάδας» τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς, όταν μια εργατική διαδήλωση στη Βαρκελώνη εξελίχθηκε σε πραγματική εξέγερση και είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή αναρίθμητων εκκλησιών και μονών.

Προηγούμενα, το 1901, ο Ferrer, περιφρονώντας αποκάλυπτα ένα εκπαιδευτικό σύστημα ελεγχόμενο από την Εκκλησία και πιστεύοντας σε μια εκπαίδευση πραγματικά απαλλαγμένη από κάθε καταναγκασμό και έλεγχο, είχε ιδρύσει το πρώτο «Modern School» (Μοντέρνο Σχολείο), το «Escuela Moderna» στη Βαρκελώνη. Το εγχείρημα, το οποίο ακόμα περιλάμβανε κέντρο επιμόρφωσης ενηλίκων και ριζοσπαστικό εκδοτικό οίκο, ήταν επιτυχημένο και παραρτήματα της σχολής φύτεψαν σύντομα σε όλη την Ισπανία. Τελικά, το σχολείο έκλεισε το 1906, όταν ο Ferrer κατηγορήθηκε για συμμετοχή σε συνωμοσία δολοφονίας του βασιλιά Alfonso του XII.

Η ειτέλεσή του προκάλεσε διεθνή κατακραυγή, ενώ μεγάλες συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και διαδηλώσεις υπήρξαν και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Το κυριότερο, όμως, ένα κίνημα για ελευθεριακή εκπαίδευση, εμπνευσμένο από το παράδειγμά του, γρήγορα εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο και ομάδες αναρχικών και αριστεριστών ένωσαν τις δυνάμεις τους σ' έναν αγώνα να διαδώσουν τη διδασκαλία του. Από τη Βραζιλία και την Αργεντινή μέχρι την Πολωνία, από την Κίνα μέχρι την Αγγλία, τη Γαλλία και άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, ζητήθηκαν σχολεία με βάση το μοντέλο του Ferrer. Τα σχολεία αυτά διέπονταν από τη φιλοσοφία του για την εκπαίδευση, δίνοντας βαρύτητα στα δικαιώματα και την αξιοπρέπεια του παιδιού, στην αλληλεπίδραση μαθητή και δασκάλου και στην καλλιέργεια ταυτόχρονα χειρωνακτικών και διανοητικών δεξιοτήτων μέσα σε

ένα ελεύθερο περιβάλλον. «Είναι φανερό», έγραφε ο Francisco Ferrer, «ότι η πρόοδος της επιστήμης πρέπει να οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές των παιδαγωγικών μεθόδων· ότι οι δάσκαλοι, που τώρα μπορούν καλύτερα να κατανοήσουν το παιδί, θα φέρουν τη διδασκαλία τους σε συμφωνία με τους φυσικούς νόμους. Πιστεύω ακράδαντα ότι αυτή η εξέλιξη θα συνεχιστεί προς την κατεύθυνση μεγαλύτερης ελευθερίας, όπως είμαι πεπεισμένος ότι η βία είναι η μέθοδος της άγνοιας, και ότι ο εκπαιδευτικός που πραγματικά αξίζει τον τίτλο του, θα κατακτήσει τα πάντα με τον αυθορμητισμό· θα γνωρίζει τις ανάγκες του παιδιού και θα προάγει την ανάπτυξή του, παρέχοντάς του όσο το δυνατό μεγαλύτερη ικανοποίηση».

Η πιο σημαντική εφαρμογή του κινήματος Ferrer εξελίχθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου και διήρκησε για περισσότερο από πενήντα χρόνια. Μεταξύ του 1909 και του 1961, ένα απαύγασμα ριζοσπαστών, από τη Νέα Υόρκη μέχρι το Λος Άντζελες, προκάλεσε μια περιπέτεια στα παιδευτικά πράγματα μοναδική στην αμερικανική και παγκόσμια ιστορία. Την άνοιξη του 1910, οι προσπάθειές τους κρυσταλλώθηκαν στη δημιουργία μιας διευρυμένης οργάνωσης, της «Ένωση Francisco Ferrer» (αργότερα «Ένωση Μοντέρνων Σχολείων Βορείου Αμερικής»), με τον Leonard Abbott ως πρόεδρο και τους Harry Kelly και Emma Goldman ανάμεσα στα βασικά μέλη. Η Ένωση είχε τριπλό σκοπό: να εκδώσει και να διασπείρει το έργο του Ferrer, να οργανώσει συγκεντρώσεις στην πρώτη επέτειο του θανάτου του και να ιδρύσει Μοντέρνα Σχολεία σε όλη τη χώρα, των οποίων τη διαχείριση θα είχαν τα τοπικά παραρτήματά της.

Στα επόμενα χρόνια, η Ένωση άκμασε, αφού παρακιάδια της ξεφύτρωσαν σε όλη τη χώρα και τα μέλη της αυξήθηκαν εντυπωσιακά. Μέχρι το ξέσπασμα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, πάνω από είκοσι Μοντέρνα Σχολεία είχαν δημιουργηθεί σε Ν. Υόρκη, Φιλαδέλφεια, Νιτρώιτ, Σικάγο, Σιάτλ και Πόρτλαντ, όπου τα παιδιά μπορούσαν να φοιτήσουν σε ένα κλίμα ελευθερίας σε αντίθεση με την τυπικότητα και την πειθαρχία της παραδοσιακής εκπαίδευσης. Παράλληλα, επικουρικά σχολεία σύντομα άνοιξαν σε Βοστώνη, Σαν Φρανσίσκο, Λος Άντζελες, ενώ κοντά σε μεγάλες πόλεις οργανώθηκαν καλοκαιρινές κατασκηνώσεις.

Παρόλο που τελικά τα περισσότερα από τα Μοντέρνα Σχολεία αποτέλεσαν βραχύβια εγχειρήματα, και διήρκησαν μόνο δύο με τρία χρόνια, υπήρξαν κάποια που επιβίωσαν για αριστέες δεκαετίες, όπως αυτό στο Μόχεγκαν της Ν. Υόρκης (1924-1941) ή στο Λέηγκουντ του Νιου Τζέρσεϋ (1933-1958). Ακόμα, όμως, ιδιαίτερη περίπτωση αποτέλεσε το σχολείο της Νέας Υόρκης, το οποίο ξεκίνησε το 1911 κι έδωσε μετά από πέ-

ντε χρόνια τη σκυτάλη στο Στέλτον, έτερο εκπαιδευτικό και κοινωνικό επίτευγμα, που με τη σειρά του διήρκησε για σαράντα περίπου χρόνια, μέχρι το 1953.

Το Μοντέρνο Σχολείο της Νέας Υόρκης (1911-1915)

Το Μοντέρνο Σχολείο της Νέας Υόρκης, γνωστότερο ως «Κέντρο Ferrer», άνοιξε τις πόρτες του τον Ιανουάριο του 1911 στο St. Mark's Place του Greenwich Village με πρώτο διευθυντή τον Bayard Boyesen, τον καθηγητή αγγλικών που είχε εκδιωχθεί για τις ιδέες του από το πανεπιστήμιο Columbia. Ήταν ένα μέρος, όπου κάποιος είχε τη δυνατότητα να ακούσει διαλέξεις, να δει νέα θεατρικά έργα από το Free Theatre, να απολαύσει κονσέρτα από το Modern School Trio, να διδαχθεί ξένες γλώσσες, αλλά και να χορέψει, να πει τον καφέ του, να συζητήσει.

Σύντομα οι εγκαταστάσεις δεν επαρκούσαν κι έτσι, μετά από μια οικονομική εξόρμηση, το Κέντρο μεταφέρθηκε στην οδό East 12. Εκεί, οργανώνονταν απογευματινά τμήματα ενηλίκων στη λογοτεχνία, την Τέχνη, την ψυχολογία, όπως και μαθήματα ισπανικών, esperanto και γαλλικών. Το πιο δημοφιλές ήταν το μάθημα Τέχνης με τους Robert Henri και George Bellows, δημιουργούς του Ash Can School. Επίσης, επιτυχημένη ήταν η εβδομαδιαία σειρά μαθημάτων πάνω στη «Ριζοσπαστική Λογοτεχνία», που διεξήγαν ο Leonard Abbott για συγγραφείς με προσοδευτικές απόψεις και ο Hutchins Hargood σχετικά με την αμερικανική και ρωσική λογοτεχνία. Ο Jacques Rudome, ο καθηγητής γαλλικών, θυμάται το κέντρο ως «έκρηξη ζωής και δραστηριότητας», ενώ ο Moritz Jagendorf, σκηνοθέτης του Free Theatre, μιλά για «έναν ταραγμένο ωκεανό σκέψης και ενέργειας». Ήταν μια διέξοδος για ταλαντούχους άνδρες και γυναίκες, όπου ο Man Ray μπορούσε να πειραματιστεί με κάμερες και πινέλα, ο Mike Gold διάβαζε Shelley και Blake, και ο Sadakichi Hartmann τσίριζε αρμονικά χορό και μουσικές συμφωνίες. Ποιητές, όπως οι Lola Ridge και Edwin Markham, και καλλιτέχνες, όπως οι John Sloan, Max Weber, Rockwell Kent και Robert Minor, σχετίστηκαν με τη σχολή· ο πολυδιαβασμένος μυθιστοριογράφος Manuel Komroff έγραψε: *«όλοι ένιωθαν απεργλωτισμένοι, αληθινά ελεύθεροι. Απόψεις αβίαστα ανταλλάσσονταν μεταξύ ομιλητών και ακροατών, και ο αέρας δονούνταν από έξαψη»*.

Άνθρωποι όλων των ηλικιών, για μια περίοδο πέντε ετών, από το 1910 μέχρι το 1915, συγκεντρώνονταν και συμμετείχαν σε συζητήσεις με τους Jack London, Lincoln Steffens, Upton Sinclair, Elizabeth Gurley Flynn,

Clarence Darrow, Hippolyte Havel, Eugene O'Neill, Theodore Dreiser, Max Eastman. Θέματα Τέχνης, πολιτικής ή σεξ, οικονομικά ή νομικά, ζητήματα ψυχολογίας και ψυχανάλυσης, θεωρίες αναρχισμού ή συνδικαλισμού, τα πάντα μπορούσαν να συζητηθούν· η Emma Goldman, ο Alexander Berkman και η Margaret Sanger πάνω στην ανάγκη για ελευθεριακές πολιτισμικές αλλαγές· ο Durant στην ιστορία της φιλοσοφίας, ο παθιασμένος Tom Mann για τον συνδικαλισμό και ο Bill Haywood για τα βιομηχανικά συνδικάτα· η Lucy Parsons για τα γεγονότα της πλατείας Haymarket. Οι έννοιες και οι ιδέες, σχετικές κάθε φορά με το επίμαχο ζήτημα της ημέρας, ενθουσίαζαν απλούς εργάτες και διανοούμενους ταυτόχρονα, αφού το «Κέντρο Ferrer» πολύ απλά στόχευε στην «αναδόμηση της κοινωνίας πάνω στην ελευθερία και τη δικαιοσύνη».

Το «Κέντρο Ferrer»

Παράλληλα, ήδη από το 1912, λειτουργούσε ένα ημερήσιο σχολείο για παιδιά, με εννιά μαθητές αρχικά και τους John και Abby Coryell στη διεύθυνση, και στη συνέχεια τον Will Durant, τον αργότερα πασίγνωστο φιλόσοφο και συγγραφέα. Με τον Durant το Κέντρο αποτέλεσε την πιο σημαντική εστία του ριζοσπαστικού κινήματος στη Ν. Υόρκη, αφού ασχολούνταν όχι μόνο με την εκπαίδευση αλλά με ποικίλες κοινωνικές υποθέσεις, από τον βιομηχανικό συνδικαλισμό και την ελευθερία του λόγου έως τη σεξουαλική απελευθέρωση και την αντιμιλιταριστική προπαγάνδα.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να δούμε το ακόλουθο, αν και εκτεταμένο,

απόσπασμα του William Durant: «Η τάξη είναι ανοικτή χωρίς χρέωση για τους σπουδαστές, είτε προέρχονται από συντηρητικές είτε από ριζοσπαστικές οικογένειες, και οι επισκέπτες μπορούν να επισκέπτονται την τάξη οποιαδήποτε στιγμή και να παρακολουθούν την ελευθεριακή θεωρία σε εφαρμογή. Η τάξη σήμερα αποτελείται από εννέα παιδιά, μεταξύ 4 και 10 χρονών. Δεν υπάρχει προκαθορισμένη ώρα προσέλευσης, και τα παιδιά έρχονται και φεύγουν όποτε το επιθυμούν. Τις περισσότερες ημέρες, πάντως, βρισκόμαστε όλοι μαζί πριν από τις δέκα.

Κάθε ένας από τους μαθητές έχει ένα κενό βιβλίο για την αριθμητική, τη γραφή και το σχέδιο. Το πρωί, επιλέγουμε ορισμένα ζητήματα και προβλήματα και μένει στην επιλογή του μαθητή το αν θα τα κάνει και πότε. Θα εκπλαγείτε σαν δείτε πόσο πρόθυμα κάνει κάτι ένα παιδί, όταν του το ζητάς και δεν το διατάξεις. Προσπαθήστε να αναγκάσετε ένα παιδί να κάνει κάτι και είτε θα αρνηθεί να το κάνει είτε θα πει ψέματα για να μη το κάνει. Ζητήστε του να το κάνει, εξηγήστε του το λόγο και αφήστε το να νιώσει ότι είναι ολότελα δική του υπόθεση και όχι δική σας το αν θα το κάνει ή όχι. Θα δείτε όχι μόνο να το κάνει, αλλά να το κάνει και καλά.

Η διδασκαλία είναι εξατομικευμένη. Η ορθογραφία δεν διδάσκεται, αλλά μαθαίνεται με την ανάγνωση και όχι με τη μελέτη ενός ειδικού βιβλίου. Εσείς πώς μάθατε να συλλαβίζετε; Μήπως με τη μελέτη των κανόνων ορθογραφίας; Τα εννέα-δέκατα των γνώσεων σας στην ορθογραφία προέρχονται από την ανάγνωση. Βλέποντας επανειλημμένα μια λέξη σωστά γραμμένη, δημιουργείται οπτική μνήμη αυτής της λέξης, η οποία εγείρεται συνειρμικά και σας βοηθά όποτε επιθυμείτε να τη χρησιμοποιήσετε.

Το μάθημα της ιστορίας λαμβάνει τη μορφή ενός βιογραφικού αφηγήματος, το οποίο συνθέτουμε από διάφορες πηγές και τίθεται σε μια μορφή που αιχμαλωτίζει το ενδιαφέρον του μαθητή. Έτσι τα αγόρια και τα κορίτσια της τάξης έχουν γίνει, σαν να λέμε, μέρος της ιστορίας της χώρας, έχουν μπει στη θέση των ηρώων, έχουν παλέψει μαζί ή ενάντια τους. Στην αυλή, όταν πηγαίνουμε να παίξουμε, αναπαριστούμε σκηνές, συχνά βίαιες. Πιθανόν αναρωτιέστε γιατί αυτό το ενδιαφέρον για τον πόλεμο δεν καταπολεμείται ούτε καταστέλλεται. Ίσως, όμως, λησμονείτε το γεγονός ότι το άτομο πρέπει να περάσει κατά την ανάπτυξη του μέσω των μεγάλων φάσεων ανάπτυξης που και η ίδια η φυλή έχει περάσει. Το να ζητάει κανείς από το παιδί να καταπνίξει το ενδιαφέρον του για πόλεμο είναι σα να του ζητάει να είναι ψεύτικο στον εαυτό του, σαν να αφηφρά τις ελευθεριακές αρχές και να παραδέχεται ότι αυτές είναι αβάσιμες. Ας αφήσουμε αυτό το υγιές βάρβαρο ένστικτο να παίζει το ρόλο του στη διάπλαση του παιδιού και μελλοντικά θα του βγει σε καλό. Έτσι κι αλλιώς, δεν σκοπεύουμε τα παιδιά μας να είναι μαλθακά ή υποχωρητικά. Υπάρχουν στιγμές που λίγο έστω από το πνεύμα του Νίτσε θα μας

ωφελούσε και θα μας έφερε πλησιέστερα στην απελευθέρωση. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι κυριαρχεί η βία, αλλά ότι αναπτύσσεται η δύναμη του χαρακτήρα, η δύναμη της προσωπικότητας και η ετοιμότητα του να υπομένουμε οτιδήποτε για χάρη των αρχών μας.

Το μάθημα της ιστορίας μάς διαφωτίζει ως προς τη ζωή και τις συνήθειες των προγόνων μας και άλλων λαών. Έχουμε επισκεφθεί το μουσείο φυσικής ιστορίας. Σχεδιάσαμε να πραγματοποιήσουμε ολόήμερες επισκέψεις σε σημαντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα στην πόλη και ήδη αξιοποιούμε τα δημόσια πάρκα ως θέσεις ενδιαφέροντος και αναψυχής.

Η γεωγραφία επίσης μελετάται σε σχέση με την ιστορία και κάποιες φορές με τα τρέχοντα γεγονότα. Όταν διαβάσαμε για τον Κολόμβο, γνωρίσαμε τις διαδρομές που ακολούθησαν πρώτα οι έμποροι και μετά τη διαδρομή που προτάθηκε από εκείνον τον σπουδαίο πλοηγό. Όταν μιλήσαμε για την απεργία στο Lawrence ή για το ταξίδι των φεμινιστριών στο Albany, μάθαμε που βρίσκονται αυτές οι δύο πόλεις και ενημερωθήκαμε για τη συγκοινωνία και τις υπηρεσίες μεταφορών των περιοχών αυτών. Αυτός είναι ο τρόπος που κατανοούμε ή καλύτερα 'απορροφούμε' τη γεωγραφία, και δεν επιτηδεύμαστε στην απομνημόνευση καταλόγων ή πραγμάτων, που κι εσείς και εγώ έχουμε ήδη ξεχάσει. Παράλληλα, προσπαθώ να πείσω ανθρώπους που έχουν ταξιδέψει και που έχουν ενδιαφέρουσες ιστορίες να πουν, να έρθουν και να πουν τέτοιες ιστορίες στα αγόρια και στα κορίτσια μου.

Υπάρχουν κι άλλα μαθήματα, όπως βιομηχανικά μαθήματα, μέσω των οποίων μαθαίνουμε πώς φτιάχνονται διάφορα πράγματα, μαθήματα γραφής, τραγουδιού, μουσικών οργάνων, τα οποία πραγματοποιούνται όποτε επιθυμούμε. Από την άλλη, τα μαθήματα σχεδίου γίνονται τακτικά, και συγκεκριμένα κάθε Τετάρτη μεσημέρι, υπό την καθοδήγηση της Amy Londoner. Εδώ, ίσως περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο τομέα, δίνεται έμφαση στην πρωτοβουλία του μαθητή. Οι μαθητές ούτε αντιγράφουν μια εικόνα από μια άλλη, ούτε παίρνουν οδηγίες για το τι ακριβώς θα ζωγραφίσουν. Αντιθέτως, τους δίνεται πλήρης ελευθερία να ζωγραφίσουν ό,τι θέλουν, χρησιμοποιώντας ό,τι επιθυμούν.

Πιθανόν να θέλετε να μάθετε πότε παραδίνονται μαθήματα γραμματικής. Για την ακρίβεια δεν παραδίνονται καθόλου. Η γραμματική διδάσκεται καθ' όλη τη διάρκεια της μέρας και όχι ειδικά σε συγκεκριμένα μαθήματα. Και, όποτε προκύπτουν γραμματικά λάθη, διορθώνονται αμέσως και δίνεται η ανάλογη εξήγηση.

Τα απογένηματα αφιερώνονται γενικά στο ξυλουργείο, το οποίο είναι απόλυτα εξοπλισμένο για τις ανάγκες μας. Εκεί μπορείς να δεις τα παιδιά να σφυροκοπούν και να προοιζούν με όλη τη δημιουργική ζέση του κόσμου. Στις τρεις ακριβώς προσπαθώ να τα στείλω σπίτι αλλά σπανίως με επιτυχία, καθώς τα παιδιά θέλουν

να μείνουν και πολλές φορές μένουν μέχρι τις έξι. Έχετε ακούσει ποτέ για κανένα σχολείο όπου τα παιδιά έρχονται νωρίτερα και φεύγουν αργότερα;

Όσον αφορά την πειθαρχία, αυτή απουσιάζει. Η πειθαρχία αποτελεί κάποιο είδος καταναγκασμού, δεν είναι έτσι; Ο παιδαγωγός θα πρέπει να τα καταφέρνει χωρίς αυτήν. Εάν η κριτική συζήτηση σημαίνει πειθαρχία, τότε ναι, έχουμε και μάλιστα πολύ. Υπάρχουν στιγμές που αναπόφευκτα προκύπτουν φιλονικίες, οπότε σε αυτές τις περιπτώσεις συγκαλούμε μια άτυπη συνέλευση, παρουσιάζουμε το εκάστοτε περιστατικό και καταλήγουμε. Τον πρώτο καιρό, λόγω του ότι τα παιδιά δεν ήταν συνηθισμένα σε τέτοιου είδους ελευθερία, τη χρησιμοποιούσαν λανθασμένα. Χρειάστηκε χρόνος ώστε τα παιδιά να καταλάβουν ότι η ελευθερία που παραβιάζει την ελευθερία ενός άλλου χαρακτηρίζεται ως τυραννία. Δεν ήταν ποτέ σε κάποιο σχολείο που τους επιτρέπονταν να μιλούν ή να κάθονται οπότε το επέλεγαν και να διαβάζουν ή να παίζουν οπότε το επιθυμούσαν, οπότε τώρα που τους δόθηκε αυτή η παράξενη ελευθερία, υπήρξαν στιγμές που το μάθημα παρεμποδίζονταν από ομιλίες ή το παιχνίδι γινόταν βάνουσο. Κατάρρευσε η ελευθεριακή εκπαίδευση από τέτοια προβλήματα; Καθόλου. Μέσα σε δύο εβδομάδες υπομονετικών συζητήσεων, κάθε μαθητής κατανοούσε ακριβώς τις έννοιες της ελευθερίας και της τυραννίας και πλέον προβλήματα σχετικά με θέματα πειθαρχίας δεν προέκυπταν.

Όσοι έχετε διαβάσει το ενδιαφέρον βιβλίο του Σπένσερ για την εκπαίδευση, θα θυμάστε ότι ο φιλόσοφος ορίζει την εκπαίδευση ως την κατάλληλη προετοιμασία του ατόμου για τη ζωή. Κι εκείνος ο ορισμός, όπως τον καταλαβαίνω, υπονοεί τέτοια προετοιμασία του ατόμου, ώστε να προσαρμοστεί στο μελλοντικό του περιβάλλον. Αυτό λοιπόν κάνει η ελευθεριακή εκπαίδευση; Προετοιμάζει το άτομο ώστε να ενσωματωθεί στο περιβάλλον του; Μα, αν έπρεπε να προσαρμόσουμε το άτομο στο περιβάλλον, κάτι τέτοιο θα ήταν η απόλυτη εναντίωση στη θεωρία, έτσι δεν είναι; Τι θα λέγατε αν κάναμε το αντίθετο; Να κάναμε το άτομο ακατάλληλο για το περιβάλλον; Δεν θα ήταν αυτός ένας τρόπος να προξενήσεις κάποια ασυμφωνία, κάποια αντίθεση μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος, η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση ή τουλάχιστον τη διαφοροποίηση του περιβάλλοντος; Δεν είναι κατά βάθος πάντα η πρόοδος μια νίκη απέναντι στο περιβάλλον;

Έτσι θεωρώ ότι θα έπρεπε να είναι τα πράγματα. Και είμαι σχεδόν έτοιμος να παραδεχτώ ότι το Μοντέρνο Σχολείο δεν πρόκειται να διαμορφώνει ανθρώπινα γρανάζια για τις ρόδες της καπιταλιστικής μηχανής. Το αποτέλεσμά του πρόκειται να είναι διαφορετικό, η ζωή πρόκειται να εμποτιστεί με την ιδέα της ελευθερίας και να γνωρίσει την πλήρη απόλαυσή της. Και, αν το άτομο δεν μπορέσει να βιώσει τέτοια ελευθερία στην κοινωνία, τότε αυτή η κοινωνία είναι που θα αντιμετωπίσει πρόβλημα! Εκεί στηρίζεται η ελπίδα μας. Όχι μόνο στο ότι από το υποχείριο της

μισθωτής σκλαβιάς θα γεννηθεί η μεγαλύτερη κοινοπολιτεία, αλλά και στο ότι το μάτι ανδρών και γυναικών, που σήμερα μοναχιάζουν, θα αστράφει. Γιατί εμείς στο σχολείο μας προσπαθούμε να δημιουργούμε μαχητές και όχι μάρτυρες, ήρωες κι όχι αγίους. Και θεωρούμε ότι αυτά τα κορίτσια και τα αγόρια είναι που θα οδηγήσουν τη νέα γενιά στον αγώνα για την απελευθέρωση της ανθρώπινης ψυχής. Ελευθερώστε τα παιδιά, και τα παιδιά θα ελευθερώσουν τον άνθρωπο».

Το υψηλό ενοίκιο στο κέντρο της πόλης και η επιθυμία να πάνε σε ένα περιβάλλον με περισσότερα για τα παιδιά ερεθίσματα, οδήγησαν στην απόφαση να μετακομίσουν κοντά στο Central Park στην 107^η οδό στο Harlem, με δεκαέξι πλέον μαθητές. Το 1913, η Cora Bennett Stephenson ανέλαβε τη διεύθυνση και πολύ γρήγορα προχώρησαν στη δημιουργία θερινού σχολείου και νηπιαγωγείου. Η βελτίωση των υλικών όρων οδήγησε στην ανάπτυξη του σχολείου, που σύντομα είχε πάνω από είκοσι πέντε μαθητές καθημερινά, ενώ επισκέπτες από Ελβετία και Γερμανία έρχονταν για να παρακολουθήσουν τον τρόπο λειτουργίας του.

Το σχολείο υπογράμμιζε την ελευθερία της σκέψης, την ανεξαρτησία και την πνευματική ανάπτυξη του ατόμου και απέφευγε να επιβάλλει κάποια συγκεκριμένη δομή ή πειθαρχία στο παιδί, επιδιώκοντας αντ' αυτού να ακολουθεί τα θέλω του παιδιού, τις φυσικές κλίσεις και τα ενδιαφέροντά του. Η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση ήταν μέσα στις προτεραιότητές του και μεθοδικά συζητούσαν χωρισμένα σε φύλα για θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα και την εξέλιξη, ζητήματα που στα δημόσια σχολεία θεωρούνταν ταμπού.

Αν και υπήρξε αξιοσημείωτη διαφορά από μέρος σε μέρος ανάλογα με τους πόρους και το προσωπικό, ο αυτοσχεδιασμός και το πείραμα ήταν ο κανόνας, και παρά την ποικιλομορφία τους τα Μοντέρνα Σχολεία μοιράζονταν ένα σύνολο κοινών εφαρμογών και αξιώσεων, βασισμένο στις αρχές της ελευθερίας, με έμφαση στην εκμάθηση μέσω της δημιουργικότητας. Έτσι, για παράδειγμα, υπήρχαν παιχνίδια με κούκλες σε φυσικό μέγεθος που επέτρεπε να μάθουν πώς να φροντίζουν τα μωρά, ή παίζοντας το νοσοκομείο, μάθαιναν τα συμπτώματα, τη διάγνωση και τις επιλογές των γιατρών και των νοσοκόμων για τη θεραπεία τους.

Οι μαθητές έπρεπε όσο το δυνατόν περισσότερο να αποφασίζουν οι ίδιοι τι θα μάθουν και πώς, και ο ρόλος του δασκάλου ήταν να τους προσφέρει ελεύθερο πεδίο και να ενθαρρύνει την αυτοπεποίθηση και την ανεξαρτησία τους. Μια αγαπημένη μεταφορά ήταν αυτή ενός δέντρου ή ενός λουλουδιού που αναπτύσσεται, ξετυλίγεται και ανθίζει έχοντας μονάχα τη

φύση για να το στηρίξει. Με βάση αυτή τη φιλοσοφία, οι σπουδαστές αντιμετωπίζονταν με κατανόηση. Δεν υπήρχαν προγράμματα σπουδών και χρονοδιαγράμματα, ενώ οι ανταμοιβές και οι τιμωρίες απομακρύνθηκαν, και οι αυθαίρετοι κανόνες καταργήθηκαν. Δεν διεξάγονταν εξετάσεις ούτε δίνονταν βαθμοί στα παιδιά, έτσι ώστε να αποφευχθούν συναισθήματα φθόνου, υποκρισίας και προσποίησης μεταξύ των μαθητών. Τα παιδιά έπρεπε να είναι ελεύθερα να μαθαίνουν χωρίς φόβο και ανταγωνισμό.

Γράφει η Emma στο «In the Days Before Stelton»: *«Είχαμε προσανατολιστεί στον Άνθρωπο με ενθουσιασμό. Γίνονταν μαθήματα ζωγραφικής από τον Zorach, ενώ πάντα υπήρχε η Helen Lund στον παιδικό της σταθμό. Επισκεπτόμασταν συχνά το μουσείο φινικής ιστορίας, το μουσείο καλών τεχνών, εγκαταστάσεις εφημερίδων και εργοστάσια, ενώ η πιο ευχάριστη στιγμή ήταν το εργοστάσιο μπισκότων. Πάντα κάτι δημιουργούσαμε ή σχεδιάζαμε και η ζωή στο σχολείο ήταν γεμάτη ενθουσιασμό. Αυτόν τον χειμώνα με εισιτήρια που μας προμήθευσε ο Robert Henri ήταν που είδαμε αρκετές φορές την Isadora Duncan να χορεύει. Αυτή μας άνοιξε έναν καινούργιο κόσμο μουσικής, φωτός και ρυθμού. Επιστρέψαμε στο σχολείο και αρχίσαμε να χορεύουμε και να χορεύουμε...»*

Γενικά, το κέντρο Ferrer θεωρήθηκε από τους υποστηρικτές του πρότυπο για το τι ήταν επιθυμητό στις ανθρώπινες σχέσεις. Στη διάρθρωση και τις λειτουργίες του, στη συμπεριφορά εκείνων που συμμετείχαν μεταξύ τους, το κέντρο αυτό παρείχε μία πρόγευση της μελλοντικής ελευθερίας σκέψης και λόγου, του πώς θα μπορούσε να είναι η ζωή μόλις καταργούνταν οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν από την εξουσία. Ήταν επίσης ένας φορέας εξέγερσης, ένα μέσο για την επαναδημιουργία των κοινωνικών θεμελίων μέσω της απάλειψης των δεσμών της άγνοιας, του δογματισμού και της συνήθειας.

Ο κεντρικός στόχος του, ωστόσο, ήταν να ελευθερώσει το παιδί, ύστερα τα υπόλοιπα θα ακολουθούσαν. Γράφει ο ίδιος ο Francisco Ferrer: *«Οι κυβερνήτες φρόντιζαν πάντα να ελέγχουν την εκπαίδευση των ανθρώπων. Ξέρουν καλύτερα από οποιονδήποτε ότι η ισχύς τους βασίζεται εξ ολοκλήρου στο σχολείο, γι' αυτό και εμμένουν στη διατήρηση αυτού του μονοπωλίου. Έχει περάσει η εποχή που οι κυβερνήτες αντιτάσσονταν στη γενίκευση της παιδείας και έβαζαν όρια στην εκπαίδευση των μαζών. Μια τέτοια πολιτική ήταν πιθανή στο παρελθόν, επειδή η οικονομική ζωή ήταν συνακόλουθη της γενικής άγνοιας και αυτή η άγνοια διευκόλυνε το δεσποτισμό. Όμως, η κατάσταση έχει αλλάξει.*

Η πρόοδος της επιστήμης και οι ανακαλύψεις έχουν φέρει την επανάσταση στους όρους εργασίας και παραγωγής. Είναι πλέον αδύνατον οι άνθρωποι να πα-

ραμένουν αδαείς, ενώ η εκπαίδευση έγινε απαραίτητη στα έθνη, προκειμένου να προοδεύουν έναντι των οικονομικών ανταγωνιστών τους. Γνωρίζοντας το αυτό, οι κυβερνήτες επιδιώκουν να οργανώσουν καλύτερα το σχολείο, όχι επειδή αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση ως μέσο για την αναγέννηση της κοινωνίας, αλλά επειδή χρειάζονται τους ικανότερους εργαζομένους για να στηρίξουν τα βιομηχανικά τους εγχειρήματα και να γεμίσουν τις πόλεις τους. Ακόμα και οι πιο αντιδραστικοί κυβερνήτες έμαθαν το μάθημά τους.

Ο διαπρεπής μελετητής του αναρχισμού Paul Avrich έχει αποικαλέσει το Κέντρο «Ανθρωπιστική Ακαδημία», προσθέτοντας ότι ήταν κάτι παρὰ πάνω από ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα, γενόμενο το κέντρο της προπαγάνδας αναρχικών, σοσιαλιστών, αλλά και των «βιομηχανικών εργατών του κόσμου» και συνδικαλιστών. Το σχολείο συνέλεγε κεφάλαια για να υποστηρίξει υποθέσεις αναρχικών σε όλο τον κόσμο, οργάνωνε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και βοηθούσε οργανώνοντας απεργίες. Ο Harry Kelly θυμάται ότι «εκείνοι που συγκεντρώθηκαν στο κέντρο διαμόρφωσαν τη δυναμικότερη ομάδα ανδρών και γυναικών του είδους της που ενώθηκε ποτέ σε αυτή τη χώρα».

Η άνηψη του σχολείου διακόπηκε απότομα στον τέταρτο χρόνο λειτουργίας του. Τον Απρίλιο του 1914, κατά τη διάρκεια μιας απεργίας ανθρακωρύχων στο Κολοράντο, ένα απόσπασμα πολιτοφυλακής επιτέθηκε σε μια αποικία κατασηκνωτών στην πόλη του Ludlow, έχοντας ως αποτέλεσμα πλήθος εργατών αλλά και γυναικόπαιδα να πεθάνουν από ασφυξία. Η «σφαγή του Ludlow», όπως έγινε γνωστή, προκάλεσε διαδηλώσεις σ' όλη τη χώρα ενάντια στον J. Rockefeller το νεώτερο, ιδιοκτήτη των ορυχείων. Τον Ιούλιο, ένα σχέδιο βομβιστικής επίθεσης στο μέγαρο του Rockefeller οργανωμένο από τον Alexander Berkman αποκαλύφθηκε, όταν η βόμβα έσκασε πρόωρα σε ένα διαμέρισμα λίγα τετράγωνα από το Κέντρο, σκοτώνοντας τρεις αναρχικούς, τους Arthur Caron, Carl Hanson και Charles Berg.

Το ατύχημα είχε άμεσα επιπτώσεις στο Κέντρο, αφού σύμφωνα με τις Αρχές η επίθεση είχε εκκολαφθεί εκεί. Πράκτορες της αστυνομίας διείσδυσαν στα τμήματα ενηλίκων για να αποκαλύψουν τους ενόχους και μεμιάς το σχολείο στιγματίστηκε ως οίκος αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η συνοχή διασπάστηκε, οι επισκέπτες μειώθηκαν, οι οικονομικές εισφορές περιορίστηκαν. Μέσα σ' αυτή τη γενική ατμόσφαιρα φόβου και καχυποψίας, θεωρήθηκε ότι το Κέντρο δεν ήταν πια μέρος για τα παιδιά και αποφασίστηκε η μετακίνηση του σχολείου εκτός Νέας Υόρκης, παρότι οι δραστηριότητες των ενηλίκων παρέμειναν εκεί μέχρι το 1918.

Το Μοντέρνο Σχολείο στο Στέλτον (1915-1953)

Τα πρώτα χρόνια

Η κατάλληλη τοποθεσία βρέθηκε στο Στέλτον του Νιου Τζέρσεϋ, και ένας νέος κύκλος άρχισε, που έμελε να διαρκέσει για σχεδόν σαράντα έτη. «Χτίσαμε την κοινότητά μας», γράφει η Έμμα, «και παίζαμε την αποικία μέχρι την άνοιξη, όταν μετακομίσαμε στο Στέλτον για να αρχίσουμε να ζούμε το παιχνίδι που μέχρι τότε παίζαμε». Μετά την επιλογή της περιοχής, οι Harry Kelly, Leonard Abbott και Joseph Cohen ίδρυσαν τη Ferrer Colony Association με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων για την αγορά γης, η οποία στη συνέχεια μεταπωλούνταν σε πιθανούς αποίκους και σε μικρά αγροτεμάχια, κρατώντας αρχικά ένα μέρος 9 στρεμμάτων για το σχολείο, γύρω από το οποίο άρχισε να χτίζεται η κοινότητα.

Η ημέρα της άφιξης: 16 Μαΐου 1915

Στο πρώτο του έτος, το Στέλτον είχε τέσσερις διευθυντές: τους Bobby και Deedee Hutchinson αρχικά, οι οποίοι έφυγαν μετά από μερικούς μήνες για να ξεκινήσουν το δικό τους σχολείο στο Stony Ford της Νέας Υόρκης, τον διδάκτορα του Χάρβαρντ Henry T. Schnittkind στη συνέχεια, ο οποίος επίσης αποχώρησε, επειδή η σύζυγός του δεν μπόρεσε να προσαρμοστεί στις συνθήκες διαβίωσης, και τον Abe Grosner από το Μοντέρνο Σχολείο της Φιλαδέλφειας. Τέλος, την άνοιξη του 1916, τη διεύθυνση ανέλαβε ο William Thurston Brown, ένας σοσιαλιστής που είχε ήδη ιδρύσει διάφορα σχολεία σε όλη τη χώρα, και υπό τη διεύθυνσή του, το σχολείο στο Στέλτον άρχισε να στέκεται στα πόδια του.

Στα πρώτα αυτά βήματα, η κοινότητα είχε στη διάθεσή της εξήντα οκτώ στρέμματα, μέσα στα οποία υπήρχαν μια παλιά αγροικία και μια σι-

ταποθήκη που είχε μετατραπεί σε οικοτροφείο, ενώ παραδίπλα είχε χτιστεί ένας υπαίθριος κοιτώνας, που στέγαζε τριάντα παιδιά που είχαν μεταφερθεί από την πόλη. Όμως, οι συνθήκες διαβίωσης ήταν εξαιρετικά δύσκολες, καθώς τα οικονομικά προβλήματα ήταν πολλά και οι εγκαταστάσεις δεν είχαν ακόμη ολοκληρωθεί. Δυστυχώς, ήταν εκείνη την περίοδο που η κόρη της Margaret Sanger, Peggy, έπαθε πνευμονία και πέθανε σε νοσοκομείο στη Ν. Υόρκη.

Θεατρική παράσταση για φίλους και συγγενείς το 1915

Οι συνθήκες άρχισαν να βελτιώνονται από το Μάρτη του 1917, όταν και έφτασαν ως επικεφαλής ο Jim και η Nellie Dick. Και οι δύο είχαν δραστηριοποιηθεί σε αναρχικά κι εργατικά κινήματα και υπήρξαν ένθερμοι υπερασπιστές της ελευθεριακής εκπαίδευσης στην Αγγλία, ιδρύοντας Μοντέρνα Σχολεία σε Λίβερπουλ και Λονδίνο.

Παράλληλα, όλο και περισσότερη γη αποκτήθηκε, έως ότου η αποικία είχε στην κατοχή της 143 στρέμματα, δώδεκα από τα οποία ανήκαν στο σχολείο και δύο αποτέλεσαν καλλιεργούμενο κήπο για την παραγωγή λαχανικών από τα παιδιά. Ένα νέο σχολικό σπίτι προστέθηκε, και δημιουργήθηκε ένα μικρό αγρόκτημα με ζώα. Μέχρι το 1919, περίπου 100 οικογένειες κατείχαν γη στο Στέλτον, ενώ τριάντα από αυτές ήταν μόνιμοι κάτοικοι. Το σχολείο σύντομα απέκτησε 30-40 οικότροφους σπουδαστές, πέρα από εκείνους που ζούσαν στην αποικία με τις οικογένειές τους, αλλά και τους σπουδαστές που ταξίδευαν κάθε πρωί για το σχολείο.

Από την άλλη, η εκπαίδευση συνεχίστηκε σύμφωνα με τις γραμμές που καθορίστηκαν στη Ν. Υόρκη. Η φοίτηση ήταν προαιρετική, η συμμετοχή εθελοντική, και τα παιδιά ακολουθούσαν μόνο ό,τι τους προκαλούσε το ενδιαφέρον. Απουσίαζε το ωράριο, ο καταναγκασμός, φυσικά η τιμωρία, και δεν υπήρχε επίσημο πρόγραμμα σπουδών.

Οι σχολικές εγκαταστάσεις και τα εργαστήρια ολοκληρωμένα

Οι μαθητές, όπως επίσης και οι γονείς, συμμετείχαν στη διοίκηση του σχολείου, το οποίο αποτελούσε το στολίδι της κοινότητας, το κέντρο ενδιαφέροντος της ζωής της και τον κύριο λόγο ύπαρξής της. Η κοινότητα συγκέντρωνε μετανάστες και ντόπιους, διανοούμενους και εργάτες στον ίδιο βαθμό, ενώ δεν δίνονταν καμία σημασία στην καταγωγή και την προέλευση του καθενός. Επίσης, όλοι ήταν ιδιαίτερα προσεκτικοί όσον αφορά τις ελευθερίες των μελών στο ζήτημα της σεξουαλικής και φυλετικής ισότητας. Έτσι, πολλά ζευγάρια συζούσαν χωρίς να έχει προηγηθεί γάμος και τα παιδιά τα φρόντιζαν από κοινού.

Τα μέλη της αυτοσυντηρούνταν, άλλοι εργαζόμενοι στον τομέα ένδυσης στη Ν. Υόρκη, άλλοι καλλιεργώντας τη γη τους και εμπορευόμενοι τα αγαθά της. Βέβαια, το οικονομικό πρόβλημα παρέμενε και όλα τα χρόνια η ζωή κυλούσε με μια συνεχή προσπάθεια ανεύρεσης πόρων. Για το λόγο αυτό, ήδη από το 1916 είχαν οριστεί δύο εβδομάδες εορταστικές, κατά τις οποίες μαζεύονταν κόσμος και επισκέπτες από όλη την Αμερική. Ήταν η «*Decoration Day Week*» που γινόταν το Μάιο ως επέτειος έναρξης του Στέλτον, και το ετήσιο συνέδριο από την «*Ενωση Μοντέρνων Σχολείων Βορείου Αμερικής*», που λάμβανε χώρα τον Σεπτέμβριο.

Οι δημιουργικές δεκαετίες

Οι αρχές της δεκαετίας του 1920 αποτέλεσαν την πιο καρποφόρα περίοδο στο Στέλτον. Γράφει ο Harry Kelley: «*Για γενιές τα παιδιά ανατράφηκαν κατ' εικόνα μας και για γενιές η φτώχεια και η μιζέρια υπήρξαν η μοίρα για*

πλήθος ανθρώπων. Είναι ώρα όλοι όσοι κοπιάζουν να αντιληφθούν ότι τα κοινωνικά συστήματα δεν αλλάζουν μέσα σε μία νύχτα. Και, καθώς κάθε νέα γενιά συνεχίζει την προηγούμενη, πρέπει να δοθεί περισσότερη προσοχή στα παιδιά, ειδικά, θα αφήσουν ανεκμετάλλευτα τα περισσότερα από αυτά που έφτιαξαν οι γονείς τους, όταν μεγαλώσουν και βγουν στον κόσμο».

Το προσωπικό του σχολείου το 1920

Ήδη τη διεύθυνση μοιράζονταν μαζί με τους Dicks και οι Alexis και Elizabeth Ferm –ο θείος και η θεία, όπως τους έλεγαν– πρωτοπόροι της εκπαίδευσης στις ΗΠΑ. Πριν τον ερχομό τους, είχαν διευθύνει δικό τους σχολείο, το «Children’s Playhouse» στο Μπρούκλιν, αλλά και ένα από τα πρώτα «storefront schools», στη Lower East Side, όπου ήλθαν σε επαφή με την Emma και άλλους αναρχικούς. Η Elizabeth Ferm είχε επηρεαστεί ιδιαίτερα από τις ιδέες του γερμανού εκπαιδευτικού και ιδρυτή του kindergarten movement, Friedrich Froebel, οι θεωρίες του οποίου έδιναν έμφαση στην ατομική δραστηριότητα και δημιουργικότητα των παιδιών.

Υπό τη διεύθυνση των Elizabeth και Alexis Ferm το σχολείο αποτέλεσε ένα από τα ριζοσπαστικότερα πειράματα που έλαβαν ποτέ χώρα στην ιστορία της αμερικανικής εκπαίδευσης, αφού οι Ferm, ενισχύοντας τόσο το ρόλο του σχολείου όσο και του «σπιτιού δραστηριοτήτων», έδιναν μεγάλη έμφαση στη χειροτεχνία, προώθησαν παράλληλα τη χειρωνακτική και δημιουργική εργασία, μετατρέποντας τις αίθουσες των εκπαιδευτηρίων τους σε χώρους τέχνης και χειρωνακτικής εξάσκησης, και την αίθουσα συνελεύσεων σε παιδικό σταθμό, ενώ η μόνη δραστηριότητα που απαιτούσε συμμετοχή ήταν η πρωινή συνέλευση.

Η Elizabeth Ferm συζητά με τα παιδιά έξω από το σπίτι δραστηριοτήτων το 1920

Αν και τα παιδιά μπορούσαν να επιλέξουν τη μελέτη θεωρητικών θεμάτων με τον Jim Dick στη βιβλιοθήκη, το πρόγραμμα σπουδών σύντομα επικεντρώθηκε σε υπαίθριες δραστηριότητες και τη μελέτη της φύσης (καλλιέργεια και κηπουρική, πεζοπορία, κολύμβηση, ποικιλία παιχνιδιών και σπορ), σε διάφορες χειροτεχνίες (τυπογραφία, ύφανση, ξυλουργική, κατασκευή καλαθιών, αγγειοπλαστική, κατεργασία μετάλλων), αλλά και την τέχνη, τη μουσική και το χορό. Ο Jules Scarceriaux δίδασκε στα παιδιά αγγειοπλαστική, ο Joseph Ishill τυπογραφία, ενώ κάτω από την καθοδήγηση του Hugo Gellert τα παιδιά παρήγαγαν αυθεντικά έργα τέχνης, μιας και έμφαση δινόταν στον πειραματισμό και τον αυτοσχεδιασμό.

Ο Alexis Ferm με τα παιδιά στο ξυλουργείο

Η δουλειά των Ferm άρχισε νωρίς να αποδίδει, τόσο που στη διάρκεια των διακοπών των δασκάλων, τα παιδιά ανέλαβαν από μόνα τους τη διεξαγωγή όλων των δραστηριοτήτων για τρεις εβδομάδες, έτσι ώστε να μη χάσουν στιγμή απόλαυσης στο σχολείο. Ο Roger Baldwin παρατηρεί: «Ο Alexis και η Elizabeth Ferm επέδειξαν τόσο μεγάλη αφοσίωση και αυτοθυσία, ώστε κανένα εμπόδιο ή αποθάρρυνση, έστω κι αν ήταν πολλά, δεν μπορούσε να τους σταματήσει από το να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους».

Η ομάδα μουσικής

Την εξέλιξη του σχολείου ακολουθούσε και η ανάπτυξη της κοινότητας, αφού παρά τις σημαντικές δυσκολίες, αναπτύχθηκε το αίσθημα της συντροφικότητας και οι γείτονες ενίσχυαν ο ένας τον άλλον τόσο στην καλλιέργεια της γης όσο και στο χτίσιμο των σπιτιών. Έτσι, μέχρι το 1922 χτίστηκαν συνολικά 90 σπίτια, αριθμός που αποτέλεσε και το μέγιστο αριθμό σπιτιών της αποικίας.

Το 1924, οι Dick άφησαν το σχολείο στα χέρια των Ferm κι έφυγαν για να αναλάβουν παρόμοιες θέσεις στο Μοντέρνο Σχολείο του Μόχεγκαν στη Νέα Υόρκη, το οποίο είχε ιδρυθεί το προηγούμενο έτος από τον Harry Kelly, και διατηρήθηκε τελικά για δύο δεκαετίες.

Όμως, στα μέσα της δεκαετίας του '20, τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν· τα αριστερά κινήματα στις ΗΠΑ βρέθηκαν σε κρίση και το νέο πολιτικό κλίμα στη χώρα άρχισε να γίνεται αισθητό στο Στέλτον. Οι γονείς των παιδιών παρουσίασαν αυξανόμενη πώλωση, καθώς οι διαφορετικές ιδεολογικές δομές έγιναν περισσότερο εμφανείς. Αναρχικοί, σοσιαλιστές, κομμουνιστές και άλλες ομάδες, άρχισαν να επιμένουν για μια πιο πολιτικοποιημένη εκπαίδευση στο σχολείο και απαιτήσαν να δοθεί περισσότερη

προσοχή στο θεωρητικό κομμάτι και λιγότερη στο εργαστηριακό. Οι Ferm θεώρησαν ότι αυτό αντιτάσσονταν στα ιδανικά Ferrer, συγκροούστηκαν με ορισμένους από τους γονείς και, αρνούμενοι να τροποποιήσουν τις μεθόδους τους, παραιτήθηκαν το 1925.

Οι εκδόσεις του Στέλτον (1912-1949)

The Path Of Joy: Μηνιαία έκδοση που ξεκίνησε τον Αύγουστο του 1916. Δημιουργήθηκε, εκδόθηκε και κυκλοφόρησε εξολοκλήρου από τα παιδιά του Στέλτον.

The Free Spirit: Μηνιαίο περιοδικό που εξέδωσαν οι Rose Florence Freeman και Joseph Ishill. Κυκλοφόρησε το Φεβρουάριο του 1919 και συνολικά κυκλοφόρησαν πέντε τεύχη.

Voice of the Children: Περιοδικό με ιστορίες, ποιήματα και ειδήσεις, γραμμένο από τα παιδιά. Κυκλοφόρησε από το 1922 μέχρι το 1926 και από το 1929 μέχρι το 1941.

The Modern School: Η κορωνίδα των εκδόσεων των παιδιών του Στέλτον. Εκδόθηκε ανελλιπώς από το 1912 μέχρι το 1922 και μετά για μία μόνο χρονιά, το 1943.

Open Vistas: Λογοτεχνική επιθεώρηση που εκδόθηκε στο Στέλτον από τους Hippolyte Havel και Joseph Ishill και κυκλοφόρησε το 1925 για έξι μόνο τεύχη.

Παράλληλα, διάφορες άλλες εκδόσεις έλαβαν χώρα, όπως μία εφημερίδα από πρώην μαθητές, το *The Stelton Outlook* (1932-1933), ή το *Action* (1921), ένα δελτίο της κοινότητας. Εκτός από τις περιοδικές εκδόσεις του, στο Στέλτον εκδίδονταν κατά καιρούς διάφορα φυλλάδια και μπροσούρες, όπως τα παιδαγωγικά κείμενα των Alexis και Elizabeth Ferm, ένα αντιπολεμικό θεατρικό που παρουσιάστηκε το 1916, εργασίες για την ελευθεριακή εκπαίδευση, ένα φυλλάδιο του 1929 με το όνομα *Linoleum Cuts* με ονόματα των παιδιών, προγράμματα των ετήσιων συνεδρίων από την «Ένωση ‘Μοντέρνων Σχολείων’ Βορείου Αμερικής».

Τα επόμενα χρόνια, από το 1925 μέχρι το 1928, το σχολείο πέρασε δύσκολες στιγμές και ουσιαστικά υπολειτούργουσε το 1928. Δεν ήταν μόνο η απομάκρυνση των κορυφαίων εκπαιδευτικών Dick και Ferm. Κυρίως ήταν το γεγονός ότι οι εσωτερικές έριδες μεταξύ των διάφορων ομάδων συνεχίστηκαν και οι απόψεις αυτές απέτυχαν να συμβιβαστούν, αφήνοντας το σημάδι τους στην εκπαίδευση και στην υποδομή του σχολείου.

Ο χορός συνεχιζόταν ανέμελα και μετά το σχολείο (φωτ. του 1924-25)

Αναφέρει σχετικά ο Jim Dick: «Στο Μοντέρνο Σχολείο τα παιδιά μπορούν να μάθουν να ζουν με συνεργασία, απαλλαγμένα από φυλετικές και θρησκευτικές προκαταλήψεις. Είναι ελεύθερα να εκφράσουν τις ιδέες τους και να λύσουν τα προβλήματά τους με το δικό τους τρόπο. Διαπιστώνουν ότι η μάθηση είναι μια αναζήτηση, όχι απλά ένα μάθημα, του οποίου το περιεχόμενο απαριτίζεται από συμπαγή κομμάτια πληροφοριών. Σίγουρα αυτό είναι αρκετό να αποτελέσει τη βάση για έναν ευφυή και ενεργό άνθρωπο. Αλλά πρωτίστης σημασίας θέμα στην όλη συζήτηση για το Μοντέρνο Σχολείο του Στέλτον είναι το ζήτημα της κατήχησης και της καθοδήγησης της γνώμης. Πιθανώς, η διαμάχη σχετικά με το ερώτημα αυτό υπήρξε ο πιο καταστρεπτικός παράγοντας για την ευημερία του σχολείου».

Πρόσκαιρη άνοιξη ήρθε το 1928, η οποία έμελλε να κρατήσει περίπου για μία δεκαετία ακόμη, με την επιστροφή αρχικά των Jim και Nellie Dick και των Ferm στη συνέχεια. Το «σπίτι δραστηριοτήτων» ανακαινίστηκε, οι δραστηριότητες αναβίωσαν, στο σχολείο πραγματοποιούνταν διάφορες εργασίες, οι ειδήσεις ξανάρχισαν.

Τελικά το 1933, ο Jim και η Nellie αποχώρησαν από το Stelton και ίδρυσαν Μοντέρνο Σχολείο στο Λέηγκουντ. Οι Dick για περίπου μισό αιώνα έπαιζαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στα κινήματα Ferrer, και το συγκεκριμένο σχολείο επρόκειτο να αναδειχτεί ως το τελευταίο Μοντέρνο Σχολείο, φτάνοντας μέχρι το 1958. Από την άλλη, οι Ferm παρέμειναν στο Στέλτον για μία μακρά περίοδο έως το 1948.

Παρακμή και διάλυση

Παρά την ανάκαμψη των τελευταίων χρόνων, η τεράστια προσπάθεια των Ferm δεν θα έφερνε τα αποτελέσματα που ήθελαν, αφού η χώρα βυ-

θίστηκε σε ένα κλίμα οικονομικής ύφεσης και η κρίση της δεκαετίας του 1930 άφησε τα σημάδια της και στο σχολείο. Τα οικονομικά προβλήματα φάνηκαν ανυπέβλητα παρά τη συλλογική προσπάθεια που καταβάλλονταν για τη συγκέντρωση χρημάτων, όπως με τον ετήσιο χορό μεταμφιεσμένων «Daybreak Costume Ball», ο οποίος διενεργούνταν στη Ν. Υόρκη από το 1930 έως το 1949. Από την άλλη, κατά τη διάρκεια της κρίσης πολλοί γονείς, που ανήκαν στην εργατική τάξη, έχασαν τις δουλειές τους με αποτέλεσμα να απομακρύνουν τα παιδιά τους από το σχολείο, ενώ κάποιοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα ιδανικά του αναρχικού τρόπου ζωής προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες της κρίσης. Έτσι, μέχρι το τέλος του 1938, είχαν απομείνει μόνο τριάντα παιδιά στο σχολείο, τα οποία φρόντιζαν στα σπίτια των μελών της αποικίας, αφού το «σπίτι δραστηριοτήτων» είχε πωληθεί ως ιδιωτική κατοικία.

Όμως, το τελικό χτύπημα για το σχολείο έδωσε ο Β' παγκόσμιος πόλεμος. Το 1940, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση αγόρασε εδάφη που γειτόνευαν με την αποικία για στρατιωτική χρήση. Η παρουσία χιλιάδων στρατιωτών άλλαξε φυσικά την ατμόσφαιρα της κοινότητας, ενώ υπήρξαν πολλές καταστροφές σπιτιών και βιαιοπραγίες, αλλά και ένα κρούσμα βιασμού. Το 1944, η Elizabeth Ferm ύστερα από μια σειρά καρδιακών προσβολών πέθανε, ενώ ο Alexis παρέμεινε στη διεύθυνση για τέσσερα επιπλέον έτη μέχρι το 1948, πριν αποσυρθεί οριστικά.

Με το τέλος του πολέμου, τα γύρω αγροκτήματα πουλήθηκαν και άρχισε να συρρέει κόσμος στην περιοχή. Όμως, κατά τη συντηρητική μεταπολεμική περίοδο, το ενδιαφέρον για εναλλακτικές μορφές εκπαίδευσης ήταν ελάχιστο, πόσο μάλλον εκείνο για εναλλακτικές κοινότητες. Η δασκάλα Anna Schwartz, που είχε διδάξει στο σχολείο, ανέλαβε ως τελευταία διευθύντρια, αλλά μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '50 είχαν απομείνει μόνο 14 μαθητές. Έτσι, η μείωση των μαθητών και των αποικιστών, τα οικονομικά προβλήματα και κυρίως η αλλαγή φυσιογνωμίας της περιοχής, οδήγησαν το 1953 στο αναπόφευκτο κλείσιμο του σχολείου.

Μεταξύ 1955 και 1961, όταν και έλαβε χώρα το τελευταίο συνέδριο από την «Ένωση Μοντέρνων Σχολείων Βορείου Αμερικής», οι επίτροποι πούλησαν την περιουσία του σχολείου και διένειμαν ό,τι περιουσιακά στοιχεία είχαν απομείνει. Τα μέλη της κοινότητας με τα παιδιά τους βαθμιαία διασκορπίστηκαν, αν και αρκετοί συνεχίζουν ακόμη να ζουν στην περιοχή. Μερικά από τα αρχικά σπίτια κατεδαφίστηκαν και χτίστηκε ένα εμπορικό κέντρο, καθώς η περιοχή εξελίχθηκε σε προάστιο.

Η παρακαταθήκη

Το 1961, αφότου πωλήθηκε η σχολική ιδιοκτησία, δημιουργήθηκε μία επιτροπή, η οποία διαχειριζόταν ένα κεφάλαιο με σκοπό την παροχή σύναξης στον Alexis Ferm, ο οποίος είχε αρνηθεί να υποβάλει αίτηση για κοινωνική ασφάλιση μέχρι την ηλικία των 98 ετών. Στα μέσα της δεκαετίας του '60, όταν το κεφάλαιο άρχισε να στερεύει, παλιοί και νέοι σπουδαστές άρχισαν μυστικά να συγκεντρώνουν χρήματα για τον θείο Ferm, ο οποίος πίστευε ότι τα χρήματα προέρχονταν ακόμα από την ένωση.

Με το θάνατό του το 1971 υπήρξε έντονη δράση πρώην σπουδαστών του Stelton, οι οποίοι θέλησαν με την κίνηση των «ελεύθερων σχολείων» να διατηρήσουν τις παιδαγωγικές του ιδέες. Επίσης, μια ομάδα δασκάλων (με βασική τη Jo Ann Wheeler Burbank, που δίδαξε στο Στέλτον και το Μόχεγκαν από το 1929 έως το 1946) και μαθητών ίδρυσαν το 1973 την οργάνωση «φίλοι του Μοντέρνου Σχολείου». Αυτή πραγματοποίησε την πρώτη ετήσια συνάντησή της στο πανεπιστήμιο Rutgers, συνέχεια ουσιαστικά του Στέλτον, με σκοπό τη συγκέντρωση υλικού και την ανταλλαγή αναμνήσεων και ιδεών σχετικών με την εναλλακτική εκπαίδευση, καθιερώνοντας έτσι ετήσιες συγκεντρώσεις, οι οποίες συνεχίζονται αδιάλειπτα μέχρι σήμερα. Αποτέλεσμα των προσπαθειών τα αποκαλυπτήρια το 1996 στο Rutgers της συλλογής του Μοντέρνου Σχολείου, ως μέρος του αρχείου ουτοπιστικών κοινοτήτων του 20^{ου} αιώνα.

Παράλληλα, οι «φίλοι του Μοντέρνου Σχολείου» ξεκίνησαν πρόσφατα την προσπάθεια για τη δημιουργία πάρκου και μνημείου στην περιοχή που βρισκόταν το σχολείο. Το εγχείρημα αυτό έχει παρακωλυθεί από τη συνεχή προαστιακή ανάπτυξη της περιοχής, αλλά οι ενέργειες συνεχίζονται, προκειμένου να διασωθούν κάποια από τα ιστορικά κτίρια που υπάρχουν ακόμα στην περιοχή.

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

«Το σχολείο δεν με έκανε ρομπότ. Είχα τα δικά μου προβλήματα, δυσκολίες, ενδιαφέροντα, ταλέντα, όπως όλοι. Αποτελούσα κύριο του εαυτού μου... και ομοίως και τα άλλα παιδιά, και μας δόθηκε η ευκαιρία να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματά μας με τρόπο που ταιρίαζε στον καθένα. Μάθαμε ότι ο καθένας είχε την ευθύνη απέναντι στα άλλα άτομα του σχολείου, τα παιδιά και τους δασκάλους. Γνωρίσαμε την έννοια της πειθαρχίας, αυτή όμως που έρχεται από μέσα μας και δεν μας την επιβάλλουν, και διδαχτήκαμε ότι αυτά και αποτέλε-

σμα είναι δύο έννοιες αχώριστες. Το σχολείο μας δεν ήταν σνηθητισμένο. Οι πόρτες ήταν ανοικτές καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και δεν υπήρχαν διακοπές. Το αίτημα 'όχι άλλοι δάσκαλοι, όχι άλλα βιβλία' δεν ακούστηκε ποτέ στο σχολείο μας, και δικαιολογημένα. Ήταν, και είναι ακόμα, το ζωντανό κέντρο των παιδιών του. Είναι η ίδια η ζωή».

Zachary Schwartz

«Έμαθα να στηρίζομαι στον εαυτό μου και να αναπτύσσω τις δυνατότητες που είχα μέσα μου. Είδα την απλότητα της διαβίωσης, της αυτοπειθαρχίας και προ πάντων γνώρισα τη χαρά τού να ζεις δημιουργικά. Αυτά είναι μαθήματα που δεν ξεχνιούνται ποτέ».

Pauline Bridge Henderson

«Η ζωή μου πραγματικά άρχισε μετά από αυτό. Δεν ήταν μόνο το παιχνίδι, αλλά και η ευθύνη και η εργασία, που έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο. Ήμουν πολύ περήφανη την ημέρα που έμαθα την έννοια της λέξης 'ευσυνειδήτη', όταν είχα διεκπεραιώσει κάποια εργασία».

Elizabeth (Billie) Vasilio

«Ήταν εκείνο το σχολείο που μ' έκανε να καταλάβω τη βασική αξία της εργασίας. Πείστηκα σύντομα ότι η ζωή χωρίς τη δημιουργική έκφραση χεριών και μυαλού είναι καταδικασμένη στην απογοήτευση».

Anna Koch-Riedel

«Καμία ανώτερη και ισχυρή αρχή δεν χώρισε το χρόνο σε σαρανταπεντάλεπτες περιόδους και δεν υπαγόρευε τι θα γίνει και πότε. Απελευθερωθήκαμε και ενθαρρυνθήκαμε να είμαστε ο εαυτός μας. Εργαστήκαμε κύριοι του εαυτού μας».

Gerda Koch Riedel

«Μια όαση στον τομέα της εκπαίδευσης. Τα παιδιά διψούν για ώρες παιχνιδιού και ελευθερίας, για να κάνουν πράγματα που επιθυμούν: να ονειρεύονται, να παίζουν, να εκφράζονται, να δημιουργούν, να ζωγραφίζουν, να υφαίνουν, να κατασκευάζουν. Να παίζουν στην ύπαιθρο όποτε τους καλεί η φύση ή μέσα, όταν το επιθυμούν. Υπάρχει τίποτα ιδανικότερο για ένα μικρό παιδί; Εδώ μπορούν να ξυπνήσουν οι αισθήσεις του, εδώ θα τα βρει με τον εαυτό του και με τους φίλους του, εδώ μαθαίνει τους νόμους της ζωής στις απλούστερες μορφές τους. Οι μικροί ονειροπόλοι του σήμερα θα είναι οι δημιουργοί του αύριο, οι μικροί πολυδάσκαλοι εργατές του σήμερα θα γίνουν οι οικοδόμοι του μέλλοντος».

Lilly Sarnoff

Επιλογικά

Τα σχολεία του Ferrer, τα Μοντέρνα Σχολεία, διέφεραν από τα άλλα εκπαιδευτικά πειράματα της ίδιας περιόδου, αφού όπως αναφέρει ο Flo-

rence Tager «η ελευθεριακή τάξη πειραματίζεται δίνοντας έμφραση στην ελευθερία, ενώ, όσον αφορά τη δημιουργικότητα και τη φαντασία, αυτές χρωματίζονται πολιτικά από το κίνημα των ενηλίκων που στεγάζεται στο ίδιο κτίριο». Ήταν σχολεία για παιδιά εργατών, τα οποία διεύθυναν οι ίδιοι οι εργάτες. Οι ιδρυτές τους, κυρίως αναρχικοί, είχαν σκοπό να καταργήσουν όλες τις μορφές εξουσίας, πολιτική, οικονομική αλλά και εκπαιδευτική, και να εγκαινιάσουν μια νέα κοινωνία βασισμένη στην αλληλεγγύη και τη συνεργασία ελεύθερων ατόμων. Το κίνητρό τους, μέσα σε μία περίοδο πολέμου, κοινωνικού αναβρασμού και κυβερνητικής καταπίεσης, ήταν να δημιουργήσουν όχι μόνο ένα καινούργιο σχολείο, αλλά και μια νέα κουλτούρα, μια καινούργια ζωή, έναν νέο κόσμο.

Το Στέλτον ειδικότερα ήταν μοναδικό, δεδομένου ότι ήταν η πρώτη και μοναδική φορά που μια τέτοιου μεγέθους αποικία είχε ιδρυθεί γύρω από ένα σχολείο. Ξεκινώντας αρχικά στη Ν. Υόρκη ως πολιτιστικό κέντρο και εσπερινό σχολείο, συνέχισε ως πειραματικό ημερήσιο σχολείο και τελικά έγινε μια πειραματική κοινότητα, που άντεξε για αρκετές δεκαετίες.

Κανείς από αυτούς που συμμετείχαν στο εγχείρημα δεν είχε αυταπάτες. Όλοι γνώριζαν ότι η υλοποίηση ήταν δύσκολη. Γράφει ο Durant κάπως προφητικά: «Αναρωτιέμαι συνεχώς πότε μπορούμε να πούμε ότι η ελευθεριακή κουλτούρα είναι επιτυχής. Πάντα απέφευγα να δώσω μία απόλυτη, ευθεία απάντηση. Σήμερα, όμως, ενθαρρυνμένος από την εμπειρία, έχω πειστεί ότι η ελευθεριακή θεωρία έχει έρθει για να μείνει, ότι μπορεί να δουλέψει και ότι είναι η βάση πάνω στην οποία πρέπει να στηριχτεί η εκπαίδευση του μέλλοντος. Αν το Μοντέρνο Σχολείο κλείσει ποτέ τις πόρτες του, αν ποτέ εγκαταλείψει τον αγώνα του για ορθολογική εκπαίδευση, δεν θα είναι επειδή το ελευθεριακό σύστημα αποδείχτηκε ανεφάρμοστο, αλλά επειδή το εγχείρημα πραγματοποιήθηκε κάτω από αντίξοες κι εχθρικές συνθήκες, οι οποίες πάντα συνοδεύουν μια τόσο ριζοσπαστική προσπάθεια: η αποτυχία του σχολείου, αν ποτέ αυτό αποτύχει, δεν θα οφείλεται στη θεωρία στην οποία βασίζεται, αλλά στον τρόπο με τον οποίο —εξάλλου, δεν είμαστε όλοι Ferrers ή Faures— και τις συνθήκες μέσα στις οποίες αυτή η θεωρία εφαρμόστηκε».

Ο ίδιος ο Ferrer, εξάλλου, το είχε θέσει από την αρχή: «Απλά θέλουμε να ξεκινήσουμε, πεπεισμένοι ότι θα συνδράμουν το έργο μας όλοι αυτοί που παντού αγωνίζονται για τη χειραφέτηση του ανθρώπου από δόγματα και κατεστημένα, τα οποία συμβάλλουν στη διαίωνηση της παρούσας άδικης κοινωνικής οργάνωσης».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Abrams Ann Uhry, «The Ferrer Center: New York's Unique Meeting of Anarchism and the Arts», *New York History* 59, αρ. 3, Ιούλιος 1978.

Avrich Paul, «Anarchist Voices: An Oral History of Anarchism in America», συνέντευξη με την Magda Schoenwetter, AK Press, 2005.

Avrich Paul, «The Modern School Movement: Anarchism and Education in the United States», Princeton, Princeton University Press, 1980.

Durant William, «The Ferrer Modern School», New York.

Kelley Harry, «The Ferrer Modern School, Stelton, NJ: The Modern School Association of North America», 1920.

Liptzin Stanley, «The Modern School of Stelton, New Jersey: A Libertarian Educational Experiment Examined», Rutgers University, 1976.

Mark Arthur, «Two libertarian educators: Elizabeth B. Ferm and Alexis C. Ferm», Teachers College, Columbia University, 1973.

Tager Florence, «A Radical Approach to Education: Anarchist Schooling, the Modern School of New York and Stelton», διατριβή, Ohio State University, 1979.

Veysey Laurence, «The Ferrer Colony and the Modern School in The Communal Experience: Anarchist and Mystical Communities in Twentieth-Century America», University of Chicago Press, 1978.

Perez Pura, «The Modern School Movement: Historical and Personal Notes on the Ferrer Schools in Spain», The Friends of the Modern School, 1990.

Sacharoff Victor, «Recollections from the Modern School Ferrer Colony», Friends of the Modern School.

Seligman Rhya Levine, Remarks given at the annual reunion of the Children of the Modern School, September, 1996.

Friedson Reid, «Radical Educators in New York City, 1909-1915».

... στην Τέχνη

Στίχοι γνωστοί-άγνωστοι

PINK FLOYD
HEY YOU (Roger Waters)

Έι εσύ, εκεί έξω στην παγωνιά
που περιμένεις τα χρόνια να περάσουν
όλο και πιο μόνος, μπορείς να με νιώσεις;
Έι εσύ, που στέκεις στους διαδρόμους
με μουδιασμένα πόδια και σβησμένο χαμόγελο
μπορείς να με νιώσεις;
Ναι εσύ, μην τους βοηθάς να θάψουν το φως
Μην τα παρατάς χωρίς αγώνα.

Έι εσύ, που στέκεις εκεί έξω μονάχος σου
ξαπλωμένος, δίπλα στο τηλέφωνο, γυμνός
μπορείς να με αγγίξεις;
Έι εσύ, με τ' αυτί σου κολλημένο στον τοίχο
περιμένοντας κάποιον να σε καλέσει
μπορείς να με αγγίξεις;
Έι εσύ, δώσε μου ένα χέρι να σπρώξω το βράχο πιο ψηλά
Άνοιξε την καρδιά σου, έρχομαι...

Ήταν όμως μόνο ένα όνειρο.
Ο τοίχος είναι πολύ ψηλός,
το βλέπεις κι εσύ.
Όσο κι αν προσπάθησε,
τη λευτεριά δε βρήκε.
Και τα σκουλήκια ρουφήζαν το μυαλό του.

Έι εσύ, εκεί έξω στο δρόμο
που κάνεις πάντα ό,τι σου λένε,
μπορείς να με βοηθήσεις;
Έι εσύ, πέρα από τον τοίχο,
που σπας μπουκάλια στο διάδρομο,
μπορείς να με βοηθήσεις;

Έι εσύ, μη μου λες πως δεν υπάρχει ελπίδα καμιά
Ενωμένοι θ' αντέξουμε, χώρια θα μας φάνε.

LEONARD COHEN
DEMOCRACY

Έρχεται
μέσα από μια τρύπα στον αέρα,
από εκείνες τις νύχτες στην Πλατεία Τιενανμέν.
Έρχεται απ' την αίσθηση
πως δεν είναι αληθινή,
κι αν είναι, δεν συμβαίνει αληθινά.
Μέσα από τους πολέμους ενάντια στην «αταξία»,
και τις σειρήνες νύχτα-μέρα,
απ' τις φωτιές των αστέγων,
και τις στάχτες των γκίε:
η Δημοκρατία έρχεται στις ΗΠΑ.

Περνά από μια ρωγμή στον τοίχο·
σε μια φανταστική πλημμύρα αλκοόλ·
απ' την εκπληκτική αφήγηση
στην επί του Όρους Ομιλία,
την οποία δεν πολυκαταλαβαίνω.
Έρχεται μες απ' τη σιωπή
στην αποβάθρα του κόλπου,
μέσα από τη γενναία, την παράτολμη, τη σφυροκοπημένη
καρδιά της Σεβρολέτ:
η Δημοκρατία έρχεται στις ΗΠΑ.

Από τη θλίψη πηγάζει που υπάρχει στο δρόμο,
τα ιερά αυτά στέκια όπου συναντώνται οι φυλές·
από το φονικό σκυλοκαβγά που ανάβει σε κάθε κουζίνα
για το ποιος θα σερβίρει και ποιος θα φάει.
Έρχεται απ' τα πηγάδια της απογοήτευσης
όπου οι γυναίκες γονατίζουν να προσευχηθούν
για τη χάρη του θεού σ' αυτήν εδώ την έρημο
και στην έρημο πέρα μακριά:
η Δημοκρατία έρχεται στις ΗΠΑ.

Αρμένισε, αρμένισε,
τρανό εσύ σιαρή του Κράτους,
προς τις Όχθες της Ανάγκης,
πέρα απ' τους Σκοπέλους της Απληστίας
κι απ' τα Μπουρίνια της Έχθρας,
αρμένισε, αρμένισε, αρμένισε... αρμένισε.

Έρχεται πρώτα στην Αμερική,
το λίκνο του καλύτερου και του χειρότερου.
Εδώ είναι που βρήκαν το πεδίο
και το μηχανισμό για αλλαγή
κι είναι εδώ που ένοιωσαν την πνευματική δίψα.
Εδώ είναι που η οικογένεια διασπάστηκε
και ο μοναχικός άνθρωπος λέει
ότι η καρδιά πρέπει ν' ανοίξει
μ' ένα ριζικό τρόπο:
η Δημοκρατία έρχεται στις ΗΠΑ.

Έρχεται από τις γυναίκες και τους άντρες,
Μωρό μου, θα κάνουμε έρωτα ξανά.
Θα κατεβούμε σε τέτοιο βάθος
που το ποτάμι θα χύσει δάκρυα,
και το βουνό θα φωνάξει «Αμήν»!
Έρχεται, όπως η παλίρροια
κάτω από το φεγγαρένιο λίκνισμα,
αυτοκρατορική, μυστηριώδης,
με ερωτική στολή:
η Δημοκρατία έρχεται στις ΗΠΑ.

Αρμένισε,
αρμένισε...

Είμαι συναισθηματικός, αν... καταλαβαίνεις τι εννοώ,
αγαπώ τον τόπο, όμως δεν μπορώ ν' αντέξω αυτό το σιγητικό.
Κι ούτε δεξιός είμαι, ούτε αριστερός
απλά μένω σπίτι μου απόψε,
χαμένος σ' αυτήν την ανέλπιστα μικρή οθόνη.
Όμως, είμαι πεισματάρης, σαν τις σακουές σκουιπιδιών

που ο Χρόνος δεν μπορεί να αποσυνθέσει,
σκουπίδι είμαι, ακόμα όμως ορθώνω
στα χέρια μου αυτά τ' αγριολούλουδα:
η Δημοκρατία έρχεται στις ΗΠΑ.

THE WHO
WON'T GET FOOLED AGAIN (Pete Townshend)

Θα παλεύουμε στους δρόμους
με τα παιδιά μας στα πόδια μας.
Η ηθική που αυτοί λατρεύουν θα καταρρεύσει
κι όσοι μας προέτρεπαν
κάθονται και δικάζουν όλα τα κακά,
με μια τους απόφαση το πυροβόλο τραγουδά.

Βγάζω το καπέλο μου στο καινούργιο σύνταγμα
κι υποκλίνομαι στη νέα επανάσταση.
Χαμογελώντας και μειδιώντας για την αλλαγή τριγύρω,
σηκώνω την κιθάρα μου και παίζω,
όπως ακριβώς και χτες.
Μετά θα πέσω στα γόνατα και θα προσευχηθώ
να μην γελαστούμε ξανά.

Η αλλαγή που έπρεπε να 'ρθει...
το ξέραμε από καιρό:
ξεφύγαμε απ' το κοπάδι, κι αυτό είναι όλο.
Όμως, ο κόσμος δείχνει ξανά ο ίδιος
κι η ιστορία δεν έχει αλλάξει,
μιας και τα λάβαρα τα πήρε ο αέρας στον τελευταίο πόλεμο.

Θα αποτραβηχτώ μαζί με τη φαμίλια μου,
αν τύχει και ξεφύγουμε έστω μισοπεθαμένοι.
Θα μαζέψω όλα μου τα χαρτιά και θα χαμογελώ στον ουρανό,
γιατί γνωρίζω ότι ο υπνωτισμένος δεν ξεφεύγει ποτέ.
Εσύ;

Δεν υπάρχει τίποτα στους δρόμους
που να μου φαίνεται διαφορετικό.

Και τα συνθήματα, μια που το 'φερε η κουβέντα, αλλάζουν,
κι η στροφή στ' αριστερά
σήμερα γίνεται στροφή στα δεξιά,
και τα γένια όλα μεγάλωσαν μέσα σε μια νύχτα.

Βγάζω το καπέλο μου στο καινούργιο σύνταγμα
κι υποκλίνομαι στη νέα επανάσταση.
Χαμογελώντας και μειδιώντας για την αλλαγή τριγύρω,
σηκώνω την κιθάρα μου και παίζω,
όπως ακριβώς και χτες.
Μετά θα πέσω στα γόνατα και θα προσευχηθώ
να μην γελαστούμε ξανά.
Δεν θα γελαστούμε ξανά,
όχι, όχι!

Υποδεχτείτε το νέο σας αφεντικό,
δεν διαφέρει απ' το παλιό σας,
υποδεχτείτε το νέο αφεντικό σας.

BOB DYLAN
BLOWIN' IN THE WIND

Πόσους δρόμους πρέπει ένας άνθρωπος να βαδίσει
άνθρωπο για να τον πεις;
Και πόσες θάλασσες ν' αρμενίσει ένα άσπρο περιστέρι
μέχρι ν' αποκοιμηθεί στην αμμουδιά;
Πόσες ακόμη βόμβες πρέπει να πέσουν
προτού για πάντα ν' απαγορευτούν;
Η απάντηση, φίλε μου, πλανιέται στον αέρα,
η απάντηση πλανιέται στον αέρα.

Πόσα χρόνια μπορεί να ζήσει ένα βουνό
ώσπου να φαγωθεί απ' τη θάλασσα;
Πόσα χρόνια μπορούν κάποιοι άνθρωποι ν' αντέξουν
μέχρι να τους αφήσουν λεύτερους;
Και πόσες φορές μπορεί ένας άνθρωπος να γυρνά το κεφάλι του,
κάνοντας πως δεν βλέπει;
Η απάντηση, φίλε μου, πλανιέται στον αέρα,

η απάντηση πλανιέται στον αέρα.

Πόσες φορές πρέπει ο άνθρωπος να δει ψηλά

μέχρι ν' αντικρύσει τον ουρανό;

Και πόσα αυτιά κάποιος να 'χει

για να μπορέσει ν' ακούσει ανθρώπους που κλαίνε;

Πόσοι θάνατοι θα χρειαστούν μέχρι κάποιος να καταλάβει

ότι είναι τόσοι πολλοί αυτοί που έχουν πεθάνει;

Η απάντηση, φίλε μου, πλανιέται στον αέρα,

η απάντηση πλανιέται στον αέρα.

ΜΕΡΟΣ Β΄
προκατάληψη

Κείμενα για την Ανθρώπινη Φύση

«Θέλω να πιστεύω ότι οι άνθρωποι έχουν ένα ένστικτο για ελευθερία, ότι θέλουν πραγματικά να ελέγχουν τη ζωή τους. Δεν τους αρέσει να τους φέρονται χυδαία και άδικα, να τους διατάζουν, να τους καταπιέζουν. Θέλουν να έχουν την ευκαιρία να κάνουν πράγματα που έχουν νόημα, όπως το να εργάζονται δημιουργικά με έναν τρόπο που να έχουν τον έλεγχο οι ίδιοι ή με άλλους μαζί. Δεν ξέρω πώς να το αποδείξω αυτό... Είναι ουσιαστικά μια ελπίδα που έχω για το πώς είναι η ανθρώπινη φύση. Πιστεύω ότι, αν αλλάξουν ικανοποιητικά οι κοινωνικές συνθήκες, αυτά τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης θα πραγματωθούν»

Noam Chomsky

Δημήτρης Κωνσταντίνου Τι είναι ο άνθρωπος;

Με τη συμβολική επανάληψη της ερώτησης αυτής από το σκηνοθέτη Θεόδωρο Τερζόπουλο πέφτει η αυλαία του «Μάουζερ», ενός θεατρικού έργου του Heiner Müller που δίνει την απάντηση της τέχνης στο ζήτημα της ανθρώπινης φύσης.

Το τρίτο τεύχος της νυκτεγερσίας καταπιάνεται με μία από τις επικρατέστερες και πιο ολέθριες προκαταλήψεις, η οποία εμφανίζεται με δύο όψεις. Πρώτον, ότι η ανθρώπινη φύση, ως γονιδιακή κληρονομιά, καθορίζει απόλυτα τη συμπεριφορά των ανθρώπων και κατ' επέκταση τις κοινωνίες και το μέλλον τους. Η αντίληψη αυτή ονομάστηκε γονιδιακός ντετερμινισμός και, όταν αναφέρεται στην ανθρωπότητα ως σύνολο, μας καταδικάζει ερήμην μας σε ένα προδιαγεγραμμένο μέλλον και αφαιρεί από τη ζωή μας την ελευθερία της δημιουργίας. Όταν, όμως, αναφέρεται σε ομάδες ανθρώπων, αποτελεί το καλύτερο εργαλείο επιβολής ρατσιστικών διαχωρισμών μεταξύ εκείνων που έτυχε, για παράδειγμα, να έχουν διαφορετικό χρώμα δέρματος. Σύμφωνα με τον Τζον Στιούαρτ Μιλ: «Απ' όλες τις πρόστυχες μεθόδους, τις οποίες χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να αποφύγουν να λάβουν υπόψη τις επιπτώσεις που έχουν στα μυαλά των ανθρώπων οι κοινωνικές και ηθικές επιδράσεις, χειρότερη είναι η απόδοση της ποικιλίας των ανθρώπινων συμπεριφορών και χαρακτήρων σε έμφυτες, βιολογικές διαφορές»¹.

Η δεύτερη όψη της ίδιας προκατάληψης, εκείνη που της δίνει ζοφερό χαρακτήρα, υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη φύση είναι εγγενώς κακή. Η αντίληψη αυτή, που επικράτησε στους επιστημονικούς κύκλους και γέννησε τον κυνισμό και την παθητικότητα στις ψυχές των απλών ανθρώπων, τοποθετεί αρνητικό πρόσημο στο μέλλον μας και υποστηρίζει ότι είμαστε καταδικασμένοι στον εγωκεντρισμό, την απληστία και τη βία, εξαιτίας των γονιδίων μας. Σημαντικό ρόλο στην πορεία της αντίληψης αυτής, αλλά και του γονιδιακού ντετερμινισμού, έπαιξε η κατά τ' άλλα σπουδαία θεωρία της φυσικής επιλογής του Δαρβίνου. Σύμφωνα μ' αυτήν, στην πορεία της εξέλιξης των ειδών επιβιώνουν τα άτομα που καταφέρουν να επιβληθούν σε βάρος των άλλων. Η έννοια της συνεργασίας εντός των κοινωνιών, και ο ρόλος που παίζει αυτή, δεν απασχόλησε τον άγγλο επιστήμονα.

Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα από την αρχή. Σ' αντίθεση με τα λεγόμενα της Λιλής Ζωγράφου, όταν ο καπιταλισμός έκανε τα πρώτα του

¹ Howard Zinn, «Διακηρύξεις Ανεξαρτησίας», εκδόσεις Εξάρχεια, Αθήνα, 2009.

βήματα, είχε δύο δεκανίκια. Ο χριστιανισμός από μόνος του θ' αδυνατούσε να στηρίξει το λιπόσαρκο βάρος του συστήματος, που θα γριεμιζόταν προς την άλλη πλευρά, αν δεν έβρισκε στήριγμα στον άκρατο επιστημονισμό, δηλαδή στον παράλογο ρασιοναλισμό ως εκφυλισμένο τέκνο του Διαφωτισμού. Όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, οι δύο –ισμοί, επιστημονισμός και χριστιανισμός, αποτέλεσαν το υπόστρωμα όπου ριζώσε η διττή προκατάληψη για την ανθρώπινη φύση, θέριεψε σαν μεταλλαγμένο φυτό-φρανκεστάιν και στέργησε από τις ζωές μας το οζυγόνο.

Ο χριστιανισμός, το γεννημένο από την εβραϊκή δεισιδαιμονία δεκανίκι του καπιταλισμού, καταδικάζει την ανθρώπινη φύση στην κόλαση επινοώντας το προπατορικό αμάρτημα. Ολόκληρο το οικοδόμημά του χτίστηκε πάνω στην αντίληψη ότι η ανθρώπινη φύση είναι ατελής και αμαρτωλή, και στην πορεία του συνάντησε πάμπολλα επιστημονικά ευρήματα που συμφωνούσαν σ' αυτό, αφού, ειδικά τα πιο πρώιμα απ' αυτά, κατευθύνονταν από την ίδια την Εκκλησία. Έτσι, γεννήθηκε η ανάγκη για συγχώρηση, επιτήρηση και σωτηρία, η ανάγκη για έναν ανώτερο θεό που θα μας σώσει από την ίδια μας τη φύση, η ανάγκη για ένα μεσάζον ιερατείο που θα μας επιτηρεί και θα μεσολαβήσει για να συγχωρηθούμε· τελικά, η ανάγκη για την ύπαρξη της εξουσίας, των νόμων, των δικαστών, των αστυνομών και των δεσμοφυλάκων. Το ερώτημα γιατί ο παντογνώστης θεός να δημιουργήσει κάτι τόσο αμαρτωλό όσο ο άνθρωπος παραμένει αναπάντητο. Ακόμη κι αν το έκανε επειδή θέλησε να του δώσει ελευθερία επιλογών (βλέπε, μήλο ή παράδεισος), τότε γιατί να επιλέξει την ελευθερία; Μήπως η ελευθερία είναι καλύτερη από την τελειότητα ή μήπως, τελικά, είναι ανώτερη από το θεό και έπρεπε να υπακούσει στην αναγκαιότητά της; Το σίγουρο είναι ότι για το χριστιανισμό ελευθερία και αμαρτία πάνε μαζί.

Κυριολεκτικά στον αντιποδα, ανακαλύπτουμε το άλλο δεκανίκι του καπιταλισμού: τον άκρατο επιστημονισμό. Όπως μας εξηγούν στη «Διαλεκτική του Διαφωτισμού» οι Αντόρνο και Χορκχάιμερ, η απομάγευση του κόσμου εκφράζεται γλαφυρά από τον Όμηρο που έθεσε τον Οδυσσέα αντιμέτωπο με τις Σειρήνες, δηλαδή με το παράλογο της φύσης και του μύθου. Στη μάχη εκείνη, ο Οδυσσέας ως αρχέτυπο του αστού επικράτησε με τη δύναμη της λογικής. Έκτοτε, θεωρήθηκε ότι το εργαλείο του Λόγου θα μας απελευθέρωνε από τα δεσμά της φυσικής μας υπόστασης και των δεισιδαιμονιών μας, αλλά εμείς το θεοποιήσαμε, το θεωρήσαμε ως κάτι ανώτερο κι έξω από τη φύση (ξεχνώντας ότι ήταν προϊόν της) και υποταχτήκαμε στο ζυγό του. Ωστόσο, αυτό που αντιμετωπίζεται ως κάτι εξωτε-

ρικό ως προς τη φύση και όχι δικό της κομμάτι δεν μπορεί να μας βοηθήσει να την ερμηνεύσουμε, παρά μόνο να την καταστρέψουμε, με τραγικά για μας αποτελέσματα.

Η επιστήμη αυτονομήθηκε κι έγινε αυτοσκοπός, γιατί ήταν και είναι ο μοχλός της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η τεχνολογία καθαυτή εξυπηρέτησε τα συμφέροντα της οικονομικής σφαίρας και βοήθησε στην επέκτασή της σε βάρος της υπόλοιπης ζωής μας, ενώ με τη σειρά της η οικονομία τη χρηματοδότησε επενδύοντας στα οφέλη της. Σε συνδυασμό, όμως, με τη γιγάντωση του τεχνολογικού καθαρά τομέα, η επιστήμη επέκτεινε τις δραστηριότητές της και στη σφαίρα της ανθρώπινης φύσης, ερευνώντας τα ορμέμφυτα, την εγκεφαλική λειτουργία και την ανθρώπινη συμπεριφορά, με ανίερο σκοπό τη χειραγώγηση των ανθρώπων προς όφελος των πωλήσεων, στο όνομα και πάλι της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Με τη συνήθη τακτική της επινόησε κατηγορίες και δημιουργήσε καλούπια για να εμβωτίσει την ανθρώπινη φύση, έτσι ώστε να μάθει πώς να την κατευθύνει και ποιες θα είναι οι αυριανές της επιθυμίες.

Πολύ φυσιολογικά, τα ευρήματα των επιστημών του ανθρώπου δεν σχετίζονται μόνο με τον τομέα της κατανάλωσης, αλλά επηρεάζουν φιλοσοφικά ρεύματα, δημιουργούν και διαδίδουν προοικαταλήψεις, εξυπηρετούν ορισμένες κοινωνικές καταστάσεις. Μια πλειάδα ολοκληρωτικών μηχανισμών, από την Ιερρά εξέταση μέχρι τα φασιστικά και σταλινικά καθεστώτα, θεμελιώθηκαν πάνω στην προοικατάληψη που τους έκανε δώρο η επιστήμη: ο άνθρωπος λειτουργεί απαρέγγλιτα με βάση τη γονιδιακή του κληρονομιά και αυτή τον καταδικάζει στον εγωκεντρισμό, την απληστία και τη βία. Για να καταλάβουμε πού μπορεί να φτάσει η επιστήμη, αρκεί να θυμηθούμε ότι το 19^ο αιώνα οι ιταλοί θετικιστές εγκληματολόγοι (όπως ο R. Lombroso²) έφτασαν στο σημείο να θεωρούν ότι ορισμένοι άνθρωποι είναι εκ γενετής εγκληματίες, των οποίων η εξέλιξη σταμάτησε σε προγενέστερο στάδιο από τον Homo Sapiens για αταβιστικούς λόγους. Οι ίδιοι πίστευαν ότι οι εγκληματίες κουβαλούσαν ορισμένα κληρονομικά στίγματα και ότι μπορούσαν να τους ξεχωρίσουν, πριν τη διάπραξη των εγκλημάτων, από ορισμένα μορφολογικά (π.χ. σχήμα κεφαλιού), βιολογικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Κατέληξαν να κάνουν λοβοτομές για να τους «επισκευάσουν».

Στον αντίποδα, λίγα χρόνια μετά το Δαρβίνο και σε μια προσπάθεια να

² R. Lombroso, «L' uomo delinquente I».

βελτιώσει τη θεωρία της εξέλιξης των ειδών, ο Κροπότνιν εξήρε το ρόλο που παίζει στη διαδικασία της εξέλιξης η έννοια της αλληλοβοήθειας και της συνεργασίας, σε αντιδιαστολή με τον ανταγωνισμό και τη σύγκρουση³. Για τον «αναρχικό πρίγκηπα», επιβιώνουν τα είδη που συνεργάζονται καλύτερα και όχι τα άτομα που είναι πιο δυνατά, τοποθετώντας το ζήτημα στην κοινωνική του διάσταση και όχι στην ατομική, όπως ο Δαρβίνος. Εξαιτίας της συνολικής πολιτικής θεώρησης και της ριζοσπαστικότητας του Κροπότνιν, ήταν αναμενόμενο το έργο του να μείνει στην αφάνεια, να παραγνωρισθεί.

Σήμερα, όμως, τα τελευταία ευρήματα των επιστημών που κάποτε ήταν τα προπύργια τροφοδότησης της συντηρητικής ιδεολογίας, όπως η εξελικτική βιολογία και ψυχολογία, η γενετική, η διοικητική επιστήμη κ.ά., έρχονται για να αποκαταστήσουν την αλήθεια. Πρώτα απ' όλα, μας πληροφορούν ότι ο άνθρωπος στη διαδρομή της εξέλιξής του ανέπτυξε πολλές «εξελικτικά σταθερές στρατηγικές» (ESS)⁴, οι οποίες εγγράφηκαν στο γονιδίωμά του και του προσφέρουν τη δυνατότητα, ανάλογα με τις συνθήκες, να κάνει επιλογές. Επομένως, εκεί όπου βασιλεύουν εξουσιαστικοί μηχανισμοί, κυριαρχεί και μαθαίνεται η σύγκρουση και η εγωκεντρική συμπεριφορά. Αντίθετα, όπως βλέπουμε και οι ίδιοι, στις μεμονωμένες αλλά πολλαπλές πτυχές της ζωής μας που διαδραματίζονται σε περιβάλλον ισότητας και αυτονομίας αναδύονται μεγαλοπρεπώς τα στοιχεία της συνεργασίας και της αλληλεγγύης. Επιπλέον, σύμφωνα με τις τελευταίες έρευνες στον τομέα της εξελικτικής βιολογίας, αποδεικνύεται ότι *ο άνθρωπος προσαρμόζεται γενετικά στις βαθιές πολιτισμικές αλλαγές, τα τελευταία 20.000 περίπου χρόνια. Ως εκ τούτου, ο πολιτισμός δείχνει να είναι και ο ίδιος μια ισχυρή δύναμη φυσικής επιλογής, και η φύση του ανθρώπου κατέληξε να είναι και δικό του δημιούργημα*⁵.

Διαχρονικά, κάθε εξουσιαστική ιδεολογία υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του καταδικασμένος στον εγωκεντρισμό, την απληστία και τη βία, επομένως δικαιολογείται η κοινωνία της ανισότητας, του αριστισμού και της αλληλοεξόντωσης ως προϊόν της φύσης μας και, κατ' επέ-

³ Pyotr Kropotkin, «Αλληλοβοήθεια: Ένας παράγοντας της εξέλιξης», εκδόσεις Καστανιώτη, 2009.

⁴ Νυκτεγερσία 3, John H. Clippinger, «Ανθρώπινη φύση και κοινωνικά δίκτυα», 2010.

⁵ Dr Kevin Laland & συνεργάτες, «How culture shaped the human genome: bringing genetics and the human sciences together», Nature Reviews Genetics 11, 137-148, Φεβρουάριος 2010.

ιταση, η ύπαρξη καταπιεστικών μηχανισμών επιτήρησης και εξουσίας. Όπως βλέπουμε, όμως, σ' αντίθεση μ' αυτήν την ευρέως διαδεδομένη προκατάληψη, τελικά, ο άνθρωπος είναι δυνατότητα. Ζει μόνο μέσα στην κοινωνία που παίζει το ρόλο μιας δεύτερης φύσης. Στους κόλπους της και ανάλογα με τις συνθήκες, όχι μόνο θα επιλέξει ποια στρατηγική θ' ακολουθήσει ως πιο ενδεδειγμένη, αλλά θα διαμορφώσει και νέες στρατηγικές, οι οποίες στην πάροδο των αιώνων θα εγγραφούν στην πολύπαθη φύση του.

Μπορεί να επικαλούμαι τα πρόσφατα ευρήματα των επιστημών αιχμής (για να αποδείξω ότι η προκατάληψη δεν έχει τη φημολογούμενη επιστημονική βάση), αλλά θεωρώ ότι η ανθρώπινη φύση είναι κάτι που υπερβαίνει την επιστήμη, η οποία δεν θα διστάσει να καταπνίξει ή να αναιρέσει τα συμπεράσματά της ανάλογα με τα κελεύσματα του συστήματος που την τρέφει και τρέφεται απ' αυτήν ή ανάλογα με τα εκάστοτε πειράματα. Η μονόπλευρη ερμηνεία του κόσμου και της ανθρώπινης ύπαρξης με το ανεπαρκές εργαλείο της λογικής και της επιστήμης έχει οδηγήσει σε αλληπάλληλα αντιφατικά αλλά κατηγορηματικά(!) συμπεράσματα στην πάροδο των χρόνων, μετατρέποντας τον άνθρωπο σε εκκρεμές που άγεται και φέρεται μεταξύ των ακραίων θέσεων του *tabula rasa* και του απόλυτου γονιδιακού ντετερμινισμού, μεταξύ καλής και κακής φύσης.

Με τη λογική και την επιστήμη ευνουχίζεται το πλούσιο ρεπερτόριο της ανθρώπινης ύπαρξης, αφού αυτές αποτελούν ένα απειροστό κομμάτι του ανθρώπινου παζλ, και ως τέτοιο αδυνατούν να το ολοκληρώσουν. Το φανταστικό, το συναίσθημα και τα ζώδια μας ένστικτα, το ασυνείδητο και τα απωθημένα μας, αποτελούν ένα πολύ μεγαλύτερο και βαθιά ριζωμένο κομμάτι της ανθρώπινης φύσης. Ποια λογική και ποια επιστήμη μπορεί να συλλάβει αυτό που κρύβεται στα ανεξιχνίαστα βάθη του ανθρώπου, το οποίο αναδύεται στην επιφάνεια μόνο με τις πανανθρώπινες νότες της μουσικής, τα δαιδαλώδη νοήματα της ποίησης ή με τα χρώματα και τις αδρές γραμμές αφηρημένων εικαστικών μορφών;

Η τέχνη, πάντα ρομαντική, αφού αντιστέκεται στην κυριαρχία της μονοδιάστατης λογικής, βουλιάζει στον ανεξερεύνητο βούρκο της ύπαρξης μας και δεν προσπαθεί να περπατήσει πάνω στο νερό, όπως η επιστήμη. Η λασπωμένη τέχνη «των θρελών, των ερημιτών, των αιρετικών, των οραματιστών, των επαναστατών και των σκεπτικιστών»⁶ είναι εκείνη που μας

⁶ Yevgeny Zamyatin, «A Soviet Heretic: Essays by Yevgeny Zamyatin», Chicago University Press, 1970.

προσφέρει τα πιο ολοκληρωμένα στιγμιότυπα της ανθρώπινης φύσης. Σύμφωνα με τον Σέλλινγκ, «η τέχνη ξεκινά από εκεί όπου η γνώση εγκαταλείπει τους ανθρώπους στην τύχη τους»⁷. Όχι, δεν είναι αποκρουσμός ή δεισιδαιμονία, αλλά μια απεγνωσμένη κραυγή εναντίον του ευνουχισμού της ανθρώπινης ολότητας από την επιστήμη.

Η λογική, προφανώς, δεν είναι άχρηστη. Πέρα από τη μονάκριβη καθημερινότητά μας, πέφτει στις πλάτες της το βάρος των κοινωνικών μας στοχεύσεων, δίνει μορφή στους ουτοπικούς οραματισμούς μας και μας βοηθάει στην ατέρμονη διαμόρφωση των κοινωνιών μας και τελικά της ύπαρξής μας, όταν δεν δεσμεύεται από τις τροχοπέδες μιας δήθεν προκατασκευασμένης, μονόπλευρης και αμετάβλητης φύσης μας. Η λογική είναι εργαλείο. Και, όταν υπηρετεί την επαναστατικότητα μας, είναι τέχνη.

⁷ Friedrich Schelling, «Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie», 1799.

Thomas Martin

Ο αναρχισμός και το ερώτημα της ανθρωπίνης φύσης

Σε αυτά τα πρώτα χρόνια του νέου αιώνα ο αναρχισμός, ως φιλοσοφία και ως μια πρακτική εν εξελίξει, βρίσκεται αντιμέτωπος με μια σειρά από αμφίβολες τοποθετήσεις. Η σημαντικότερη από αυτές είναι η όλο και αυξανόμενη ένδειξη ότι εμείς, μαζί με τις περισσότερες άλλες ιδεολογίες της Αριστεράς, έχουμε βασίσει τη θεωρία μας σε μια εσφαλμένη αντίληψη της ανθρωπίνης φύσης. Έχουμε μάθει όλα αυτά τα χρόνια να δυσπιστούμε σε λέξεις όπως κοινωνιοβιολογία, εξελικτική ψυχολογία, γνωστική επιστήμη, και πάνω απ' όλα σ' αυτή την τρομερή «καραμέλα» του γονιδιακού καθορισμού (hard-wired), ωστόσο δεν μπορούμε πλέον να αγνοούμε το γεγονός ότι αυτές οι επιστήμες έχουν κατά πάσα πιθανότητα δίκιο για την ανθρωπίνη φύση, η οποία υπάρχει και έχει βιολογικές ρίζες. Και ενώ απολαμβάνει σε μεγάλο βαθμό την ελεύθερη βούληση, οι πιο βασικές της παρορμήσεις και συναισθήματα είναι πράγματι έμφυτες. Η Αριστερά έχει επί μακρόν αντισταθεί και αρνηθεί αυτά τα γεγονότα, με το σκεπτικό ότι θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν διακρίσεις λόγω κληρονομικότητας ή ότι αντιστρατεύονται στη δυνατότητα ριζικής κοινωνικής μεταρρύθμισης ή και τα δύο. Ελπίζω να αποδείξω ότι αυτοί οι φόβοι είναι αβάσιμοι.

Η έννοια του γονιδιακού καθορισμού έχει βαθιές καταβολές στην εξελικτική θεωρία, και αυτό είναι το πρώτο εμπόδιο στο οποίο προσκρούει η Αριστερά, όταν αντιτίθεται σε αυτήν. Η εξέλιξη είναι γεγονός: είμαστε ζώα, έχουμε στενούς δεσμούς με άλλα πρωτεύοντα θηλαστικά και λίγο πιο μακρινούς με τα υπόλοιπα. Μοιραζόμαστε πολλά σωματικά και συναισθηματικά χαρακτηριστικά μαζί τους, και είναι παράλογο να υποθέτουμε ότι τα άλλα θηλαστικά άρχονται από το ένστικτο, ενώ εμείς όχι. Δεν γνωρίζουμε ακριβώς πώς λειτουργεί η εξέλιξη (στην πραγματικότητα υπάρχουν κάποιες σοβαρές εναλλακτικές θεωρίες ακόμη και στις πιο βασικές υποθέσεις του Δαρβινισμού, όπως ο κεντρικός ρόλος των γονιδίων)· αλλά λειτουργεί. Πολύ λίγοι, εάν υπάρχουν καν, ριζοσπάστες ή αναρχικοί, θα διαφωνήσουν με αυτό. Αλλά ορισμένα συμπεράσματα βγαίνουν αναπόφευκτα από αυτό το «δεδομένο» και, αν τα αρνηθούμε, κινδυνεύουμε να εκτεθούμε. Οι βιβλικοί φονταμενταλιστές επιμένουν ότι είμαστε μια ξεχωριστή δημιουργία από τα ζώα, η συνείδησή μας ελέγχεται από την «ψυχή» που με τη σειρά της είναι υπόλογη σε έναν «Θεό». (Ποιος από εμάς θα ήθελε αυτή την ιδέα για σύμμαχό του;) Από την άλλη πλευρά, αν δεχτού-

με άκριτα (όπως κάνουν πολλοί στην Δεξιά) την άποψη της ανθρώπινης φύσης που προτείνεται από το σημερινό νεοδαρβινισμό, περιπλανιόμαστε σε ακόμη πιο ανήθικες γειτονιές. Το διαβόητο *The Bell Curve*¹ στηρίζεται σε τέτοια επιχειρήματα, όπως και ο νεοναζισμός και άλλα απροκάλυπτα ρατσιστικά κινήματα.

Το άρθρο αυτό είναι, εν μέρει, μια απάντηση στο πρόσφατο best-seller «*The Blank Slate: Η σύγχρονη Άρνηση της Ανθρώπινης Φύσης*» (2002), από τον Steven Pinker του MIT. Ο Pinker είναι ένα σπάνιο άτομο, ένας συμπονετικός συντηρητικός (τέτοια πλάσματα πραγματικά υπάρχουν, παρά το οξύμωρο της φράσης). Δεν είναι ούτε ρατσιστής ούτε σεξιστής και φαίνεται να πιστεύει ειλικρινά στην ανθρώπινη ισότητα και ελευθερία, αν και δεν είναι της άποψης ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε τον καπιταλισμό ή τον απολυταρχισμό για την επίτευξη αυτών των στόχων. Μεγάλο μέρος του βιβλίου έχει σκοπό να παρουσιάσει τις πηγές και το εν εξελίξει έργο, που αυτός αποκαλεί υπόθεση «άγραφος πίνακας» (tabula rasa). Ο κλασικός αναρχισμός, με τις ρίζες του στο έργο των Godwin και Proudhon, στη δίνη της εποχής της Γαλλικής Επανάστασης, και –έμμεσα– στον διαφόρων αποχρώσεων σοσιαλισμό, είχε πάντα σαν δεδομένο ότι η ανθρώπινη φύση μπορεί να σφυρηλατηθεί με σχεδόν άπειρους τρόπους. Είναι μια ιδέα που συμμερίζονται οι περισσότεροι φιλόσοφοι της Αριστεράς και που απέκτησε επιστημονικό «κύρος» από ανθρωπολόγους, κοινωνιολόγους και ψυχολόγους με αριστερές τάσεις, όπως οι Boas, Durkheim, Mead, Kroeber, Jung, Reich και Goodman. Ο Pinker αποδίδει την προέλευση της υπόθεσης στον Λοκ και τον Mill, τουλάχιστον στη σύγχρονη μορφή της (η ιδέα στην πραγματικότητα προέρχεται από την κλασική Ελλάδα). Εξακολουθεί να είναι η κυρίαρχη άποψη για την ανθρώπινη φύση στον ακαδημαϊκό χώρο και συνήθως έχει γίνει δεκτή άκριτα από τους αναρχικούς. Δυστυχώς (και το εννοώ!), είναι λάθος.

Η υπόθεση «άγραφος πίνακας» (tabula rasa) περιγράφεται κάπως έτσι: οι άνθρωποι, σε αντίθεση με όλα τα άλλα ζώα, έχουμε εξελιχθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να έχουμε σχεδόν απελευθερωθεί εξ ολοκλήρου από τις αλυσίδες του ενστίκτου και της βιολογίας. Ένα πολύ μικρό ποσοστό, έως καθόλου, της συμπεριφοράς μας είναι γονιδιακά καθορισμένο. Είμαστε ουσιαστικά προϊόντα του πολιτισμού, το οποίο δεν είναι βιολογικό φαινόμε-

¹ Βιβλίο των Richard J. Herrnstein και Charles Murray (1994) που υποστηρίζει με-
ταξύ άλλων την ύπαρξη φυλετικών διαφοροποιήσεων της ευφυΐας και διατείνεται ότι η
εξήγηση του φαινομένου βρίσκεται στο γενετικό υλικό. ΣΤΜ

νο και είναι συνεπώς ικανό για ευρύτετη διακύμανση. Όλες οι διαφορές μεταξύ εθνολογικών ομάδων, αποκαλούμενες και ως φυλές, ακόμη και μεταξύ ατόμων, είναι αποτέλεσμα της ανατροφής και της εμπειρίας, όχι της γενετικής κληρονομιάς. Κατά συνέπεια η «κοινωνική μηχανική» είναι δυνατή: μπορούμε να δημιουργήσουμε έναν καλύτερο κόσμο μέσω της χειραγώγησης του πολιτισμού. Αυτό το συμπέρασμα έχει στηρίξει πολλά πειράματα τον τελευταίο αιώνα, που κυμαίνονται από τη φρίκη του σταλινισμού μέχρι το φιλελεύθερο κοινωνικό κράτος πρόνοιας, για να μην αναφέρουμε διάφορες αναρχικές κοινότητες. Ο «άγγραφος πίνακας» σχετίζεται επομένως με το ελευθεριακό κίνημα και τον ριζοσπαστισμό γενικά, με τα πολιτικά δικαιώματα, την απελευθέρωση της γυναίκας, την οικολογία, την αντιπαγκοσμιοποίηση και τις μελέτες σεξουαλικής διαφορετικότητας, για να αναφέρουμε μερικά. Όμως, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οι επιστήμες –κυρίως η γνωστική ψυχολογία, η γενετική και η έρευνα για τον εγκέφαλο– απέδειξαν ότι, ενώ το ανθρώπινο μυαλό είναι ευέλικτο και δημιουργικό, απέχει πολύ από το να είναι ένας άγγραφος πίνακας. Πολλά, αν όχι τα περισσότερα, που σχετίζονται με την καθημερινή μας συμπεριφορά είναι στην πραγματικότητα γονιδιακά καθορισμένα (ο όρος αυτός έχει γίνει το ανάθεμα σε πολλούς ακαδημαϊκούς της Αριστεράς).

Τα αποδεικτικά στοιχεία έχουν δώσει αφορμή για ανάπτυξη πολλών νέων πεδίων σπουδών, τα οποία άπαντα υπέστησαν επιθέσεις από την Αριστερά. Το πιο διαβόητο πεδίο –είναι γνωστό ακόμη και σε ριζοσπάστες που δεν έχουν καμία κατάρτιση στις επιστήμες– είναι η «κοινωνιοβιολογία». Γιατί οι ριζοσπάστες αντιτίθενται στην κοινωνιοβιολογία; Επειδή τη βλέπουν ως ένα πιθανό υποστήριγμα για ρατσιστικές και σεξιστικές ιδεολογίες. Μπορεί και να είναι, φυσικά, αλλά αυτή είναι μια πολύ μωπική και αβασάνιστη ερμηνεία. Η ιδέα προέρχεται από το έργο του Edward O. Wilson, ενός εντομολόγου του Harvard, ο οποίος παρατήρησε ομοιότητες μεταξύ της κοινωνικής συμπεριφοράς των μυρμηγκιών και των ανθρώπων και ανέπτυξε μια πλήρως εμπεριστατωμένη διατριβή, που αφορούσε τη συμπεριφορά των ζώων ως προϊόν των εξελικτικών πιέσεων. Στη δική του *Κοινωνιοβιολογία* (1975, ανανεωμένη και διευρυμένη το 2000 ως *Κοινωνιοβιολογία: Η νέα σύνθεση*), ο Wilson υποστήριξε ότι η κοινωνική συμπεριφορά σε όλα τα ζώα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων, στηρίζεται κατά κύριο λόγο στη βιολογία μας, η οποία με τη σειρά της διαμορφώνεται από την εξέλιξη. Ο Wilson δεν ισχυρίζεται σε κανένα σημείο ότι η ανατροφή ή το περιβάλλον δεν παίζουν κάποιο ρόλο στην ανθρώπι-

νη φύση. Ωστόσο, ο ίδιος και οι οπαδοί του έχουν υποστεί επίθεση, όχι μόνο έντυπη, αλλά σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και σωματική. Σε μια προσπάθεια να φέρουν αυτές τις ιδέες πιο κοντά προς το πολιτικό κέντρο, ο John Tooby και η Leda Cosmides τις αναδιατύπωσαν ως «εξελικτική ψυχολογία», η οποία τείνει να επικεντρώνεται στις διαφορές των δύο φύλων. Η αντιπαράθεση συνεχίζεται, παρά τον πρόσφατο θάνατο του πλέον σημαντικού εχθρού του Wilson, του Stephen Jay Gould. Το πολιτικό πρόβλημα με την κοινωνιοβιολογία είναι η συσχέτισή της με το νεοδαρβινισμό, ο οποίος έχει χρησιμοποιηθεί ως πλατφόρμα από πολλούς επικίνδυνα αντιδραστικούς ακαδημαϊκούς, όπως οι Charles Murray, Francis Fukuyama και ο Richard Dawkins. Η Δεξιά είναι σίγουρα ένοχη για επιλεκτική χρήση των πορισμάτων της κοινωνιοβιολογίας· αλλά το ίδιο ένοχη είναι και η Αριστερά με τις ενστάσεις της. Στο «*Μια Δαρβινική Αριστερά: Πολιτική, εξέλιξη και συνεργασία*» (1999), ο Peter Singer, προσπάθησε να βρει μια μέση λύση, έχοντας ως αφετηρία μια Αριστερή διάσταση. Ο Pinker έχει κάνει το ίδιο στον *Αγγραφο πίνακα*, έχοντας ως αφετηρία μια Δεξιά. Κανένας δεν πέτυχε πλήρως, πιθανώς επειδή στην πραγματικότητα δεν υφίσταται αντικειμενική μέση οδός.

Η Κοινωνιοβιολογία αμφισβητεί την ιδέα ότι η κοινωνία ή ο πολιτισμός, το σύνολο δηλαδή των ανθρώπινων συμπεριφορών, αποσυνδέεται κατά κάποιο τρόπο από τους ανθρώπινους οργανισμούς που το εφαρμόζουν. Ο Alfred Kroeber (πατέρας της αναρχικής μυθιστοριογράφου Ursula Leguin) είπε κάποτε την πασίγνωστη φράση «Δεν είναι δυνατόν να επιτραπεί στην κληρονομικότητα να λαμβάνει ενεργό μέρος οπουδήποτε στην ιστορία» (Degler, 1991, σελ. 84). Είμαι επαγγελματίας ιστορικός και, αν και θαυμάζω τον Kroeber, η ηλιθιότητα της δήλωσης αυτής με εκπλήσσει. Σχεδόν αμέσως μόλις εκδόθηκε το βιβλίο του Wilson, τα νερά θολώθηκαν ανεπανόρθωτα από τους Gould, Waddington και άλλους κριτικούς που τον συνδέουν με τόσο δυσάρεστα δόγματα, όπως η ευγονική και ο κοινωνικός δαρβινισμός, για να μην αναφέρουμε το ρατσισμό. Αυτό ήταν άδικο και οδήγησε τη συζήτηση σε μια μη αποδοτική κατεύθυνση. Η κατάσταση έγινε χειρότερη από ορισμένους υποστηρικτές του Wilson, όπως ο Richard Dawkins, ο Thomas Sowell και οι συγγραφείς του *The Bell Curve*, οι οποίοι όλοι τους έχουν αναπτύξει επιλεκτικά μεγαλοποιημένες παραλλαγές των ιδεών του Wilson για να υποστηρίξουν τις δικές τους ξεχωριστές ατζέντες. Το αποτέλεσμα ήταν η πόλωση του μορφωμένου κοινού (το οποίο ως επί το πλείστον δεν κατανοεί πραγματικά τις επιστή-

μες που εμπλέκονται) και το να τους καταστήσει θύματα, κατά μία έννοια, σε μια ακαδημαϊκή διαμάχη (η οποία, όπως όλες οι ακαδημαϊκές διαμάχες, είναι στην πραγματικότητα περισσότερο πολιτική παρά πνευματική). Εμείς στη Δύση συχνά γελάμε με τη Σοβιετική Ένωση του Στάλιν για τη σπατάλη τόσο πολύ χρόνου και πόρων για τις παλαβές θεωρίες του Lysenko –είναι όμως αυτή η περίπτωση τόσο πολύ διαφορετική;

Η Κοινωνιοβιολογία και οι «συγγενείς» της εξαρτώνται για την επιστημονική τους θεμελίωση στο νεοδαρβινισμό, ένα σύνολο γεγονότων και ιδεών, που αντιπροσωπεύονται στο λαϊκό Τύπο από τη μεταφορική φράση «γεωμιστικό γονίδιο». Όπως υποδηλώνει το όνομα, αυτή είναι μόνο η τελευταία παραλλαγή της επικρατούσας εξελικτικής θεωρίας, η οποία συνεχίζει να εξελίσσεται. Απορρίπτει επικριτικά τον ισχυρισμό του Kropotkin ότι στην εξέλιξη η συνεργασία είναι συχνά ισχυρότερη κινητήρια δύναμη από τον ανταγωνισμό. Και μόνο γι' αυτό το λόγο οι αναρχικοί θα πρέπει να αμφιβάλουν για τα κίνητρα των νεοδαρβινιστών. Το γεγονός ότι το κοινωνιοβιολογικό σχέδιο βασίζεται σε εσφαλμένη (ή, στην καλύτερη περίπτωση, ημιτελή) βιολογία, δεν ακυρώνει κατ' ανάγκη τους ισχυρισμούς του, αλλά απαιτεί από εμάς να εξετάσουμε πιο προσεκτικά τα συμπεράσματα που προέκυψαν από αυτούς τους ισχυρισμούς.

Κανένας λογικός άνθρωπος δεν αμφιβάλει πραγματικά ότι ο Δαρβίνος είχε δίκιο στα βασικά σημεία. Η εξέλιξη υφίσταται· αυτό δεν είναι μια θεωρία. Αλλά η διαμάχη εξακολουθεί να μαινεται για τις λεπτομέρειες της διαδικασίας. Οι νεοδαρβινιστές ξεκινούν από μια λογική, υπεραπλουστευμένη και υλιστική θεώρηση. Η προσέγγισή τους μερικές φορές αποκαλείται «συνθετική θεωρία», γιατί συνδυάζει τις αρχές του Δαρβίνου με την επιστήμη της γενετικής που θεμελιώθηκε από τον Μέντελ, μια επιστήμη για την οποία ο Δαρβίνος δεν γνώριζε τίποτε. Η μόνη δυνατή επιλογή είναι η φυσική επιλογή και ο μηχανισμός της είναι γενετικός. Είναι δογματικοί σε αυτό το θέμα. Η λέξη «μηχανισμός» χρησιμοποιείται σκόπιμα.

Ο νεοδαρβινισμός είναι ουσιαστικά καρτεσιανός, ένας όψιμος κλάδος της κοσμοθεωρίας που γεννήθηκε στην Επιστημονική Επανάσταση του δέκατου έβδομου αιώνα. Τίποτα δεν είναι πραγματικό, αν δεν μπορεί να ιδωθεί, αγγιχθεί, μετρηθεί και εξηγηθεί αντικειμενικά. Το σύμπαν και τα πάντα μέσα σε αυτό είναι «μηχανικά», υπό την έννοια ότι υπακούουν σε ορισμένους απλούς κανόνες της χημείας και της φυσικής. Έχοντας επαρκή χρόνο και γνώση, μπορούμε να κατανοήσουμε τα πάντα χωρίς να προσφύγουμε σε συναισθηματικές, διαισθητικές, πνευματικές (δηλαδή, «αντιε-

πιστημονικές») εξηγήσεις. Επιπρόσθετα, η προσέγγιση αυτή είναι αναγωγιστική: Ο Δαρβίνος, αλλά πολύ περισσότερο οι οπαδοί του, πίστευαν ότι μπορούσαν να κατανοήσουν τον κόσμο, εξετάζοντας λεπτομερώς όλα τα μέρη του μεμονωμένα, και στη συνέχεια να τα συναρμολογήσουν ξανά, όχι όπως είναι στην πραγματικότητα, σε όλη την χασομική και παράλογη πολυπλοκότητά τους, αλλά με τη μορφή ενός μοντέλου που είναι κατανοητό για τον επιστήμονα. Στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, οι νεο-δαρβινιστές στέκουν μέχρι στιγμής ατάραχοι μπροστά στις επιπτώσεις της υποατομικής φυσικής, της θεωρίας του χάους, της γενικής θεωρίας των συστημάτων και άλλων παρόμοιων. Ο πιο απλός τρόπος για να χαρακτηρίσουμε το βασικό τους λάθος είναι το ότι δεν σκέφτονται ολιστικά.

Ο βασικός εκπρόσωπος του νεοδαρβινισμού, Richard Dawkins, χρησιμοποιεί επίμονα ένα ψυχρό και «πιστημονικό» –με την αρνητική σημασία της λέξης– ύφος, όταν φτάνει στο σημείο να εξηγήσει τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος. Το τι σημαίνει είναι απλά αυτό: είμαστε ρομπότ, απλές μηχανές κατασκευασμένες και προγραμματισμένες από γονίδια, ο μόνος (και ασυναίσθητος) σκοπός των οποίων είναι να παράγουν τα αντίγραφά τους. Τα γονίδια επίσης είναι μηχανές, και συνεπώς όλη η έμβια φύση. Αυτός ο ακραίος καρτεσιανισμός βρίσκεται στην καρδιά του παλιού πρότυπου σιέφης, και ένας πρωταρχικός στόχος της σύγχρονης δυτικής επιστήμης πρέπει να είναι να τον στείλει γρήγορα στον πολυαναμενόμενο τάφο του. Αλλά, όπως επισημαίνει συχνά ο ίδιος Dawkins, μόνο και μόνο επειδή δεν μπορώ ή δεν θέλω να δεχτώ κάτι ως αληθές, δεν σημαίνει ότι δεν είναι και αληθές. Δεν μπορούμε να απορρίψουμε το νεοδαρβινισμό, μόνο και μόνο επειδή είναι δυσάρεστος. Μπορούμε, ωστόσο, να εξετάσουμε τους τρόπους εφαρμογής του.

Ακόμα και αν όλες οι άλλες επιστημονικές αποδείξεις δεν πείθουν, αυτή θα έπρεπε να το κάνει: τα συναισθήματά μας, τα αντανάκλαστικά μας και όλες μας οι αισθήσεις εξελίχθηκαν σε έναν κόσμο πολύ διαφορετικό από αυτόν που έχουμε δημιουργήσει για τους εαυτούς μας μόλις τις τελευταίες δέκα ή είκοσι γενιές. Αυτή η παραφωνία δεν υπάρχει αμφιβολία ότι είναι η πηγή ενός μεγάλου μέρους της δυσφορίας μας, σε ψυχολογικό και σωματικό επίπεδο. Τα λίπη και τα γλυκά μάς φαίνονται νόστιμα, γιατί λόγω της διαβίωσής μας για πολλές εκατοντάδες χιλιετίες στις αφρικανικές σαβάνες τα χρειαζόμασταν για να επιβιώσουμε. Τώρα, βιώνοντας έναν καθιστικό και υπερ-τεχνολογικό πολιτισμό, μας κάνουν απλά παχύσαρκους και διαβητικούς. Εξελίξαμε ένα αντανάκλαστικό «μάχης ή φυγής» για να σωθούμε

από τους θηρευτές: τώρα αυτό ενεργοποιείται, όταν είμαστε κολλημένοι στην κίνηση ή καλούμαστε σε απολογία στη δουλειά μας, κι εμείς το βάζουμε μέσα μας, κι αυτό μας προκαλεί πόνο και άγχος. Αν ο πίνακάς μας ήταν πραγματικά άγραφος, θα μπορούσαμε να τον συμπληρώνουμε εκ νέου σε κάθε γενιά με τις αντιδράσεις και τα αντανακλαστικά που θα ήταν κατάλληλα για τον κοινωνικό περίγυρο, και ο καθένας μας θα ήταν πολύ πιο ευτυχισμένος από ό,τι είναι τώρα. Ολόκληρη η επιστήμη της οικοψυχολογίας –αναπόσπαστο κομμάτι οποιουδήποτε μεταδυτικού προτύπου– θα ήταν εντελώς περιττή, αν δεν είχαμε όλα αυτά τα βαθιά ριζωμένα εξελικτικά ένστικτα.

Αναμφίβολα είναι αλήθεια ότι τα γονίδια «θέλουν» να δημιουργούν περισσότερα αντίγραφα τους, και όσο περισσότερα γίνεται. Αυτό δεν σημαίνει ότι «θέλουν» να το κάνουν εις βάρος άλλων, ανόμοιων γονιδίων. Αυτή η εικασία προέρχεται από ένα από τα αρχικά λάθη του Δαρβίνου: ότι οι ζωντανές οντότητες πρέπει πάντα να ανταγωνίζονται για λιγιστούς πόρους. Εδώ μπαίνει ο μεγάλος αναρχικός επιστήμονας, Peter Kropotkin. Για να πραγματοποιηθεί μια συσχέτιση μεταξύ οικολογίας, εξέλιξης και αναρχισμού χρειάζεται μια ιδιοφυής έμπνευση, για να μην πούμε τίποτα περισσότερο, γεγονός που κατά τη γνώμη μου καθιστά τον Kropotkin έναν από τους μεγαλύτερους στοχαστές των τελευταίων χιλίων χρόνων, μαζί με τους Αινάτη, Καλβίνο, Μαρξ και Αϊνστάιν. Όπως γνωρίζουν όλοι οι αναρχικοί (αλλά όχι πολλοί άλλοι), ο Kropotkin δέχθηκε τα βασικά ευρήματα του Δαρβίνου, αλλά αμφισβήτησε το δαρβινικό ισχυρισμό ότι ο ανταγωνισμός και όχι η συνεργασία είναι ο κεντρικός μηχανισμός της εξέλιξης. Αυτή η ιδέα περιγράφεται με τον όρο Αλληλοβοήθεια (Mutual Aid) και αναπτύχθηκε πολύ περισσότερο στον επόμενο αιώνα με την υποστηρικτική συνεισφορά της θεωρίας των γενικών συστημάτων, της επιστήμης της οικολογίας και άλλων κλάδων, που ο ίδιος ο Kropotkin δεν πρόλαβε να δει. Οι Graham Purchase και Murray Bookchin με διαφορετικούς τρόπους έχουν εμυσχωρήσει τις θεωρίες του.

Το άλλο νέο πεδίο, το οποίο έχει βοηθήσει στην υπονόμηση του «άγραφου πίνακα», ονομάζεται συνήθως «γνωστική επιστήμη». Ο όρος στερείται σαφήνειας. Τα πάντα είναι γνωστικά κατά κάποιο τρόπο, έτσι ώστε ο όρος είναι υπερβολικά ασαφής για να είναι χρήσιμος. Και η λέξη «επιστήμη» είναι μολυσμένη. Αλλά ας το αφήσουμε αυτό και ας προχωρήσουμε παρακάτω.

Οι φιλοσοφικές ρίζες της γνωστικής επιστήμης δεν είναι πολύ βαθιές:

εκτείνονται χρονικά μόνο μέχρι τους Maurice Merleau-Ponty και John Dewey. Ο Merleau-Ponty επηρεάστηκε κυρίως από τους Κοϋνέ και Husserl. Ο Dewey, βεβαίως, είναι ένας από τα πιο γνωστούς παιδαγωγούς και φιλοσόφους στην αμερικανική ιστορία. Η απλή αλλά βαθιά επιστημολογία του, η οποία αμφισβητεί τα παραδοσιακά όρια μεταξύ των εσωτερικών και των εξωτερικών εμπειρικών κόσμων, είναι η φιλοσοφική βάση της γνωστικής επιστήμης. Με απλά λόγια, η γνωστική επιστήμη υποστηρίζει ότι ο τρόπος που κατασκευάζουμε την πραγματικότητά μας –τον κόσμο για τον οποίο έχουμε επίγνωση της ύπαρξής του, καθώς και τα εκτεταμένα ασυνείδητα θεμέλιά του– είναι προϊόν της αισθητικοκινητικής εμπειρίας μας. Το σώμα αλληλεπιδρά με το περιβάλλον με ορισμένους τρόπους που είναι αυστηρά περιορισμένοι και σχετίζονται με τη δομή του: έχουμε δύο χέρια και δύο πόδια, μάτια στο μπροστινό μέρος του κεφαλιού μας, μπροστινό και πίσω μέρος του σώματός μας, τα οποία είναι πιο φαρδιά από τα πλευρικά μέρη του κορμιού μας, και ούτω καθεξής. Μπορούμε να δούμε και να ακούσουμε περιορισμένες συχνότητες του φωτός και του ήχου. Τα μάτια μας είναι πολύ πιο ευαίσθητα από τη μύτη μας (όλοι έχουμε συνειδητοποιήσει ότι τα σκυλιά οσφρίζονται τον κόσμο πολύ περισσότερο από ό,τι τον βλέπουν). Από τη γέννα τα σώματά μας εκτελούν συγκεκριμένες ενέργειες που παράγουν ορισμένα, περισσότερο ή λιγότερο, προβλέψιμα αποτελέσματα. Αυτή η φυσική αλληλεπίδραση με τον κόσμο «εκεί έξω», δημιουργεί δίκτυα από νευρικές συνδέσεις που διαρκούν μια ζωή, και είναι αυτές οι συνδέσεις –όχι κάποιο εξωπραγματικό «μυαλό» που μετεωρίζεται στον αέρα– που παράγουν και τις αφηρημένες ιδέες και τις γλώσσες μας, δηλαδή τον πολιτισμό μας. Κάθε μία τέτοια αλληλεπίδραση είναι μοναδική, αλλά εμπίπτει σε γενικά πρότυπα. Όταν ωθώ κάτι, αναμένω να κινηθεί, αν δεν είναι πολύ βαρύ ή ακινητοποιημένο στη θέση του. Από αυτή τη γενική αλήθεια μπορώ να διατυπώσω έναν ορισμό της «ώθησης» που λειτουργεί σ' ένα ευρύ χωροχρονικό διάστημα. Όλες αυτές οι διεργασίες είναι περισσότερο ή λιγότερο ασυναίσθητες. Αλλά ο συνειδητός νους είναι πολύ περιορισμένος –μπορεί να επικεντρωθεί μόνο σε ορισμένα πράγματα κάθε φορά, σε μια πολύ μικρή χωροχρονική έκταση. Ως εκ τούτου, πρέπει να υπεραπλουστεύσει αυτά τα πρότυπα σε συμβολικούς κανόνες της λογικής που απορρέουν –αλλά είναι αποσυνδεδεμένοι– από τον «πραγματικό» κόσμο. Χωρίς αυτήν τη συμβολική ικανότητα, ισχυρίζεται η γνωστική επιστήμη, δεν θα μπορούσαμε να διδαχτούμε ή ακόμμη και να λειτουργήσουμε –κάθε γεγονός ή εμπειρία θα ή-

ταν καινούργιο, και θα έπρεπε να αρχίζουμε από το μηδέν για να αντιδράσουμε σε αυτό.

Σήμερα οι ηγέτες στο πεδίο της γνωστικής επιστήμης είναι οι George Lakoff και Mark Johnson του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια στο Μπέρκλεϊ και του Πανεπιστημίου του Όρεγκον αντίστοιχα. Το σύντομο βιβλίο τους *Metaphors we live by* (1980) είναι η καλύτερη εισαγωγή στο προαναφερόμενο πεδίο, και το σχετικά μεγάλο *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought* (1999) επεκτείνει τα ευρήματά τους σε κάθε επιστημονικό κλάδο που μπορεί κανείς να φανταστεί.

Όπως οι Dewey και Merleau-Ponty, έτσι και αυτοί ξεκινούν από την παραδοχή, που τώρα λίγο πολύ έχει αποδειχτεί από την σύγχρονη δυτική επιστήμη, ότι δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ μυαλού και σώματος.

Σύμφωνα με τα λόγια τους, αυτά είναι τα τρία κεντρικά συμπεράσματα της γνωστικής επιστήμης (Lakoff και Johnson, 1999, σελ. 3):

Ο νους είναι εγγενώς ενσωματωμένος.

Η σκέψη είναι ως επί το πλείστον ασυνείδητη.

Οι αφηρημένες έννοιες είναι σε μεγάλο βαθμό συμβολικές.

Το πρώτο και το δεύτερο σημείο έχουν γίνει πλέον αποδεκτά σχεδόν από όλους τους πιο οπισθοδρομικούς επιστήμονες, φιλόσοφους και ψυχολόγους, αν και θα μπορούσαν να διαφωνήσουν για το νόημα ορισμένων εννοιών όπως «νους» και «ασυνείδητο». Το τρίτο σημείο κάνει μια δήλωση σχετικά με τη φύση της γλώσσας, όπως και για τους τρόπους με τους οποίους δημιουργεί την πραγματικότητά μας.

Το πολυτιμότερο απόκτημα της δυτικής φιλοσοφίας ήταν πάντα ο Ορθός Λόγος: αυτή η ικανότητα που θεωρητικά έχουμε για να εξετάσουμε τον κόσμο, να ταξινομήσουμε και να αναλύσουμε αυτό που βλέπουμε σύμφωνα με ορισμένους απλούς κανόνες και να καταλήξουμε σε μια ακριβή αναπαράσταση στο μυαλό μας για το τί είναι «εκεί έξω». Η γνωστική επιστήμη απαλλάσσεται από τον παραδοσιακό «ορθό λόγο» σχετικά εύκολα και υποσκάπτει πλήρως τα θεμέλια της δυτικής φιλοσοφίας. Η δυτική άποψη, που ανατρέχει στους προσωκρατικούς και ενισχύεται από τους Αριστοτέλη, Ακινάτη, Ντεκάρτ και πολλούς άλλους, είναι ότι ο «ορθός λόγος» είναι ένα οικοδόμημα του στοχασμού—ένα σύνολο κανόνων για τη συλλογιστική— που υπάρχει τελείως ανεξάρτητα από τον υλικό μας εαυτό. Συμβαίνει στο μυαλό μας, αλλά δεν είναι προϊόν του νου μας—αυτός είναι ένας άλλος τρόπος για να πούμε ότι ο κόσμος είναι ακριβώς όπως τον αντιλαμβάνόμαστε ή ότι θα ήταν όπως ακριβώς είναι και τώρα, αν δεν

ήμασταν μέσα σε αυτόν για να τον αντιληφθούμε. Η άποψη αυτή αποτελεί το θεμέλιο της θεωρίας του άγραφου πίνακα. Η γνωστική θεωρία, αντίθετα, λέει ότι η λογική μας είναι ένα υποπροϊόν των νευρικών, των σκελετικών και των μυϊκών δομών μας: σκεφτόμαστε με ένα συγκεκριμένο τρόπο, επειδή το σώμα μας λειτουργεί με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Πρόκειται λοιπόν για ένα προϊόν της εξέλιξης και είναι «καθολικό» μόνο με την έννοια ότι γίνεται αποδεκτό από όλα τα ανθρώπινα όντα (και ίσως από κάποια άλλα ζώα). Σχεδόν όλη η συλλογιστική λαμβάνει χώρα σε υποσυνείδητο επίπεδο· ό,τι έρχεται στην επιφάνεια, είναι αυτό που έχουμε ανάγκη για άμεση δράση σε μια δεδομένη κατάσταση. Επειδή δεν είναι συνειδητή, είναι συμβολική εξ ορισμού: μόνο μια αφυπνισμένη συνειδηση θα σκεφτεί με συγκεκριμένους, σαφείς όρους (και ακόμη και τότε, μόνο μέχρι ενός σημείου). Και τέλος, η γνωστική επιστήμη αποκαθιστά το τεράστιο σφάλμα του Διαφωτισμού, το οποίο βιώνουμε εδώ και αρκετούς αιώνες: η λογική δεν είναι εξαυλωμένη, ακολουθώντας ένα σύνολο καθολικών κανόνων «εκεί έξω», αλλά άγεται από συναισθήματα και διαισθήσεις, ακριβώς όπως και ό,τι άλλο κάνουμε. Όπως σεμνά επισημαίνουν οι Lakoff και Johnson, η θεωρία τους καταδεικνύει όλη τη δομή της δυτικής φιλοσοφίας, με σημαντικές παράπλευρες απώλειες στην επιστήμη, την ψυχολογία, την κοινωνιολογία και την ιστορία. Αυτό δεν είναι κακό. Φυσικά, καταδεικνύει και τον αναρχισμό, όπως τον έχουμε κατανοήσει μέχρι τώρα, αλλά ούτε αυτό είναι κακό: μας δίνει την ευκαιρία να τοποθετήσουμε την ιδεολογία μας σε στερεότερες βάσεις.

Ο Ορθός Λόγος, όπως ορίζεται από τη δυτική φιλοσοφία, είναι ανέφικτος, όπως ακόμα και ένας απλός συλλογισμός θα αποκάλυπτε. Απεικονίζεται σαν ένα είδος ηλεκτρονικού υπολογιστή ή υπολογιστικής μηχανής, ο οποίος κλείνεται σε ένα κουτί που τον απομονώνει εντελώς από τον «πραγματικό κόσμο»—είναι απολύτως ελεύθερος και αυτόνομος, δεν υπόκειται σε κανέναν από τους νόμους της φύσης, ούτε καν στη βαρύτητα ή το χρόνο. Έχει αποσυνδεθεί πλήρως από τον όγκο του εγκεφαλικού ιστού μέσα στον οποίο κατοικεί, κι όμως με κάποιο τρόπο μπορεί να κατανοήσει και να ασκήσει κάποιου είδους έλεγχο στον κόσμο που βρίσκεται έξω από το κουκούλι του. Όποιοι αναγνώστες έχουν μια εξοικείωση με την κλασική αριστοτελική λογική θα καταλάβουν πιο εύκολα το επιχείρημά μου. Αυτό το σύστημα σκέψης, ενώ είναι σίγουρα πολύ χρήσιμο σε περιορισμένους τομείς, είναι ένα συμπύκνωμα ολόκληρης της αχανούς ιδέας του Ορθού Λόγου σε μια μικρή συλλογή κανόνων σκέψης. Η κλασική

λογική –και ακόμη περισσότερο οι σύγχρονοι απόγονοί της, που κάνουν αναγωγές σε μαθηματικές φόρμες– είναι ένας κόσμος απόλυτων, χωρίς καθόλου γκριζες ζώνες. Το Α, είτε είναι Β είτε δεν είναι Β, χωρίς ενδιάμεσες δυνατότητες. Όλοι γνωρίζουμε ότι ο πραγματικός κόσμος δεν λειτουργεί έτσι. Ακόμη χειρότερα, η λογική ποτέ δεν κλυδωνίζεται από συναισθήματα ή τη διαίσθηση: αν όλα τα Α είναι Β, και όλα τα Β είναι Γ, τότε όλα τα Α είναι Γ, είτε μας αρέσει είτε όχι. Ο νέος επιστημονικός κλάδος γνωστός ως «ασαφής λογική» μόλις τώρα έχει αρχίσει να προσαρμόζει την έννοια της λογικής με τα ευρήματα της γνωστικής επιστήμης, αλλά έχει πολύ δρόμο να διανύσει.

Θα πρέπει να είναι μέχρι τώρα σαφές ότι μια βασική αιτία για τα σαθρά θεμέλια του αναρχισμού (ένα πρόβλημα που το μοιράζεται με τα περισσότερα προϊόντα της δυτικής φιλοσοφίας) είναι η διχοτόμηση. Για να ξεπεράσουμε αυτό το πρόβλημα πρέπει, πρώτα απ' όλα, να απορρίψουμε ορισμένες ψευδείς διχοτομήσεις που συμβάλλουν στη δημιουργία του φετίχ του «άγραφου πίνακα». Η πιο βασική είναι μεταξύ της «φύσης» και της «ανατροφής», μια διάκριση που έχει τις ρίζες της τουλάχιστον στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, αλλά περιγράφηκε για πρώτη φορά με σύγχρονους όρους από τον John Locke και στη συνέχεια αναπτύχθηκε σε παράλογο βαθμό από ψυχολόγους και φιλοσόφους που ενδιαφέρονταν για τη ψυχολογία. Η ίδια η διχοτόμηση, ως έννοια, είναι ένα πρότυπο παράδειγμα του γιατί το δίπολο φύση-ανατροφή είναι σαθρό. Όλοι οι ανθρώπινοι πολιτισμοί έχουν κάποια αντίληψη της διχοτόμησης και είναι εύκολο να καταλάβει κανείς το γιατί: το ανθρώπινο σώμα είναι διμερές. Έχουμε δύο μάτια, δύο χέρια, δύο πόδια: ένα μπροστά και ένα πίσω μέρος του σώματος μας: ένα αριστερό και ένα δεξί. Κάποιες βασικές διχοτομήσεις υπάρχουν και στη φύση, όπως η μέρα και νύχτα, ή οι ελαφρώς διαφορετικές λειτουργίες του δεξιού και αριστερού ημισφαιρίου του εγκεφάλου. Είναι επομένως απολύτως φυσιολογικό να προβάλλονται πρόσθετες διχοτομήσεις στον κόσμο γύρω μας, άσχετα αν αυτές υπάρχουν πραγματικά ή όχι. Σε γενικές γραμμές, όμως, η φύση δεν είναι διχοτομημένη ούτε και το ανθρώπινο μυαλό. Η σύγχρονη φυσική, μαζί με τα γενικά συστήματα και τη θεωρία του χάους, τώρα διατυπώνει ως αξίωμα ότι ο κόσμος είναι ένα αξιωματικό περίπλοκο δίκτυο αλληλεπιδράσεων, στο οποίο το κάθε τι είναι κυριολεκτικά συνδεδεμένο με όλα τα υπόλοιπα.

Εδώ βρίσκεται η διέξοδος από το γρίφο που τέθηκε σε εμάς τους αναρχικούς από τη γνωστική επιστήμη και την εξελικτική βιολογία: λόγω

του τρόπου που το σώμα και το μυαλό μας είναι οργανωμένα, βλέπουμε τον κόσμο με ένα συγκεκριμένο τρόπο (διχοτομημένο, απτό, λογικό), και αυτή η θεώρηση έχει προφανή οφέλη όσον αφορά την επιβίωσή μας, αλλιώς δεν θα ήμασταν εδώ για να μιλήσουμε για αυτό. Εμείς προβάλλουμε όμως αυτό το μοντέλο πάνω σε ολόκληρο το σύμπαν, επάνω σε τεράστιες περιοχές πραγματικότητας, όπου δεν ισχύει. Αυτό αποτελεί το μέρος της συμπεριφοράς μας που είναι προϊόν εγνωσμένης παιδείας –και έχουμε την ελευθερία επιλογής να κατευθύνουμε αυτή την εξέλιξη, τουλάχιστον εντός των ορίων που θέτει ο φυσικός κόσμος. Η εξέλιξη μπορεί πράγματι να με προδιαθέτει να ευνοήσω την επιβίωση των γονιδίων μου από την επιβίωση των δικών σας· αλλά μπορώ να επιλέξω και διαφορετικά. Η διμερής συμμετρία μου μπορεί να με προδιαθέτει να διχοτομήσω την κοινωνία σε Αριστερά ή Δεξιά· αλλά μπορώ να επιλέξω διαφορετικά και να προτιμήσω να ανήκω στο «Out In Front»². Γονιδιακά καθορισμένος, και ως εκ τούτου, δεκτικός στη μάθηση και την αλλαγή. Όπως είπε ο Gregory Bateson, εξέλιξη.

Έτσι έχουμε χτίσει, για περισσότερο από έναν αιώνα, το ιδεολογικό οικοδόμημά μας σε κινούμενη άμμο. Αλλά τα νέα δεν είναι εντελώς άσχημα. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι κριτικοί της δεξιάς ερμηνεύουν τα νέα ευρήματα ως αποδεικτικά στοιχεία που υποστηρίζουν τη δική τους ατζέντα. Δεν αναφέρομαι στους ωμά ρατσιστικούς και σεξιστικούς τρόπους με τους οποίους έχουν μεταχειριστεί το μοντέλο του γονιδιακού καθορισμού στο παρελθόν. Το κυρίαρχο τμήμα του συντηρητικού χώρου έχει μάθει να είναι πιο εξευγενισμένο από αυτό. Εδώ παρουσιάζεται πώς ο Steven Pinker (Pinker, *Blank Slate*, σ. 139) συνοψίζει τους «tabula-rasa» φόβους του σχετικά με αυτά τα ευρήματα:

Εάν οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως διαφορετικοί, η καταπίεση και οι διακρίσεις θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν.

Εάν οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως ανήθικοι, οι ελπίδες βελτίωσης της ανθρώπινης κατάστασης θα ήταν μάταιες.

Εάν οι άνθρωποι είναι προϊόντα της βιολογίας, η ελεύθερη βούληση θα ήταν ένας μύθος και εμείς δεν θα μπορούσαμε πλέον να καταστήσουμε τους ανθρώπους υπεύθυνους για τις πράξεις τους.

Εάν οι άνθρωποι είναι προϊόντα της βιολογίας, η ζωή δεν θα είχε υψηλότερο

² Κίνημα στις ΗΠΑ με σκοπό την ανάπτυξη μιας ηγετικής ομάδας που θα εξασφαλίσει την ισότητα των ομάδων σεξουαλικής διαφορετικότητας στα πεδία της διακυβέρνησης και της κοινωνίας. ΣΤΜ

νόημα και σκοπό.

Ως εκ τούτου, λέει ο Pinker, οι επιστήμονες της Αριστεράς απορρίπτουν τα ευρήματα της εξελικτικής βιολογίας και της γενετικής, παρ' όλα τα αποδεικτικά στοιχεία για το αντίθετο. Από τη σκοπιά ενός αναρχικού, θα μπορούσαμε να απαντήσουμε ότι και οι δύο πλευρές εκθέτουν το ζήτημα με λάθος τρόπο. Αντ' αυτού δείτε παρακάτω:

Είτε οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως διαφορετικοί είτε όχι, η καταπίεση και οι διακρίσεις δεν είναι δικαιολογημένες και δεν χρειάζεται να ακολουθούν ως αυτόματες συνέπειες των έμφυτων διαφορών. Διαφορετικός σημαίνει διαφορετικός, ούτε «κατώτερος» ούτε «ανώτερος». Ακόμη και οι πιο αφοσιωμένοι κοινωνιοβιολόγοι στην έννοια του γονδιακού καθορισμού θα παραδεχθούν ότι έχουμε επαρκή νοητική πλαστικότητα για να κάνουμε ελεύθερες επιλογές για το πώς θα αντιμετωπίσουμε τη διαφορετικότητα.

«Ηθικός» και «ανήθικος» είναι αξιολογικές κρίσεις, υποκειμενικές σε σχέση με το χρόνο, τον τόπο και τον πολιτισμό· ακόμη και έτσι, είμαστε αρκετά εύπλαστοι για να βελτιώσουμε την ανθρώπινη κατάσταση, ανεξάρτητα από το αν η αίσθησή μας για το σωστό και το λάθος έχει βιολογική προέλευση.

Η «ελεύθερη βούληση» και η «αιτιοκρατία» είναι άλλη μια εσφαλμένη διχοτόμηση. Ακόμη και αν η συμπεριφορά μας είναι μερικώς ή ακόμη και σε μεγάλο βαθμό βιολογικά καθορισμένη, κανείς δεν ισχυρίζεται ότι είναι καθορισμένη 100%· μπορούμε να επιλέξουμε να αντισταθούμε στη βιολογική επιβολή και έτσι φυσικά θα μπορούμε να θεωρηθούμε υπεύθυνοι των πράξεών μας. Το μόνο ερώτημα που απομένει είναι τι σημαίνει κάποιος να «θεωρείται υπεύθυνος» σε σχέση με την τιμωρία ή τα αντίποινα.

Είτε οι άνθρωποι είναι προϊόντα της βιολογίας είτε της κουλτούρας είναι εντελώς άσχετο με το αν η ζωή έχει «υψηλότερο νόημα και σκοπό». Πέρα από την υποκειμενικότητα του όρου «υψηλότερο», η ζωή έχει τον σκοπό και την έννοια που της δίνουμε.

Ας εξετάσουμε μερικές από τις κοινωνικές επιπτώσεις των ανωτέρω, ιδίως αφού σχετίζονται με τον αναρχισμό.

Πρόσφατες μελέτες της ανάπτυξης στην πρώιμη παιδική ηλικία φαίνεται να συμφωνούν με τη θεωρία του γονδιακού καθορισμού, όπως το ίδιο εξάλλου λέει και η κοινή λογική. Η κληρονομικότητα καθορίζει τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας: επιθετικός ή ντροπαλός· ευφύης ή όχι τόσο έξυπνος. Η κοινωνικοποίηση από τους συνομήλικους είναι ο κύριος παράγοντας για το πώς εκφράζονται αυτά τα βασικά χαρακτηριστικά: εκτονώνεται η επιθετικότητα στο ποδοσφαιρικό γήπεδο ή σε βία μεταξύ

συμμοριών και σε βιασμούς; Έχει αναπτυχθεί η νοημοσύνη μέχρι το μέγιστο δυνατό σημείο ή μήπως πάει χαμένη; Έχει καταπιεστεί η έλξη προς το ίδιο φύλο (που σχεδόν όλα τα παιδιά τη βιώνουν μέχρι ένα βαθμό, σε κάποιο επίπεδο της ανάπτυξης τους) ή ενθαρρύνθηκε από τυχαία γεγονότα και είναι αριετὰ πιθανό να εξελιχθεί σε ομοφυλοφιλία; Ο ρόλος των γονέων είναι πολύ μικρότερος από ό,τι οι περισσότεροι θα ήθελαν να νομίζουν: αυτοί παρέχουν ανατροφή και στέγη (ή δεν το κάνουν): παρέχουν πρόσβαση σε δεξιότητες και γνώσεις και παίζουν κάποιο ρόλο στην επιλογή της παρέας μεταξύ των συνομηλίκων: είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνοι για το πόση ασφάλεια νιώθει ένα παιδί. Αλλά δεν φαίνεται να συμβάλουν σημαντικά στα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ή της ευφυΐας, παρ' εϊτός μέσω των γονιδίων τους (Pinker, *Blank Slate*, κεφ. 19, σ. 392).

Είναι η ανθρώπινη φύση κατά βάση ειρηνική ή βίαιη; Είναι στη φύση μας να είμαστε επιθετικοί; Αυτό είναι ένα κρίσιμο ερώτημα για τους αναρχικούς, επειδή εργαζόμαστε για ένα κόσμο όπου θα αφαιρούνται οι τεχνητοί περιορισμοί από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Αν δεν υπάρχει κυβέρνηση ούτε αστυνομία, θα αρχίσουμε όλοι να παρεκτρέπόμαστε και να δολοφονούμε ο ένας τον άλλο; (όπως έγραψε πρόσφατα ένας από τους μαθητές μου). Κάθε αναρχικός φιλόσοφος έχει καταπιεστεί με αυτό το θέμα. Σχεδόν όλοι υιοθέτησαν μια εξήγηση «άγραφου πίνακα» για την ανθρώπινη φύση: η βία και η επιθετικότητα είναι επίκτητες, δεν είναι έμφυτες. Αν κατασκευάσουμε την κοινωνία μας με τέτοιο τρόπο, ώστε η επιθετικότητα να μην ανταμείβεται, αυτό δεν θα συμβεί. Το βιβλίο του Peter Kropotkin *Η Κατάκτηση του Ψωμού* περιγράφει μια τέτοια κοινωνία: το κράτος είναι ένας «μηχανισμός βίας». Ακόμα και ο Δαρβίνος υπαινίχτηκε ότι η «πάλη για την ύπαρξη» δεν είναι κατ' ανάγκη βίαιη: «δεδομένου ότι το γκι διασπείρεται από τα πουλιά, η ύπαρξη του εξαρτάται από τα πουλιά: και μπορεί να χαρακτηριστεί μεταφορικά ως πάλη με άλλα οπωροφόρα φυτά, προκειμένου να δελεάσει τα πουλιά να καταβροχθίσουν και, συνεπώς, να διασπείρουν τους δικούς του σπόρους και όχι εκείνους των άλλων φυτών» (Δαρβίνος, *Καταγωγή των Ειδών*). Ακόμη και ο Georges Sorel (που μπορεί να ήταν αναρχικός ή όχι, ανάλογα με το ποιον ρωτάτε), στο βιβλίο του *Σκέψεις για τη Βία*, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η βία μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο για την κατάλυση βίαιων θεσμών (Sorel, *Οι ψευδαισθήσεις της προόδου*, σ. 195). Το συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι ζούμε σε μια δεσποτική, πατριαρχική και ιεραρχική κοινωνία όπου η βία

είναι το κύριο εργαλείο πολιτικής, που αγιοποιείται ως ιδεώδες στα σχολεία και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, και μελετάται εκτενώς από τους επιστήμονες. Κατά συνέπεια, το πρώτο που «βλέπουμε» είναι η βία: κατέχει κεντρική θέση στη συνείδησή μας· οι εναλλακτικές σπάνια εξετάζονται ή ούτε καν περνούν απ' το μυαλό μας (αυτός είναι φυσικά και ο λόγος, που οι δαρβινιστές «βλέπουν» τον ανταγωνισμό στη φύση αντί για τη συνεργασία). Εμείς μπορεί στην πραγματικότητα να έχουμε έμφυτη κλίση προς τη βία και μπορεί να χρειάζεται να αποδεχθούμε ότι η επιστήμη το έχει αποδείξει. Αλλά μπορεί να έχουμε έμφυτη κλίση για πολλές άλλες συμπεριφορές και στάσεις επίσης, που δεν έχουν διερευνηθεί εξίσου, γιατί η δική μας επιστήμη λειτουργεί για λογαριασμό των δικών μας θεσμών καταναγκασμού. Δεν χρειάζεται να αποδεχθούμε τον ισχυρισμό ότι η βία είναι στα γονίδια μας, γι'αυτό και είμαστε βίαια όντα.

Εδώ, ευτυχώς, η επιχειρηματολογία του Pinker είναι μάλλον αδύναμη. Στο κεφάλαιό του σχετικά με τη βία δίνει πολλά παραδείγματα φαινομενικά έμφυτης βίαιης συμπεριφοράς, αλλά όλα τους προέρχονται είτε από τη δική μας κουλτούρα είτε από αυτόχθονες κουλτούρες που βρίσκονται υπό απειλή από το δυτικό πολιτισμό. Η ειρηνική φύση των περισσότερων αυτόχθονων και μητριαρχικών κοινωνιών, πριν αντιμετωπίσουν την επιθετική Δύση, είναι καλά τεκμηριωμένη στα ημερολόγια των πρώτων εξερευνητών και ανθρωπολόγων. Ωστόσο, πρόσφατες μελέτες δείχνουν ότι μια ροπή προς τη βία και την επιθετικότητα είναι μέρος της βιολογικής κληρονομιάς μας. Αυτό συνάδει με την κοινή λογική: η πιο θεμελιώδης από όλες τις ορμές μας είναι αυτή της αυτοσυντήρησης (συμπεριλαμβανομένης της αυτοσυντήρησης μέσω της αναπαραγωγής) και, όταν έρχεται αντιμέτωπη με την κλασική κατάσταση «ή εγώ ή εσύ», όλοι επιλέγουμε το «εγώ». Όμως, αυτό είναι μια υπεραπλούστευση, και οι υπεραπλουστεύσεις αποτελούν ένα από τα παλιότερα κόλπα της Δεξιάς. Η επιθετικότητα έναντι άλλων ειδών (όπως το κυνήγι και η θανάτωση για τροφή) δεν μεταφράζεται αυτόματα σε επιθετικότητα κάποιου απέναντι στο ίδιο του το είδος, καθώς και η άσκηση βίας σε ορισμένες περιπτώσεις δεν σημαίνει κατ' ανάγκη μια «βίαιη φύση». Πράγματι, η όλη ιδέα της «βίας ως κάτι το φυσικό» εξασθενίζει από την απόδειξη του Kropotkin ότι η συνεργασία είναι πιο θεμελιώδης παράγοντας για την εξέλιξη απ' ό,τι είναι ο ανταγωνισμός. Ωστόσο, ο Kropotkin δεν αρνήθηκε ποτέ ότι ο ανταγωνισμός υπάρχει στη φύση και ποτέ δεν υπαινίχθηκε ότι είναι οτιδήποτε άλλο παρά «φυσικός». Είναι σαφές ότι σε κάποιο βαθμό η επιθετικότητα και η βία είναι στη φύ-

ση μας. Αλλά η βιολογία δεν είναι πεπρωμένο. Το ερώτημα για τους αναρχικούς δεν θα πρέπει να είναι αν «είναι η βία έμφυτη», αλλά μάλλον «πώς κατευθύνεται». Παρά τα όσα υπονοεί ο Pinker, δεν ισχυριζόμαστε ότι η βία είναι αποκλειστικά μια συμπεριφορά που τη μαθαίνουμε. Αυτό που ισχυριζόμαστε είναι ότι το πώς εκφράζουμε τα βίαια ένστικτά μας αποτελεί μια συμπεριφορά που μαθαίνουμε.

Ένα ξεχωριστό άρθρο θα απαιτούνταν για να διερευνηθεί το κύρος που έχει η έννοια «φυλή» την παρούσα στιγμή, αλλά ας προσπαθήσουμε να το διευθετήσουμε εν συντομία εδώ. Η ναζιστική εποχή έκανε τον ρατσισμό και τους συνοδοιπόρους του (όπως η ευγονική) μη ανεκτούς, και η επιστήμη πασχίζει να αποδείξει τα τελευταία πενήντα χρόνια ότι η φυλή δεν είναι μια λογική βάση για διάκριση. Μόλις τη δεκαετία του 1990, έχει αρχίσει η εξελικτική γενετική να αποδεικνύει ότι η φυλή, όπως ορίζεται παραδοσιακά, δεν υφίσταται καν. Το χρώμα του δέρματος, οι πτυχές του δέρματος πάνω από το άνω βλέφαρο (επίκανθος) και τα συναφή είναι πολύ επιφανειακές, αποτελούν πρόσφατες αναπροσαρμογές στο περιβάλλον και δεν παίζουν σε καμία περίπτωση πρωταρχικό ρόλο στο τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος. Είμαστε όλοι πολύ στενοί συγγενείς, και η γενεαλογική επικάλυψη μεταξύ των Αφρικανών, των Ευρωπαίων, των Ινδιάνων και άλλων, είναι τόσο πολύ εκτεταμένη, ώστε να κάνει τα όποια όρια να μην έχουν νόημα. Οι μελέτες των δεικτών DNA έχουν αναδείξει ορισμένα εκπληκτικά γεγονότα: οι Νορβηγοί δεν συνδέονται πολύ στενά με τους Δανούς· οι Πολωνοί είναι πιο κοντινοί συγγενείς με πολλές πακιστανικές φυλές από ό,τι είναι με τους γείτονές τους Έσέχους· το κυρίαρχο ιρλανδικό χρωμόσωμα Y έχει περισσότερα κοινά με αυτό των αυτόχθονων Αμερικανών από ό,τι με άλλες ευρωπαϊκές απλοομάδες Y· οι πλησιέστεροι συγγενείς των σημερινών Εβραίων, τόσο των Σεφαραδιτών όσο και των Ασkenάτζυ, φαίνεται να είναι οι Έλληνες. Τα ευρήματα αυτά αφορούν μόνο το μιτοχονδριακό DNA (από τη μητέρα της μητέρας της μητέρας, και ούτω καθεξής) ή το χρωμόσωμα Y (του πατέρα του πατέρα του πατέρα, κλπ.), και έτσι δεν λαμβάνουν καν υπόψη τους τις απειράριθμες μίξεις που όλοι μας μπορούμε να βρούμε σε άλλους κλάδους του οικογενειακού μας δέντρου. Μετά τα παραπάνω, πρέπει να προσθέσουμε ότι η φυλή πράγματι υφίσταται ως ιστορική και κοινωνική κατηγορία, αλλά αυτό δεν είναι επί του παρόντος.

Αλλά, αν ένα μεγάλο ποσοστό της συμπεριφοράς μας έχει γενετικές ρίζες και αν οι διαφορές μπορούν να ανιχνευτούν στη γενετική κληρονομιά

των ανθρώπινων ομάδων, τότε η επιστημονική υποστήριξη των φυλετικών στερεότυπων είναι μια υπαρκτή πιθανότητα. Εδώ παρατίθεται εν συντομία το επιχείρημα του Pinker σχετικά με τα στερεότυπα:

Οι κατηγορίες και τα στερεότυπα μπορεί πράγματι να είναι υπαρκτά, εφόσον θυμόμαστε ότι «υπαρκτός» δεν είναι μια απλή έννοια, αλλά μια αλληλεπίδραση μεταξύ του μυαλού μας και του κόσμου, που περιπλέκεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι το μυαλό μας και ο κόσμος δεν είναι ανεξάρτητες οντότητες. Η ουσία είναι ότι δεν έχει σημασία αν (για παράδειγμα) τα στερεότυπα της φυλής και του φύλου είναι υπό μία έννοια υπαρκτά, ώστε να έρχονται σε αντίθεση με την ιδέα του «κοινωνικά κατασκευασμένου». Αυτό που έχει σημασία είναι ότι δεν είναι ηθικό ή ακόμα και λογικό να κρίνουμε ή να κατατάσσουμε άτομα με βάση την ιδιότητά τους ως μέλη σε μια κατηγορία ή να κρίνουμε και να κατατάσσουμε αυτές τις ίδιες τις κατηγορίες σε κάποιον είδους ιεράρχηση της αξίας τους, βασιζόμενοι στα ομολογουμένως υποκειμενικά δικά μας πρότυπα. Μπορεί να είναι αλήθεια, για παράδειγμα, ότι οι Αφροαμερικανοί σαν ομάδα συγκεντρώνουν χαμηλότερη βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης απ' ό,τι οι λευκοί ή οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής (ας αφήσουμε κατά μέρος, προς το παρόν, το ζήτημα του πόσο έγκυρα είναι τα ίδια τα τεστ). Είναι ίσως ακόμη αλήθεια ότι η κληρονομικότητα διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο για τη νοημοσύνη, αν και είναι απίθανο αυτό να σχετίζεται άμεσα με τη φυλή, αφού η γενετική ποικιλομορφία είναι μεγαλύτερη μέσα στην ίδια φυλή απ' ό,τι ανάμεσα σε διαφορετικές. Αυτό πάντως δεν σημαίνει, σε καμία περίπτωση, ότι είναι αποδεκτό να γίνονται διακρίσεις εις βάρος των Αφροαμερικανών εξαιτίας των αποτελεσμάτων των τεστ νοημοσύνης ή ότι όλοι οι Αφροαμερικανοί είναι λιγότερο ευφυείς από όλους τους λευκούς ή τους Ασιάτες. Γενικά, δεν μπορούμε καν να αντικαταστήσουμε το όλοι με το κάποιος, αφού η νοημοσύνη φαίνεται να είναι ένα αυστηρά ατομικό γνώρισμα.

Ο Pinker έχει δίκιο –αλλά δεν προχωράει αρκετά μακριά. Αυτή η ανάλυση επιμένει να δίνει έμφαση στη φυλή (όπως και αν ορίζεται) ως κύριο παράγοντα στη διαφορετικότητα μεταξύ των ανθρώπων. Αυτό που αμελεί να λάβει υπόψη του είναι ότι στον πολιτισμό μας μια ιεραρχία εξουσίας και προνομίων όντως καθορίζει πολλές κατηγορίες και διαβαθμίζει αυτές τις κατηγορίες και τα στερεότυπα κατά τέτοιον τρόπο, που να νομιμοποιεί τις διακρίσεις. Η φυλή –με το συνήθη ορισμό που της δόθηκε πριν από μερικούς αιώνες από τους προνομιούχους Ευρωπαίους– εδώ και πολύ καιρό χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για να συγκαλύψει διακρίσεις που βασίζονται σε άλλα κριτήρια: το φύλο, την κοινωνική θέση και άλλους ιεραρχικούς συντελεστές. Αυτό που πρέπει να κάνουμε εμείς οι αναρχικοί

είναι να κλονίσουμε αυτή την ιεράρχηση, και όχι μόνο τις ίδιες τις κατηγορίες.

Πολλοί φιλόσοφοι και επιστήμονες της Αριστεράς έχουν καταδικάσει, χρησιμοποιώντας μερικές φορές παράλογες και αμήχανες συλλογιστικές, τα ευρήματα της γνωστικής επιστήμης και της εξελικτικής βιολογίας. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός, για παράδειγμα, φτάνει μερικές φορές στα άκρα με το επιχείρημα ότι όλες οι διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών έχουν κατασκευαστεί κοινωνικά. Αλλά ακόμη και πιο μετριοπαθείς φεμινίστριες αγνοούν μερικές φορές τα επιστημονικά στοιχεία. Αμέτρητες μελέτες έχουν υπογραμμίσει διαφορές που αναφέρονται στην ανάπτυξη του εγκεφάλου, την ορμονική ισορροπία, την αντίληψη κ.α., οι περισσότερες από τις οποίες αρχίζουν στη μήτρα. Πολλοί από τους ερευνητές που διεξάγουν αυτές τις μελέτες, αν όχι οι περισσότεροι, είναι γυναίκες. Η ουσία: δεν είναι απλά ένα θέμα πολιτισμού το ότι στα μικρά αγόρια αρέσουν τα πολεμικά παιχνίδια και στα κοριτσάκια οι κούκλες. Το ευρύ κοινό τείνει να ταυτίζει το «φεμινισμό» με τα ριζοσπαστικά άκρα του, αν και στην πραγματικότητα πολλές ριζοσπαστικές φεμινίστριες επιλέγουν να τονίζουν και να εξυμνούν τις διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η αλήθεια είναι ότι ο ριζοσπαστικός φεμινισμός έχει υποπέσει σε κάποια ανόητα λάθη λόγω της εξάρτησής του από τον «άγγραφο πίνακα». Και οι αντιφεμινίστριες, όπως η Christina Hoff Summers ή η Camille Paglia, έχουν υποπέσει σε εξίσου ανόητα λάθη, επειδή έχουν υποστεί πλύση εγκεφάλου από το κυρίαρχο πατριαρχικό πρότυπο. Και οι δύο πλευρές συχνά χάνουν το νόημα: δεν έχει τόση σημασία εάν οι διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι έμφυτες ή επιβάλλονται μέσω του πολιτισμού. Αυτό που έχει σημασία είναι να σεβόμαστε αυτές τις διαφορές (ή να τις αποδομούμε, κρίνοντας κατά περίπτωση) και να αρνούμαστε να τις χρησιμοποιήσουμε ως δικαιολογία για κυριαρχία ή διακρίσεις. Προς τιμήν του ο Pinker αναγνωρίζει το απλό αυτό γεγονός.

Ένα σύντομο άρθρο σε ένα περιοδικό δεν θα επιλύσει αυτό το ζήτημα. Ελπίζω, όμως, ότι έχω καταδείξει την ανάγκη για τους αναρχικούς να ρίξουν ακόμη μια ματιά στα επιστημονικά δεδομένα. Δεν χρειάζεται να εγκαταλείψουμε τον Boas ή τον Kroeber ή τους πολλούς άλλους επιστήμονες και φιλόσοφους, που συνέβαλαν στο αναρχικό ρεύμα της σκέψης. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να ασκούμε κριτική, όταν χρειάζεται, και επίσης πρέπει να πάρουμε πίσω τις επιστήμες αιχμής από τους ιδεολόγους της δεξιάς πτέρυγας, οι οποίοι τις έχουν οικειοποιηθεί για τα δικά τους

συμφέροντα. Εάν υπάρχει ένα καλό που έχουμε μάθει από τη σύγχρονη επιστήμη, ανατρέχοντας πίσω μέχρι τον Μπέικον και τον Γαλιλαίο, είναι το εξής: δεν μπορείτε να ξεδιαλέγετε τις αποδείξεις για να ταιριάζουν με τη άποψη που έχετε σχηματίσει εκ των προτέρων στο μυαλό σας. Μπορείτε, ωστόσο, να επιλέξετε τον τρόπο ερμηνείας των αποδείξεων.

Ο Pinker έχει αναμφίβολα δίκιο όταν λέει ότι δεν θα επιτύχουμε ποτέ την ουτοπία, και οι λόγοι που παραθέτει είναι αρκετά βάσιμοι. Ωστόσο, δεν χρειάζεται να αποδεχτούμε το συμπέρασμά του, ότι η μόνη εναλλακτική λύση είναι η οικονομία της ελεύθερης αγοράς στα πλαίσια μιας αυταρχικής κυβέρνησης. Κάθε ένα από τα σημεία του μπορεί να αναρμονιστούν με τον αναρχισμό και μια ελεύθερη κοινωνία. Ας τα εξετάσουμε:

«Η υπεροχή των οικογενειακών δεσμών σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες και η επακόλουθη προσφυγή στο νεοποτισμό και την κληρονομιά».

Ποια είναι η προσφυγή στην ευνοιοκρατία, όταν δεν υπάρχει καμία δύναμη να ειχρωρηθεί, στην κληρονομιά, όταν δεν υπάρχει τίποτα να κληρονομηθεί; Τι μας εμποδίζει να θεωρούμε όλη την ανθρωπότητα ως οικογένειά μας;

«Η περιορισμένη προοπτική της κοινοτικής συνιδιοκτησίας στις ανθρώπινες ομάδες, η πιο διαδεδομένη ηθική αξία της αμοιβαιότητας και τα επακόλουθα φαινόμενα της κοινωνικής σκληρότητας και της δραματικής μείωσης της συνεισφοράς στα δημόσια αγαθά, όταν η αμοιβαιότητα δεν μπορεί να εφαρμοσθεί».

Η ένσταση αυτή απαντήθηκε από τον Kropotkin στο δωδέκατο κεφάλαιο του βιβλίου του «Η Κατάκτηση του Ψωμιού»: Η πίεση από τα άλλα μέλη της ομάδας, η έμφυτη ανάγκη κάποιου να γίνει αποδεκτός από την ομάδα του, είναι αρκετές για να επιβληθεί η κοινοτική συμμετοχή. Η αμοιβαιότητα μπορεί να είναι έμφυτη· ο τρόπος που την εφαρμόζουμε όχι.

«Η καθολικότητα της κυριαρχίας και της βίας που διατρέχει τις ανθρώπινες κοινωνίες (συμπεριλαμβανομένων των δήθεν φιλήσυχων τροφουσλλεκτών κνηγών) και η ύπαρξη των γενετικών και νευρολογικών μηχανισμών στους οποίους βασίζεται».

Έχουμε συντριπτικές αποδείξεις ότι η κυριαρχία δεν είναι καθολική, αλλά ένα παραπροϊόν της πατριαρχίας. Όσο για τη βία –ναι, την ασκούμε εκ της φύσης μας, εναντίον των φυτών και των ζώων που τρώμε για να επιβιώσουμε· την ασκούμε, όμως, ο ένας ενάντια στον άλλο, μόνο όταν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο ξεκαθάρισμα λογαριασμών ή όταν απειλούμαστε. Αφαιρέστε το ξεκαθάρισμα λογαριασμών ή την απειλή, και είμαστε πράγματι φιλειρηνικοί. Ο Pinker αμελεί να σημειώσει ότι οι περισσότεροι

ιθαγενείς ήταν στην πραγματικότητα φιλήσυχοι, πριν απειληθούν από την επαφή με επιθετικούς, κυρίαρχους πολιτισμούς, όπως ο δικός μας.

«Η οικουμενικότητα του εθνοκεντρισμού και άλλων μορφών εχθρότητας μεταξύ υποομάδων σε όλες τις κοινωνίες, και η ευκολία με την οποία η εχθρότητα μπορεί να αφυπνιστεί σε άτομα εντός της κοινωνίας μας».

Εδώ ο Pinker, όπως και οι περισσότεροι δεξιοί, συγχέει την ανθρώπινη κοινωνία με το τεχνητά κατασκευασμένο κράτος. Ναι, είμαστε φυλετικοί από τη φύση μας, αλλά όχι κρατικιστές. Η βία και η εχθρότητα εξαπτονται μέσα μας, όταν προσπαθούμε να θέσουμε τη φυλετική νοοτροπία στην υπηρεσία της τεχνητού κράτος. Ο εθνοκεντρισμός δεν είναι επικίνδυνος· η πολιτική του κράτους είναι.

«Η μερική γληρονομικότητα της ενφύιας, του βαθμού συνειδητότητας και των αντικοινωνικών τάσεων, υποδηλώνουν ότι θα επέλθει ένας βαθμός ανισότητας ακόμη και σε απολύτως δίκαια οικονομικά συστήματα και ότι ως εκ τούτου αντιμετωπίζουμε μια αναπόφευκτη εξισορρόπηση μεταξύ ισότητας και ελευθερίας».

Αυτό είναι ένα θέμα που δεν υφίσταται. Δεν χρειάζεται να είμαστε όλοι ίσοι από όλες τις απόψεις προκειμένου να συμφωνήσουμε ότι όλοι έχουμε ίσα δικαιώματα. Η ανισότητα προκύπτει, όταν καθορίζουμε ορισμένα χαρακτηριστικά ως ανώτερα και ανταμείβουμε τους κατόχους τους με κάποιου είδους εξουσία. Και, φυσικά, υπάρχει μια αμοιβαία εξισορρόπηση μεταξύ ισότητας και ελευθερίας: αυτό είναι ο ορισμός της «ανθρώπινης κοινωνίας», και κανένας αναρχικός δεν το αρνείται. Αυτό που αρνούμαστε είναι ότι χρειαζόμαστε κάποιου είδους «εξουσία» για να καθορίζει τους όρους της εξισορρόπησης αντί για εμάς.

«Η επικράτηση αμυντικών μηχανισμών, ιδιοτελών προκαταλήψεων και η μείωση κάθε γνωστικής παρέκκλισης, βοηθούν τους ανθρώπους να αυταπατώνται σχετικά με την αυτονομία, τη σοφία και την ακεραιότητά τους».

Ένα άλλο ένα θέμα που δεν υφίσταται. Φυσικά και αυταπατατόμαστε συνέχεια· το πρόβλημα είναι ότι η κοινωνία μας, της κυριαρχίας και της ιεραρχίας, ενθαρρύνει τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ενώ σε μια δίκαιη ισόνομη κοινωνία δεν θα συνέβαινε κάτι τέτοιο. Δεν είμαστε τόσο γονιδικά καθορισμένοι, ώστε να πρέπει να ανταμείβουμε συμπεριφορές ιδιοτέλειας ή αυτοεξαπάτησης.

«Οι προκαταλήψεις της ανθρώπινης αντίληψης περί ηθικής, συμπεριλαμβανομένης μιας προτίμησης για τους συγγενείς και τους φίλους, μιας δεκτικότητας στη δημιουργία ταμπού και μιας τάσης να συγχέεται η ηθική με τη συμμόρφωση, την κοινωνική ιεράρχηση, την εντιμότητα και την ομορφιά».

Είμαστε όλοι συγγενείς και, αν μπορούσαμε να κατανοήσουμε αυτό το γεγονός, θα μπορούσαμε όλοι να είμαστε επίσης φίλοι. Το γεγονός ότι δεν συμφωνούμε όλοι για το τι είναι «ηθικό», αποδεικνύει ότι η ηθική δεν είναι γονιδιακά καθορισμένη. Πολλοί από εμάς πιστεύουμε ότι η συμμόρφωση και η κοινωνική ιεράρχηση είναι ανήθικες, ότι η έλλειψη εντιμότητας είναι ένα παραπροϊόν της ιεραρχίας και ότι η ομορφιά βρίσκεται στην κρίση του παρατηρητή.

Έργα που μνημονεύονται

Bookchin, Murray, «The Ecology of Freedom: The Emergence and Disolution of Hierarchy», Palo Alto: Cheshire Books, 1982.

Darwin, Charles, «The Origin of Species by Means of Natural Selection; or, The Preservation of Favored Races in the Struggle for Life», London: John Murray, 1859.

Degler, Carl, «In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought», New York: Oxford University Press, 1991.

Kropotkin, Peter, «Mutual Aid, A Factor of Evolution», New York: McClure, Philips & Co., 1902.

Lakoff, George and Mark Johnson, «Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought», New York: Basic Books, 1999.

Pinker, Steven, «The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature», New York: Viking, 2002.

Singer, Peter, «A Darwinian Left», London: Weidenfeld and Nicolson, 1999.

Sorel, Georges, «Reflections on Violence, trans. T.E. Hulme». London: Allen & Unwin, 1915.

Μετάφραση
Βασίλης Δημόπουλος

Erich Fromm

Η φύση της βίας

Ο αμερικανός ψυχαναλυτής και κοινωνικός φιλόσοφος Erich Fromm έδωσε έμφαση στη σπουδαιότητα των κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Έδωσε έμφαση στην αποδόμηση της παραδοσιακής ψυχανάλυσης, που εστιάζει στο ρόλο του υποσυνείδητου. Στην εργασία του αυτή, του 1969 για το ετήσιο βιβλίο του Collier, ο Fromm παρουσιάζει διάφορες εξηγήσεις σχετικά με την ανθρώπινη βία. Εκφράζει τη θέση του ότι η βία δεν μπορεί να ελεγχθεί με την επιβολή σκληρότερων ποινών, παρά μόνο με τη δημιουργία μιας περισσότερο δίκαιης κοινωνίας, όπου οι πολίτες θα συνδέονται μεταξύ τους ως ανθρώπινα όντα και θα είναι ικανοί να ελέγχουν οι ίδιοι τις ζωές τους.

Ζούμε σε μια εξαιρετικά βίαιη εποχή;

Φαίνεται εύκολο το να καταλήξει κανείς σε μια θετική απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Για να πειστεί κάποιος ότι ζούμε σε εξαιρετικά βίαιη εποχή, αρκεί να σκεφτεί τη δολοφονία του προέδρου John F. Kennedy, του Martin Luther King, Jr., του γερουσιαστή Robert F. Kennedy, τους διαδηλωτές στο Watts, στο Detroit και σε άλλες αστικές περιοχές, την αστυνομική βία, τον πόλεμο στο Βιετνάμ, καθώς και την αυξανόμενη εγκληματικότητα. Η απάντηση, όμως, δεν είναι τόσο απλή όσο φαντάζει για τους περισσότερους ανθρώπους. Αρχικά, θα πρέπει να γίνει ένας διαχωρισμός μεταξύ της βίας κατά των ανθρώπων και της βίας κατά των υλικών πραγμάτων. Υπάρχει μια τεράστια διαφορά ανάμεσα στο να δέρνεις ή να σκοτώνεις ανθρώπους και στο να κλέβεις ή να καταστρέφεις υλικά αγαθά. Μόνο αυτοί, για τους οποίους δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ της ζωής και της περιουσίας, δεν θα καταλάβουν τη διαφορά αυτή.

Επιπλέον, θα πρέπει να διαχωρίσουμε τη συμπτωματική βία, που μπορεί να προκύψει από εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και διαδηλώσεις για συγκεκριμένες απόψεις, από τη σιόπιμη βία, η οποία αφορά βία εναντίον ανθρώπων. Αν και συνήθως δεν είναι εύκολο να χαράξουμε μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε αυτά τα δύο είδη, γενικά αποτελούν δύο μορφές βίας που μπορούν να διαχωριστούν μεταξύ τους.

Οι κραυγές για νόμο και τάξη που εγείρονται στο όνομα της αντιμετώπισης της βίας μπορούν από μόνες τους να αποτελούν μια έκφραση της βίας. Μπορεί να έχουν τις ρίζες τους, και αυτό είναι που συχνά συμβαίνει, στην επιθυμία να χρησιμοποιηθεί βία για την καταστολή μη δημοφιλών

απόψεων και συμπεριφορών. «Ο νόμος και η τάξη» είναι ένα συναισθηματικά φορτισμένο σλόγκαν, το οποίο φαντάζει ότι είναι κατά της βίας απέναντι στις μειονότητες, η διάθεση όμως που κρύβεται από πίσω του μπορεί να είναι τόσο βίαιη όσο και η βία που ισχυρίζεται ότι θέλει να καταπολεμήσει.

Πολλά έχουν ειπωθεί τελευταία σχετικά με την αύξηση της εγκληματικότητας και οι σχετικές στατιστικές, που έχουν δημοσιευθεί, έχουν τρομάξει πολλούς ανθρώπους. Οι στατιστικές, όμως, σε αυτή την περίπτωση αλλά και σε άλλες περιπτώσεις, μπορεί να είναι παραπλανητικές. Έχει επισημανθεί από ειδικούς ότι λόγω κάποιων περιστάσεων η πραγματική αύξηση της εγκληματικότητας δεν είναι τόσο μεγάλη όσο οι στατιστικές την παρουσιάζουν.

Θα μπορούσαμε, ίσως, να βοηθηθούμε στο να διευκρινίσουμε το σκεπτικό της βίας, αν δεν την καθορίζαμε ως προς την συμπεριφορά αλλά ως προς τα κίνητρα, δηλαδή, ως βίαιη συμπεριφορά που έχει τις ρίζες της στο μίσος και την καταστροφικότητα.

Αφού θέσουμε όλες αυτές τις συνθήκες, το γεγονός φαίνεται να παραμένει, δηλαδή το ότι υπάρχει μια τάση για βία, η οποία συνεχίζει να αυξάνεται. Πιθανώς η τάση αυτή να μην είναι μεγαλύτερη σήμερα σε σχέση με διάφορες περιόδους της ιστορίας, οπότε δεν θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την εποχή μας ως εξαιρετικά βίαιη. Είναι όμως μεγαλύτερη από ό,τι κάποιος θα περίμενε από ένα μορφωμένο πληθυσμό που σχετικά ευημερεί, ο οποίος έχει όλες τις αντικειμενικές δυνατότητες να επιλύσει τα οικονομικά και κοινωνικά του προβλήματα στο άμεσο μέλλον.

Το μίσος και η τάση για καταστροφή είναι παρορμήσεις που θολώνουν τη λογική και την αντικειμενική σκέψη, δημιουργώντας εύκολα πόλωση, με την έννοια ότι ο ένας σπρώχνει τον άλλο προς τις ακραίες πλευρές του πολιτικού φάσματος. Και πιστεύω ότι, αφού το μέλλον του ανθρώπινου είδους εξαρτάται από τον ορθολογικό σχεδιασμό βασισμένο στην αμοιβαία κατανόηση, η μελέτη της βίας έχει σπουδαία σημασία.

Είναι η βία έμφυτη στην ανθρώπινη φύση;

Η καταφατική απάντηση σ' αυτή την ερώτηση είναι παλιά. Από τον Χομπς μέχρι τον Φρόντ και τον Konrad Lorenz, η επικρατούσα αντίληψη έλεγε ότι ο άνθρωπος είναι ένα από τη φύση του επιθετικό ζώο. Η υπόθεση αυτή θεμελιώθηκε από τον Φρόντ στη θεωρία του για το ένστικτο της ζωής και του θανάτου και από τους φροϋδικούς ψυχαναλυτές οι οποίοι θεώρησαν ως αξίωμα την ύπαρξη ενός καταστροφικού ένστικτου

στον άνθρωπο. Ο Lorenz συμμερίζεται την αρχή της ύπαρξης ενός επιθετικού ένστικτου, το οποίο συνδυάζει με υποθέσεις σχετικά με την κληρονομική επιθετικότητα που προέρχεται από τους προγόνους του ανθρώπου, τα ζώα. Σύμφωνα με τους ψυχαναλυτές και τον Lorenz, η επιθετικότητα παράγεται αυτόματα μέσα στο νευρικό σύστημα. Αναπτύσσεται και συσσωρεύεται και πρέπει να εκφραστεί, αλλιώς θα ξεσπάσει χωρίς τη θέληση του ατόμου. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, η επιθετικότητα δεν χρειάζεται κάποιο ιδιαίτερο ερέθισμα ή κίνητρο. Προκύπτει από μόνη της και ψάχνει να βρει ειςείνα τα ερεθίσματα που θα της δώσουν την ευκαιρία να εκφραστεί. Όπως το τοποθετεί ο Lorenz στο βιβλίο του «*On Aggression*», δεν έχουμε επιθετικότητα, επειδή έχουμε διαφορετικά πολιτικά κόμματα, έχουμε όμως διαφορετικά πολιτικά κόμματα, επειδή κουβαλάμε μέσα μας την επιθετικότητα.

Σε αυτές τις θεωρίες τέθηκαν συγκεκριμένοι περιορισμοί: η επιθετικότητα μπορεί να διοχετευτεί μέσα από μη καταστροφικές δραστηριότητες, όπως τα αθλήματα, και τελικώς μπορεί να εξισορροπηθεί με την αυξανόμενη ανάπτυξη της αγάπης. Η αρχική όμως άποψη παραμένει, ότι δηλαδή η επιθετικότητα παράγεται σταθερά ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων χημικών διεργασιών που γίνονται μέσα στο νευροψυχολογικό σύστημα, με αποτέλεσμα το άτομο να πρέπει να αντιμετωπίσει και να ελέγξει την αυξανόμενη αυτήν επιθετικότητα και να βρει τις περισσότερο χρήσιμες διεξόδους γι' αυτήν. Στη θεωρία του σχετικά με τα ένστικτα ζωής και θανάτου, ο Φρόντ θέτει ως αξίωμα ότι οι καταστροφικές τάσεις μάχονται συνεχώς τις τάσεις για ζωή και επιπλέον ότι οι καταστροφικές αυτές τάσεις είτε κατευθύνονται εναντίον του ίδιου του ατόμου, οπότε προκαλούν ασθένεια ή θάνατο, είτε εναντίον άλλων ατόμων.

Η άποψη αυτή για την έμφυτη φύση της επιθετικότητας και της τάσης για καταστροφή στον άνθρωπο βρίσκει το αντιστάθμισμά της σε αντίθετες απόψεις, που κατά κάποιον τρόπο σχετίζονται μεταξύ τους. Μια από αυτές τις απόψεις, που προτείνεται από τους γάλλους φιλοσόφους του διαφωτισμού, ισχυρίζεται ότι ο άνθρωπος είναι καλός από τη φύση του, και γίνεται καταστροφικός μόνο επειδή τον διαφθείρουν οι κοινωνικές περιστάσεις. Μια δεύτερη άποψη που υπάρχει μεταξύ πολλών ψυχολόγων, λέει ότι η επιθετικότητα και η καταστροφικότητα δεν είναι ένστικτα—είτε με τη φροϋδική λογική είτε με αυτή του Lorenz— και δεν είναι κληρονομικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης αλλά μάλλον επίκτητα. Σε κάθε περίπτωση, η θεωρία αυτή αποτελεί μια περισσότερο επιστημονική επε-

ξεργασία της νοοτροπίας που επικρατούσε κατά τη διάρκεια του διαφωτισμού.

Μια τρίτη άποψη, που αρχικά παρουσιάστηκε από τον John Dollard και τους συνεργάτες του, λέει ότι η επιθετικότητα είναι πάντοτε αποτέλεσμα της απογοήτευσης. Αυτό σημαίνει ότι, αν οι άνθρωποι δεν είναι απογοητευμένοι, δεν γίνονται επιθετικοί· ή, να το θέσουμε και αλλιώς, η επιθετικότητα καθαυτή δεν είναι κληρονομιά της ανθρώπινης φύσης.

Αυτές οι απόψεις σχετικά με τα αίτια της επιθετικότητας και της καταστροφικότητας στον άνθρωπο παρουσιάζουν σοβαρές θεωρητικές δυσκολίες. Το κύριο πρόβλημα με την ιδέα ότι η επιθετικότητα είναι ένα ένστικτο φορτισμένο με αυθόρμητα αυξανόμενη ενέργεια, βρίσκειται στην ασυνήθιστη διακύμανση της επιθετικότητας ανάμεσα στα άτομα και τις κοινωνίες. Κλινικά και ανθρωπολογικά ευρήματα δείχνουν ότι υπάρχουν άτομα και κοινωνίες με εξαιρετικά χαμηλό βαθμό επιθετικής και καταστροφικής συμπεριφοράς—τόσο εναντίον των άλλων όσο και κατά των ίδιων— αλλά και άτομα ή κοινωνίες, στις οποίες η τάση για καταστροφή είναι υψηλή. Αν η επιθετικότητα είναι ένα ένστικτο ανάλογο της πείνας και της σεξουαλικής επιθυμίας, οι διαφορές αυτές στη διαβάθμιση της επιθετικότητας και της καταστροφικής συμπεριφοράς δύσκολα μπορούν να εξηγηθούν.

Μια αμιγώς βιολογική μελέτη επίσης αποδυναμώνει τη σχέση μεταξύ του σεξουαλικού και του καταστροφικού ενστίκτου. Από τελεολογικής άποψης (η φυσική διαδικασία καθορίζεται από τον σκοπό), η φύση ενδιαφέρεται για τον πολλαπλασιασμό του είδους, οπότε γίνεται κατανοητό ότι η σεξουαλική επιθυμία είναι μια παρόρμηση που είναι πάντοτε παρούσα. Οι καταστροφικές, όμως, πράξεις έχουν το χαρακτήρα της επιβίωσης μόνο σε περιπτώσεις άμυνας. Έτσι, η υπόθεση ότι η καταστροφικότητα ακολουθεί το ίδιο μοτίβο με τη σεξουαλική επιθυμία δεν ευσταθεί σύμφωνα με τη βιολογική λογική. Μπορεί ακόμη να αναφερθεί ότι πρόσφατες νευροφυσιολογικές μελέτες υποδεικνύουν ότι το επιθετικό κέντρο, που εντοπίζεται στο κάτω μέρος του εγκεφάλου, εξισορροπείται από ένα κέντρο αναστολής, έτσι ώστε να μην οδηγεί σε αυτοπροκαλούμενη καταστροφικότητα.

Η υπόθεση που αφορά την κληρονομική επίδραση της εχθρότητας των ζώων πάνω στον άνθρωπο αντικρούεται από το γεγονός ότι τα θηλαστικά, και ιδιαίτερα τα πρωτεύοντα θηλαστικά, είναι πολύ λιγότερο επιθετικά και καταστροφικά από τον άνθρωπο. Δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου σιτωμοί μεταξύ ζώων του ίδιου είδους και δεν υπάρχει και επιθυμία για να

σκοτώσουν ζώα από άλλα είδη.

Από την άλλη πλευρά, η υπόθεση ότι ο άνθρωπος είναι καλός από τη φύση του και ότι η καταστροφικότητα και το μίσος μαθαίνονται μόνο ή αποκτώνται λόγω συνήθειας, δεν φαίνεται να λαμβάνει επαρκώς υπόψη της το βάθος, την ένταση και τη συχνότητα της καταστροφικότητας, του μίσους και της βίας κατά τη διάρκεια της ιστορίας του ανθρώπου. Η ανθρώπινη επιθετικότητα είναι περισσότερο συχνή και πιο έντονη από ό,τι στο ζωικό βασίλειο, και γι' αυτό μπορεί να εξηγηθεί σαν αποτέλεσμα συγκεκριμένων καταστάσεων της ανθρώπινης ύπαρξης παρά σαν μια κληρονομιά από τα ζώα ή μια νευροφυσιολογική αναγκαιότητα.

Κάθε προσπάθεια να βρούμε τα αίτια της ανθρώπινης βίας πρέπει να ξεκινά με τη διάκριση των διαφόρων ειδών επιθετικότητας, τα οποία διαφέρουν ποιοτικά μεταξύ τους και προέρχονται από εντελώς διαφορετικές πηγές. Όσο κάποιος χρησιμοποιεί τον όρο «επιθετικότητα» για ένα παιδί που δεν εμποδίζεται στην προσπάθειά του να παίρνει ό,τι θέλει, και από την άλλη για τις πράξεις ενός δολοφόνου, δεν θα μπορέσει να κατανοήσει τις πηγές της βίας ή της καταστροφικής συμπεριφοράς. Θα προσπαθήσω να δώσω μια σύντομη περιγραφή από τους κύριους τύπους την ανθρώπινης επιθετικότητας που έχω βρει ότι υπάρχουν.

Ο πιο διαδεδομένος τύπος επιθετικότητας είναι η *αντιδραστική* ή *αμυντική επιθετικότητα*. Κάθε ζώο παρουσιάζει αυτόν τον τύπο της επιθετικότητας, όταν τα ζωτικά του συμφέροντα —η ζωή του, η περιοχή του, η τροφή, τα μικρά του ή η πρόσβαση στα θηλυκά— απειλούνται (εκτός αν το ζώο αντιδρά ενστικτωδώς με φυγή). Αυτές οι απειλές των ζωτικών του συμφερόντων θα πρέπει να συνιστούν έναν «ξεκάθαρο και υπαρκτό κίνδυνο», προκειμένου να διεγείρουν μια επιθετική αντίδραση. Ο άνθρωπος επίσης αντιδρά με επιθετικότητα για να υπερασπιστεί τα ζωτικά του συμφέροντα, αλλά συγκεκριμένα ανθρώπινα χαρακτηριστικά τον ωθούν να εκφράσει αυτήν την επιθετικότητα πιο συχνά από οποιοδήποτε άλλο ζώο.

Η ικανότητα του ανθρώπου να σκέφτεται και να έχει επίγνωση τού επιτρέπεται να φαντάζεται μελλοντικούς κινδύνους. Έτσι, μπορεί να αντιδράσει επιθετικά έναντι μελλοντικών όσο και τωρινών κινδύνων. (Αν αυτή η προαπεικόνιση μελλοντικών κινδύνων βασίζεται αποκλειστικά στη λογική δυνατότητα και όχι σε εμπειρικές πιθανότητες, τότε έχουμε να κάνουμε με παρρανοϊκή σκέψη).

Τα ζωτικά συμφέροντα του ανθρώπου ξεπερνούν αυτά των ζώων. Ο άνθρωπος είναι ένα ζώο που δημιουργεί συμβολισμούς και έχει την ανάγκη

να προσανατολίζεται στη ζωή του επιλέγοντας συγκεκριμένες αξίες, εικό-
νες, άτομα και θεσμούς ως ιερούς, με την έννοια ότι δεν θα μπορεί να ζή-
σει και να παραμείνει διανοητικά υγιής, αν τους εγκαταλείψει. Έτσι, μια
επίθεση σε αυτά τα σύμβολα, είτε είναι ένα ινδαλμα, η φυλή, η μάνα, το
έθνος, η ιδέα της τιμής ή οτιδήποτε άλλο διατηρεί την ψυχική του ζωή,
είναι το ίδιο με μια επίθεση κατά της ζωής του σε βιολογικό επίπεδο. Σε
αυτό το πλαίσιο, δεν έχει σημασία αν οι αξίες ή τα σύμβολα που υπερα-
σπίζεται έχουν κάποιο λογικό νόημα· αυτό που έχει σημασία, από ψυχο-
λογική άποψη, είναι ότι γι' αυτόν είναι απαραίτητα για να ζήσει και να
διατηρήσει την ψυχική του ισορροπία, οποιαδήποτε απειλή προς αυτά
συνιστά απειλή για την ίδια του τη ζωή.

Ένα άλλο ιδιαίτερο ανθρώπινο χαρακτηριστικό είναι ότι επηρεάζεται
εύκολα. Αν οι ηγέτες του προσπαθήσουν να τον πείσουν ότι απειλείται ή
ότι θα απειληθεί, και αν δεν διαθέτει κριτική ικανότητα και έχει την τάση
να δέχεται ως πραγματικότητα αυτά που του λένε οι ηγέτες του, τότε θα
αντιδράσει στους υποτιθέμενους κινδύνους, όπως θα αντιδρούσε σε μια
πραγματική απειλή. Δεν έχει σημασία αν απειλείται ή όχι στην πραγματι-
κότητα· αυτό που έχει σημασία είναι αν έχει πειστεί για την απειλή, πράγ-
μα που εξαρτάται από το βαθμό εξάρτησης που έχει από τους ηγέτες του,
το πόσο εύκολα επηρεάζεται και από την έλλειψη κριτικής σκέψης.

Περιγραφικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αντιδραστική επιθετικό-
τητα χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι προκαλείται από μια πραγματική
ή υποτιθέμενη απειλή εναντίον ζωτικών συμφερόντων, εξαφανίζεται όταν ο
κίνδυνος έχει αποτραπεί, και ότι η επιθετική πράξη αυτοκαθορίζεται βάσει
του σκοπού της και δεν παράγει κανένα ιδιαίτερο, παθιασμένο συναίσθη-
μα. Από τη νευροφυσιολογική πλευρά, η επιθετικότητα έχει τις ρίζες της
στην αύξηση της επιθετικής ορμής του ανθρώπου σε βάρος του κέντρου
αναστολής της επιθετικότητας. Αυτή η αύξηση προκαλείται από την απει-
λή των ζωτικών συμφερόντων, που διαταράσσει τη φυσιολογική ισορροπί-
α.

Πολύ διαφορετική από την αντιδραστική επιθετικότητα είναι η *ηδονική
καταστροφικότητα*, που είναι μόνο ανθρώπινο χαρακτηριστικό, δεν εξυπηρε-
τεί το σκοπό της επιβίωσης—βιολογικά ή κοινωνικά— αλλά παράγει μια
έντονη και γεμάτη πόθο έξαψη. Το πιο γνωστό παράδειγμα ηδονικής επι-
θετικότητας είναι ο σαδισμός. Ο σαδισμός είναι γενικότερα αντιληπτός ως
μια πράξη από την οποία αποκομίζουμε ευχαρίστηση πληγώνοντας ή τα-
πεινώνοντας—σωματικά ή ηθικά— κάποιον άνθρωπο ή ζώο. [...] Από τις

δικές μου παρατηρήσεις βλέπω στο σαδισμό μια ιδιαίτερη έκφραση μιας πιο γενικής ενόρμησης, δηλαδή μιας επιθυμίας για απόλυτο και πλήρη έλεγχο πάνω σε κάποιο άλλο ανθρώπινο ον, σε ζώο ή ακόμη και σε πράγματα. Η επιθυμία για έναν τέτοιο απόλυτο έλεγχο μπορεί ακόμη να προκύψει και ανάμεσα στα δύο φύλα και μπορεί να αναμιχθεί με σεξουαλική έξαψη, ιδιαίτερα όταν ο άλλος σύντροφος έχει μαζοχιστικές τάσεις και απολαμβάνει να τον χτυπούνε, να τον ταπεινώνουν ή να τον πληγώνουν γενικά. Το μίγμα της επιθυμίας για έλεγχο και της σεξουαλικής άποψης του σαδισμού έχει από μόνο του μια συγκεκριμένη διάκριση. Η σεξουαλική έξαψη και η απελευθέρωσή της κλείνουν τον κύκλο και δεν υπάρχει επιθυμία για βία πέρα από αυτή που ασκήθηκε κατά τη σεξουαλική πράξη.

Η αρχή του ηδονικού και απόλυτου ελέγχου πάνω σε άλλους ανθρώπους ή πράγματα με κανέναν τρόπο δεν περιορίζεται στο φάσμα της σεξουαλικής απόλαυσης. Ο δάσκαλος που ταπεινώνει ή χτυπάει ή ειφροβίζει ένα μαθητή· ο δεσμοφύλακας που ξεσπάει απειλώντας ή ταπεινώνοντας έναν αβοήθητο κρατούμενο· η νοσοκόμα που κάνει τα ίδια με το δικό της κεκαλυμμένο τρόπο, σε κάποιον ασθενή, που για κοινωνικούς ή σωματικούς λόγους δεν μπορεί να διαμαρτυρηθεί· το αφεντικό που χτυπά ανελέητα το σκύλο του, επειδή δεν εκτελεί τις διαταγές του, είναι μόνο μερικά παραδείγματα ηδονικής καταστροφικότητας, τα οποία δεν αποτελούν έκφραση της σεξουαλικής ορμής. [...]

Η ηδονική καταστροφικότητα δεν έχει πάντοτε μια τόσο φανερή μορφή, όπως τα βασανιστήρια. Μπορεί να έχει τη μορφή της καταπίεσης της επιθυμίας ενός άλλου ανθρώπου, του αυθορμητισμού του ή της ελευθερίας του. Η καταστροφικότητα αυτής της μορφής συνήθως αιτιολογείται ότι δήθεν παραινείται από καλές προθέσεις ή ακόμη και από αγάπη. Υπάρχει ένα σύνδρομο τέτοιας καταστροφικότητας που δεν είναι σπάνιο, ειδικά στη συμπεριφορά μάζας, και ονομάζεται σύνδρομο «βιασμού-ληστείας-καταστροφής». Εδώ αναφέρομαι σε αυτά που μπορούμε να παρατηρήσουμε στη συμπεριφορά των νικητών στρατιωτών σε αρχαίους ή σύγχρονους πολέμους, όταν έχουν την άδεια για περιορισμένο χρόνο να ασκήσουν απόλυτο έλεγχο πάνω στον πληθυσμό που έχουν κατακτήσει. Ο αδιάκριτος βιασμός των γυναικών δεν αποτελεί τόσο μια έκφραση σεξουαλικής επιθυμίας όσο μια επιθυμία για απόλυτο έλεγχο, όπως είναι και η κλοπή οποιουδήποτε πράγματος μπορεί να κλαπεί και η καταστροφή οποιουδήποτε πράγματος δεν μπορεί να κουβαληθεί. Με άλλα λόγια, το χαρακτηριστικό της ηδονικής καταστροφικότητας είναι μια αίσθηση πα-

ντοδυναμίας, είναι η επιθυμία της υπέρβασης των ορίων της ανθρώπινης ύπαρξης ακόμη και για μία μέρα, το να αισθανθεί κάποιος σαν Θεός, το ναιώσει ότι δεν υπάρχει τίποτα που να μπορεί να αντισταθεί στη δύναμή του.

Η επιθυμία αυτή για παντοδυναμία μπορεί να βρεθεί σε άτομα, όταν οι καταστάσεις τους δίνουν την ευκαιρία να εξασκήσουν απεριόριστη εξουσία (ο Καμύ παρουσίασε ξεκάθαρα το μηχανισμό αυτό μέσα από τον κύριο χαρακτήρα στο έργο του «Καλιγούλας»). Εκείνοι που δεν έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν τέτοια εξουσία στην πραγματικότητα, τους δίνεται η ευκαιρία να το κάνουν για μια στιγμή ή για μια ημέρα. Για αυτούς τους ανθρώπους η εμπειρία αυτή είναι τόσο έντονη που, σε πολλές περιπτώσεις, θα ήταν διατεθειμένοι ακόμα και να πεθάνουν προκειμένου να αποκτήσουν μια στιγμή τέτοιας παντοδυναμίας. Η επιθυμία αυτή για απόλυτο έλεγχο και εξουσία πάνω σε μια αβοήθητη μειονότητα είναι συχνά ένα χρόνιο αίσθημα το οποίο μπορεί να ενεργοποιηθεί κάτω από συγκεκριμένες καταστάσεις. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η δράση των Ναζί της δεκαετίας του '30.

Ένας από τους κύριους λόγους της ανάπτυξης αυτού του τύπου της ηδονικής καταστροφικότητας είναι μια βαθιά αίσθηση αδυναμίας (όχι απαραίτητα σεξουαλικής), έλλειψης ζωντάνιας, ανίας, παθητικότητας, φόβου για την απaráλλαχτη ρουτίνα και της γριζας καθημερινότητας που καταβάλλει πολλούς ανθρώπους. Το ανήμπορο, κατά αυτήν την αίσθηση, άτομο δεν είναι δημιουργικό στη σκέψη, στα συναισθήματα, στις προσωπικές σχέσεις, στην τέχνη, και βρίσκει βαθιά ικανοποίηση σε αυτό που είναι κατά τι λιγότερο θαυμαστό από τη δημιουργία ζωής, δηλαδή στο να την καταστρέφει. Είναι αλήθεια ότι για να δημιουργήσεις ζωή απαιτείται να υπάρχει η δυνατότητα τουλάχιστον για σεξουαλική ικανότητα, αν όχι και για αγάπη· ή, αν δεν έχουμε να κάνουμε με την υλική ζωή, απαιτείται δραστηριότητα, συμμετοχή και ενδιαφέρον. Η καταστροφή της ζωής δεν χρειάζεται τίποτα άλλο παρά ένα μαχαίρι, ένα πιστόλι ή ένα δυνατό χέρι. Αυτός που δεν έχει ζωή βρίσκει έντονο ενδιαφέρον στο να αποδεικνύει στον εαυτό του ότι εξουσιάζει τη ζωή που δεν μπορεί να αποκτήσει. Ο τύπος αυτός της καταστροφικότητας χαρακτηρίζεται από έντονα ενστικτώδη συναισθήματα στα οποία συμμετέχει όλο το σώμα, και γι' αυτό συχνά το συγχέουμε με τη σεξουαλική ευχαρίστηση. Η σωματική ή η ενστικτώδης ικανοποίηση δεν είναι, όμως, πάντοτε σεξουαλικού περιεχομένου, αν και μπορούμε εύκολα να τις αναμείξουμε.

[...]

Έχουμε δημιουργήσει στις Ηνωμένες Πολιτείες ένα κοινωνικό και πολιτισμικό κλίμα που τρέφει τη βία; Τι μπορούμε να κάνουμε για να ελέγξουμε την καταστροφικότητα;

Η ερώτηση για το αν στις Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα υπάρχει ένα κλίμα που τρέφει τη βία πρέπει να απαντηθεί καταφατικά, όχι όμως μόνο επειδή η βία επιδεικνύεται στις ταινίες και στα κόμιξ ή επειδή πολλοί Αμερικάνοι ζούνε κάτω από συνθήκες τρομερής φτώχειας μέσα σε μια κουλτούρα που επαινεί τον αυξανόμενο καταναλωτισμό, άμεσα ή έμμεσα, ως σκοπό ζωής. Υπάρχουν και άλλες αιτίες για το μέγεθος της βίας. Ένα αίσθημα ανησυχίας έχει διαποτίσει τον πληθυσμό της Αμερικής: είναι ανήσυχος, αν και συνήθως ασυνείδητα, σχετικά με το ενδεχόμενο ενός πυρηνικού πολέμου· λευκοί και μαύροι φοβούνται ότι η μία ομάδα μπορεί να θελήσει να καταστρέψει την άλλη ενώ η μεσαία τάξη φοβάται ότι μπορεί να κατρακυλήσει στη σιάλα της ιεραρχίας. Υπάρχουν και άλλοι σημαντικοί παράγοντες που τρέφουν ένα κλίμα βίας και καταστροφικότητας: η μηχανοποίηση της ζωής, η αδυναμία του ατόμου, η παθητικότητα του καταναλωτή και η έλλειψη ενδιαφέροντος για ζωή που απορρέει από την παθητικότητα, το γεγονός ότι δεν έχουμε κανένα όραμα και στόχο για τη βελτίωση της κοινωνίας μας εκτός από περισσότερη παραγωγή και περισσότερη κατανάλωση, και η βαθιά αντίφαση μεταξύ των αξιών που πιστεύουμε ότι έχουμε και αυτών που καθορίζουν τις ενέργειές μας. Καταστάσεις σαν κι αυτές δημιουργούν μια αντίληψη που συντελεί στη βία και την καταστροφικότητα εκ μέρους εκείνων που τους λείπουν τα υλικά αγαθά, που οι ελπίδες και οι προσδοκίες τους έχουν λίγες πιθανότητες να εκπληρωθούν και οι οποίοι δεν μετέχουν στην πρόοδο της πλειοψηφίας του αμερικάνικου πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, όσοι συμμετέχουν σε αυτήν την πρόοδο, αν και μέσα τους αισθάνονται ανήσυχτοι και απομονωμένοι, πετυχαίνουν να αντικαθιστούν αυτά τα αισθήματα με τη ρουτίνα της καθημερινότητας, με την προσδοκία να γίνουν επιτυχημένοι στην προσωπική τους ζωή και με το συνεχώς μεταβαλλόμενο μοτίβο του καταναλωτισμού. Μακροχρόνια, όμως, ο φόβος, η αβεβαιότητα και η ανία τείνουν να αυξήσουν την βία σε όλο τον πληθυσμό· η μειοψηφία θα επαναστατεί περισσότερο και η πλειοψηφία θα λαμβάνει μέτρα όλο και πιο βίαια εναντίον κάθε απόπειρας εξέγερσης.

Η αυστηρότερη τιμωρία και η επιβολή του νόμου και της τάξης δεν θα μειώσουν τη βία· αντιθέτως, θα την αυξήσουν, επειδή θα δημιουργηθούν

νέα αισθήματα αδικίας, αντιπαλότητας και απογοήτευσης σε αυτούς που εκτίθενται στην οργανωμένη βία του κράτους. Το μόνο μέσο για να αλλάξει αυτή η γενική τάση βίας και καταστροφικότητας είναι να κάνουμε πιο ανθρώπινη την τεχνολογική μας κοινωνία. Με αυτό εννοώ ότι η κοινωνία μας πρέπει να υπηρετεί τους σκοπούς του ανθρώπου –την ανάπτυξη και την εξέλιξή του– παρά να μετατρέπει τα μέσα, όπως η παραγωγή και η κατανάλωση, σε σκοπούς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Το άτομο πρέπει να σταματήσει να νοιώθει και να είναι ανήμπορο στο να επηρεάζει τη ζωή της κοινωνίας, από την οποία καθορίζεται όλη του η ζωή. Η αλλαγή αυτή μπορεί να προκύψει μόνο μέσα από μια σημαντική αύξηση συμμετοχής και ανάληψης ευθυνών εκείνων που τώρα και μεν τρέφονται καλά και είναι ευχαριστημένοι, αλλά εξαιρούνται από την ενεργό συμμετοχή στις πολιτικές αποφάσεις ή στις πολιτικές των οργανισμών και των εταιρειών όπου εργάζονται. Επιπρόσθετα, είναι σημαντικό να μειώσουμε τον καταναγκαστικό καταναλωτισμό, ο οποίος αυξάνει την παθητικότητα του ατόμου, και να βρούμε νέους τρόπους έκφρασης των ανθρώπινων ικανοτήτων. Σήμερα, η σκέψη και η αίσθηση διαχωρίζονται όλο και περισσότερο μεταξύ τους, γεγονός που οδηγεί σε έναν σχεδόν σχιζοφρενικό τρόπο διανόησης ή σε ένα νευρωτικό και παράλογο συναισθηματισμό. Μόνο όταν τα συναισθήματα και η λογική συνυπάρχουν, θα μπορέσει ο άνθρωπος να λειτουργήσει με τέτοιο τρόπο, ώστε να δώσει ενδιαφέρον στη ζωή του και έτσι να δημιουργήσει τη δυνατότητα για μια παραγωγική και μη βίαιη ζωή. Για να το θέσω πιο σύντομα, αυτό που χρειαζόμαστε δεν είναι η αύξηση του ελέγχου πάνω στην επιθετικότητα και τη βία αλλά η μείωση αυτών, δίνοντας στην ατομική και κοινωνική ζωή περισσότερο νόημα και ανθρώπινο χαρακτήρα.

Μετάφραση
Μιλτιάδης Ζώτος

Howard Zinn Βία και Ανθρώπινη Φύση

Απόσπασμα από το βιβλίο «Διακηρύξεις Ανεξαρτησίας», εκδόσεις Εξάρχεια (μετάφραση Δημήτρη Κωνσταντίνου).

Το 1932, ο Άλμπερτ Αϊνστάιν, ήδη διάσημος για τα επιτεύγματά του στη φυσική και τα μαθηματικά, έγραψε ένα γράμμα σ' έναν άλλο διακεκριμένο στοχαστή, τον Σίγκμουντ Φρόυντ. Ο Αϊνστάιν ήταν βαθιά προβληματισμένος με τον Α'Π.Π., που είχε τερματιστεί μόλις πριν 14 χρόνια. Δέκα εκατομμύρια άνθρωποι σιοτώθηκαν στα πεδία μάχης της Ευρώπης, για λόγους που κανένας δεν μπορούσε να εξηγήσει με τη λογική. Όπως και πολλοί άλλοι που είχαν ζήσει τον πόλεμο, ο Αϊνστάιν ήταν τρομοκρατημένος με τη σκέψη ότι μπορούν να χαθούν ανθρώπινες ζωές με τόσο μαζικό τρόπο και ανησυχούσε ότι μπορεί να συμβεί και άλλος τέτοιος πόλεμος. Θεώρησε ότι ο Φρόυντ, ο καλύτερος ψυχολόγος του κόσμου, θα μπορούσε να απαντήσει στο ερώτημα: Γιατί κάνουν πόλεμο οι άνθρωποι;

«Αγαπητέ καθηγητή Φρόυντ», έγραψε, «υπάρχει τρόπος ν' απαλλαγεί το ανθρώπινο είδος από τη συμφορά του πολέμου;» Κατόπιν τούτου αναφέρθηκε «σ' αυτή τη μικρή αλλά αποφασισμένη ομάδα ανθρώπων, ενεργή σε κάθε έθνος, που αποτελείται από τους κατασκευαστές και πωλητές όπλων, οι οποίοι... εκλαμβάνουν τον πόλεμο ως μια ευκαιρία να προωθήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα και να αυξήσουν την προσωπική τους εξουσία». Στη συνέχεια έθεσε το ερώτημα: «Πώς είναι δυνατόν αυτή η μικρή κλίκα ανθρώπων να υποτάσσει στην υπηρεσία των συμφερόντων της τη θέληση της πλειονότητας, η οποία ζημιώνεται και υποφέρει από τον πόλεμο;».

Ο Αϊνστάιν πρότεινε μια απάντηση: «Ίσως επειδή ο άνθρωπος έχει μέσα του το πάθος του μίσους και της καταστροφής». Και τότε κατέθεσε την τελευταία του ερώτηση στον Φρόυντ: «Είναι δυνατόν να ελέγξουμε τη διανοητική εξέλιξη του είδους, έτσι ώστε να το κάνουμε ανθεκτικό απέναντι στις ψυχώσεις του μίσους και της καταστροφικότητας;»

Ο Φρόυντ απάντησε: «Εικάζεις ότι ο άνθρωπος διαθέτει ένα ενεργό ένστικτο μίσους και καταστροφικότητας, το οποίο είναι επιδεικτικό σε τέτοιους ερεθισμούς. Συμφωνώ απόλυτα μαζί σου... Ακόμη και η πιο επιφανειακή ματιά στην ιστορία θα μας αποκαλύψει μια ατελείωτη σειρά συγκρούσεων μεταξύ των ανθρώπινων κοινοτήτων». Ο Φρόυντ επισήμανε την ύπαρξη δύο θεμελιωδών ένστικτων στο ανθρώπινο είδος: το ερωτικό ένστι-

κτο και το αντίθετό του, το καταστροφικό. Και στήριζε τη μόνη του ελπίδα για την επικράτηση του ερωτικού ενστίκτου στην πολιτισμική ανάπτυξη της ανθρώπινης φυλής, που περιλαμβάνει και «την ενδυνάμωση της νοημοσύνης, η οποία έχει την τάση να δαμάζει την ενστικτώδη συμπεριφορά»¹.

Ο Αϊνστάιν είχε διαφορετική άποψη για την αξία της νόησης, όσον αφορά την τιθάσευση των ενστίκτων. Μετά την αναφορά «στις ψυχώσεις του μίσους και της καταστροφικότητας», κατέληξε: «Η εμπειρία μάς δείχνει ότι η επονομαζόμενη ιντελιγιέντσια είναι αυτή που ενδίδει πιο εύκολα σε τέτοιου είδους καταστροφικές, συλλογικές αποφάσεις».

Εδώ, λοιπόν, έχουμε δύο από τα μεγαλύτερα μυαλά του αιώνα να εμφανίζονται ανήμπορα και απογοητευμένα μπροστά στο αναπόφευκτο του πολέμου. Ο Αϊνστάιν, ριψοκινδυνεύοντας την υπόθεση ότι αυτά τα επιθετικά ένστικτα αποτελούν τη ρίζα του κακού, ζητά από τον Φρόντ, τον ειδικό των ενστίκτων, να τον βοηθήσει να βρει μια λύση. Σημειώστε, όμως, ότι ο Αϊνστάιν έχει μεταπηδήσει από την αρχική σκέψη ότι «ο άνθρωπος έχει μέσα του ένα πάθος» στο επίπεδο των «καταστροφικών, συλλογικών αποφάσεων». Ο Φρόντ παραβλέπει αυτό το λογικό άλμα από τα ένστικτα στον πολιτισμό και επιβεβαιώνει ότι «το ένστικτο της καταστροφικότητας» είναι η ριζική αιτία του πολέμου.

Όμως, ποια απόδειξη επικαλείται ο Φρόντ για την ύπαρξη ενός τέτοιου ενστίκτου; Υπάρχει κάτι παράξενο στο επιχειρημά του. Δεν καταθέτει καμία απόδειξη από το πεδίο της ειδικότητάς του, την ψυχολογία. Η απόδειξή του βασίζεται σε μια «επιφανειακή ματιά στην ιστορία».

Ας δούμε, ωστόσο, το ίδιο ζήτημα που εξετάζεται πενήντα χρόνια αργότερα, από μια σχολή σκέψης που δεν υπήρχε στην εποχή του Φρόντ, την κοινωνιοβιολογία. Ο κυριότερος εκπρόσωπος της σχολής αυτής είναι ο Ε. Ουίλσον, καθηγητής του Χάρβαρντ και διακεκριμένος επιστήμονας. Το βιβλίο του *Κοινωνιοβιολογία* είναι μια εντυπωσιακή πραγματεία της συμπεριφοράς διαφόρων βιολογικών ειδών που έχουν τάσεις κοινωνικότητας, όπως τα μυρμήγκια και οι μέλισσες².

Στο τελευταίο κεφάλαιο της *Κοινωνιοβιολογίας*, ο Ουίλσον αναφέρεται στους ανθρώπους. Αυτή η αναφορά προκάλεσε τόσο μεγάλο ενδιαφέρον,

¹ Οι επιστολές που αντάλλαξαν ο Αϊνστάιν με τον Φρόντ, δημοσιεύτηκαν στο *Why War?*, μια προσούρα εκδόσεων International Institute of Intellectual Co-operation of the League of Nations, 1933. Η απάντηση του Φρόντ υπάρχει επίσης και στο: Sigmund Freud, *Collected Papers vol.5*, Basic Books, 1959.

² Ε. Ο. Wilson, *Sociobiology, The New Synthesis*, Harvard University Press, 1975.

που τον ανάγκασε να γράψει ολόκληρο βιβλίο με το θέμα αυτό: *Περί Ανθρώπινης Φύσης*. Μέσα σ' αυτό υπάρχει ένα κεφάλαιο για την επιθετικότητα. Ξεκινά με την ερώτηση: «Είναι τα ανθρώπινα πλάσματα εγγενώς επιθετικά;» Δύο γραμμές μετά, γράφει: «Η απάντηση είναι ναι» (χωρίς κανένα δισταγμό), ενώ στην επόμενη πρόταση εξηγεί γιατί: «Σ' όλη την ανθρώπινη ιστορία, ο πόλεμος, εκφράζοντας απλώς την πιο οργανωμένη μορφή επιθετικότητας, υπήρξε ενδημικός σε κάθε μορφή κοινωνίας, από ειρηνικές των τροφουσλλεικτών-κυνηγών μέχρι τα βιομηχανικά κράτη»³.

Εδώ έχουμε και πάλι μια παρόξενη κατάσταση. Οι αποδείξεις για την ύπαρξη του ενστίκτου της επιθετικότητας, που επικαλείται ο ψυχολόγος (Φρόουντ), δεν βρίσκονται στην ψυχολογία αλλά στην ιστορία. Αντίστοιχα, οι αποδείξεις του βιολόγου (Ουίλσον) δεν βρίσκονται στη βιολογία αλλά στην ιστορία. Αυτό μάς δείχνει ότι δεν υπάρχουν ικανά τεκμήρια ούτε από την ψυχολογία ούτε από τη βιολογία που να στηρίζουν την άποψη για την ύπαρξη του ενστίκτου της επιθετικότητας. Γι' αυτό οι σπουδαίοι αυτοί στοχαστές στράφηκαν προς την ιστορία. Με αυτή την έννοια δεν διαφέρουν από τον απλό άνθρωπο, του οποίου η σκέψη ακολουθεί την ίδια λογική: η ιστορία είναι γεμάτη από πολέμους· είναι αδύνατο να βρεις εποχή χωρίς πόλεμο· αυτό πρέπει να σημαίνει ότι ο πόλεμος έχει τις ρίζες του στην ανθρώπινη φύση, σε κάτι βιολογικό, μια ενόρμηση, ένα ένστικτο που ευθύνεται για τη βίαιη επιθετικότητα.

Αυτή η λογική είναι ευρέως διαδεδομένη στη μοντέρνα σκέψη, σε όλες τις τάξεις ανθρώπων, μορφωμένων και μη, και παρόλα αυτά είναι σίγουρα λαθεμένη· ή, ακόμη χειρότερα, είναι και επικίνδυνη.

Είναι λαθεμένη, διότι ουσιαστικά δεν υπάρχει καμία απόδειξη που να τη στηρίζει. Ούτε στη γενετική ούτε στη ζωολογία ούτε στην ψυχολογία ούτε στην ανθρωπολογία ούτε στην ιστορία ούτε καν στη συνηθισμένη εμπειρία των στρατιωτών στον πόλεμο. Είναι και επικίνδυνη, διότι αποσπά την προσοχή μας από τις μη βιολογικές αιτίες της βίας και του πολέμου.

Παρόλα αυτά, φαίνεται ότι η απόλυτη αποδοχή από τον Ουίλσον της ιδέας ότι τα ανθρώπινα πλάσματα είναι «εγγενώς επιθετικά» οφείλεται στο δικό του επαναπροσδιορισμό των όρων «εγγενής» και «επιθετικός». Στο βιβλίο του *Περί Ανθρώπινης Φύσης* σημειώνει: «Η έννοια του εγγενούς χαρακτηριστικού αναφέρεται στη μετρήσιμη πιθανότητα να αναπτυχθεί το γνώρισμα αυτό σε συγκεκριμένες συνθήκες... Με αυτό το κριτήριο, τα

³ E. O. Wilson, *On Human Nature*, Harvard University Press, 1978.

ανθρώπινα πλάσματα διαθέτουν μια εντοπισμένη γενετική προδιάθεση για επιθετική συμπεριφορά». Εξάλλου η έννοια της επιθετικότητας αφορά μια πλειάδα ανθρώπινων πράξεων, εκ των οποίων μόνο ορισμένες είναι βίαιες.

Με άλλα λόγια, όταν ο Ουίλσον αναφέρει ότι οι άνθρωποι είναι «εγγενώς επιθετικοί», δεν εννοεί ότι όλοι έχουμε γεννηθεί με ένα ακαταμάχητο ορμέυφο επιθετικότητας, αλλά ότι η ύπαρξή της εξαρτάται από το περιβάλλον μας. Επιπλέον, όταν γινόμαστε επιθετικοί, δεν γινόμαστε απαραίτητα και βίαιοι. Πραγματικά, ο Ουίλσον αναφέρει ότι: «Οι πιο βίαιες μορφές της ανθρώπινης επιθετικότητας δεν είναι οι εκδηλώσεις των έμφυτων ενορμήσεων». Έτσι έχουμε, σύμφωνα με τον Ουίλσον, «μια πιο ικανοποιητική εξήγηση, η οποία βασίζεται στην αλληλεπίδραση της γενετικής λανθάνουσας δυνατότητας και της κοινωνικής μάθησης».

Η φράση «γενετική λανθάνουσα δυνατότητα» φέρνει πιο κοντά τον Ουίλσον με τους επικριτές του, οι οποίοι τού απέδωσαν σε ορισμένες περιπτώσεις πιο υπερβολικές απόψεις για την έμφυτη επιθετικότητα απ' αυτές που πραγματικά είχε. Αυτή σημαίνει ότι οι άνθρωποι σίγουρα διαθέτουν εξαρχής (γενετικά) τη δυνατότητα για βία, αλλά διαθέτουν επίσης και τη δυνατότητα για ειρηνισμό. Αυτό αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο να ισχύσει κάποια απ' όλες τις πιθανότητες ανάλογα με τις συνθήκες που μας επιβάλλονται και τις συνθήκες που δημιουργούμε οι ίδιοι για τους εαυτούς μας.

Δεν υπάρχει, απ' όσο ξέρουμε, γονίδιο της επιθετικότητας. Πραγματικά, δεν γνωρίζουμε την ύπαρξη συγκεκριμένου γονιδίου για οποιαδήποτε μορφή ανθρώπινης συμπεριφοράς (δέχομαι την πιθανότητα μια γενετική ανωμαλία του εγκεφάλου να ευθύνεται για τη βίαιη συμπεριφορά ενός ατόμου, αλλά και μόνο το γεγονός ότι πρόκειται για ανωμαλία μάς δείχνει ότι δεν μιλάμε για ένα κοινό χαρακτηριστικό). Η επιστήμη της γενετικής, η μελέτη αυτού του κληρονομικού υλικού που μεταφέρεται τυχαία από τα 40 χρωμοσώματα του κάθε ανθρώπινου κυττάρου και μεταδίδεται από γενιά σε γενιά, έχει αποκαλύψει πολλά πράγματα για τα γονίδια των φυσικών χαρακτηριστικών, πολύ λίγα για τα γονίδια που αφορούν τις διανοητικές δυνατότητες, και σχεδόν τίποτα για τα χαρακτηριστικά που αφορούν την προσωπικότητα του ατόμου (βία, ευγένεια, δυστροπία, χιούμορ κ.ά.).

Ο συμμαθητής του Ουίλσον στο Χάρβαρντ Στέφεν Γουιλντ, εξειδικευμένος στην εξέλιξη, αναφέρει πολύ κατηγορηματικά (*Natural History Magazine*, 1976): «Ποια είναι τα στοιχεία που αποδεικνύουν ότι συγκεκριμένες ανθρώπινες κοινωνικές συμπεριφορές οφείλονται σε γονίδια; Προς το παρόν, η απάντηση είναι ότι δεν υπάρχει κανένα στοιχείο απολύτως».

Ο διακεκριμένος βιολόγος Π. Μένταγουορ αναφέρει: «Μέχρι τώρα το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου είναι ότι διαθέτει και ασκεί ηθική κρίση και ότι δεν είναι στο έλεος των ορμονών και των γονιδίων»⁴.

Την άνοιξη του 1986, σε μια διεθνή διάσκεψη στη Σεβίλη της Ισπανίας, οι επιστήμονες κατέληξαν σε μια δήλωση, όσον αφορά τη σχέση της ανθρώπινης φύσης με τη βίαιη επιθετικότητα: «Είναι επιστημονικά λαθεμένο να λέγεται ότι ο πόλεμος οφείλεται σε κάποιο “ένστικτο” ή άλλο απλό κίνητρο... Ο σύγχρονος πόλεμος εμπεριέχει την επίσημη θεσμική εκμετάλλευση ατομικών χαρακτηριστικών, όπως η υπακοή, η επιδεικτικότητα σε επηρεασμό, η ιδεοληψία... Το συμπέρασμά μας είναι ότι η βιολογία δεν καταδικάζει την ανθρωπότητα σε πόλεμο».

Τι ισχύει για τις ενδείξεις από την ψυχολογία; Αυτή η επιστήμη δεν είναι τόσο «σκληροπυρηνική» όσο η γενετική. Οι γενετιστές μπορούν να εξετάζουν τα γονίδια, ακόμη και να τα συναρμολογούν σε νέες μορφές. Αυτό που κάνουν οι ψυχολόγοι είναι να παρατηρούν τον τρόπο που συμπεριφέρονται και σκέφτονται οι άνθρωποι, να τους εξετάζουν, να τους ψυχαναλύουν, να διεξάγουν πειράματα για να δουν πώς αντιδρούν σε διάφορα ερεθίσματα, και να προσπαθούν να καταλήξουν σε λογικά συμπεράσματα για τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι συμπεριφέρονται με κάποιον τρόπο. Δεν υπάρχει τίποτα στα ευρήματα των ψυχολόγων που να αποτελεί απόδειξη για την ύπαρξη ενστίκτου στο οποίο να οφείλεται η βίαιη επιθετικότητα του πολέμου. Γι' αυτόν το λόγο, ο Φρόυντ, έπρεπε να αναζητήσει στην ιστορία τις αποδείξεις για το ένστικτο της επιθετικότητας.

Στο Γέιλ, τη δεκαετία του '60, πραγματοποιήθηκε το διάσημο «πείραμα Μίλγκραμ», που πήρε το όνομά του από τον ψυχολόγο που είχε την ευθύνη του πειράματος⁵. Στο πείραμα συμμετείχε μια ομάδα πληρωμένων εθελοντών, στους οποίους είχαν πει ότι θα βοηθήσουν σε ένα πείραμα σχετικό με τις επιδράσεις της τιμωρίας στη διαδικασία της μάθησης. Κάθε εθελοντής καθόταν σε μια θέση, όπου παρατηρούσε κάποιον που συμμετείχε σε ένα τεστ φορώντας ηλεκτρόδια συνδεδεμένα σε έναν πίνακα ελέγχου, τον οποίο χειριζόταν ο εθελοντής. Ζητήθηκε από τον εθελοντή να παρατηρεί το τεστ και, όταν δινόταν λάθος απάντηση, να πατάει ένα κουμπί προκαλώντας ηλεκτρικό σοκ στον άνθρωπο που εξετάζόταν. Μετά από κάθε λαθεμένη απάντηση η ένταση του σοκ αυξανόταν. Στον πίνακα

⁴ New York Review of Books, 1973.

⁵ Το πείραμα περιγράφεται λεπτομερώς από τον Stanley Milgram, στο *Obedience to Authority*, Harper & Row, 1974.

ελέγχου υπήρχαν 30 διακόπτες, με ετικέτες που ξεκινούσαν από «ελαφρύ σοκ» και έφταναν μέχρι «κίνδυνος-ισχυρό σοκ».

Αυτό που δεν είχαν πει στον εθελοντή ήταν ότι ο άνθρωπος που εξεταζόταν ήταν ηθοποιός και ότι το ηλεκτρικό σοκ ήταν ψεύτικο. Ο ηθοποιός υποκρινόταν ότι πονούσε, όταν ο εθελοντής πατούσε το κουμπί. Όταν ένας εθελοντής δίσταζε να συνεχίσει να προκαλεί πόνο, ο υπεύθυνος πειράματος του έλεγε περίπου ότι «το πείραμα απαιτεί από σένα να συνεχίσεις». Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, τα δύο τρίτα των εθελοντών συνέχιζαν να πατούν τους ηλεκτρικούς διακόπτες, ακόμη και όταν οι εξεταζόμενοι επιδείκνυαν σημάδια ανυπόφορου πόνου. Το ένα τρίτο αρνήθηκε.

Το πείραμα πραγματοποιήθηκε με τους εθελοντές σε διαφορετικές αποστάσεις από τους εξεταζόμενους. Όταν δεν βρίσκονταν κοντά τους, περίπου το 35% των εθελοντών περιφρόνησαν την εξουσία, ακόμη και όταν δεν μπορούσαν να δουν ή να μιλήσουν με τον εξεταζόμενο. Όταν, όμως, ήταν πολύ κοντά, το 70% αρνήθηκαν να υπακούσουν στις διαταγές.

Η συμπεριφορά των ανθρώπων που προθυμοποιήθηκαν να ασκήσουν το μέγιστο πόνο μπορεί σίγουρα να εξηγηθεί χωρίς αναφορά στην «ανθρώπινη φύση». Η συμπεριφορά τους ήταν μαθημένη και όχι έμφυτη. Αυτό που είχαν μάθει είναι αυτό που μαθαίνουν οι περισσότεροι άνθρωποι του σύγχρονου πολιτισμού, δηλαδή να ακολουθούν διαταγές, να κάνουν τη δουλειά για την οποία τους προσέλαβαν, να υπακούουν τους ειδικούς υπευθύνους. Στη διάρκεια του πειράματος, οι επιβλέποντες, που συμπεριφέρονταν ως άνθρωποι υψηλού κύρους και με μια ορισμένη νομιμοποίηση ως διευθυντές ενός «επιστημονικού» πειράματος, διαβεβαίωναν συνεχώς τους εθελοντές ότι έπρεπε να πατούν τους διακόπτες, ακόμη και αν οι εξεταζόμενοι έδειχναν ότι πονούσαν πολύ. Όταν οι εθελοντές ήταν μακριά από τα θύματα, ήταν πιο εύκολο να υπακούουν στους επιβλέποντες. Όταν, όμως, έβλεπαν ή άκουγαν τον πόνο από κοντά, τότε γεννιόταν στην ψυχή τους ένα ισχυρό φυσικό συναίσθημα συμπάθειας, που τους έκανε να αψηφούν τις διαταγές των γεμάτων αυτοπεποίθησης και επιστημότητας επιστημόνων που επέβλεπαν το πείραμα.

Κάποιοι θεώρησαν ότι το πείραμα ανέδειξε μια βιαιότητα, έμφυτη στον άνθρωπο. Όμως αυτό δεν ήταν το συμπέρασμα του Στάνλεϊ Μίλγκραμ, που διεύθυνε τη μελέτη. Ο Μίλγκραμ συνόψισε τα συμπεράσματά του ως εξής: «Το κυρίαρχο εύρημα της μελέτης είναι η υπερβολική προθυμία των ενηλίκων να ακολουθήσουν στο έπακρο την προσαγή μιας εξουσιαστικής αυθεντίας... Αυτό είναι, πιθανόν, το πιο βασικό πόρισμα: κανονικοί άν-

θρωποι, απλώς κάνοντας τη δουλειά τους και χωρίς κάποια συγκεκριμένη εχθρότητα από πλευράς τους, γίνεται να μετατραπούν σε συντελεστές μιας φριτάς αποτρόπαιης διαδικασίας».

Πρόκειται λοιπόν για μια μαθημένη συμπεριφορά —«πάντα να υπακούς», «κάνε τη δουλειά σου»— και όχι για φυσική ενόρμηση. Αυτή η συμπεριφορά κρύβεται πίσω από το γεγονός ότι πολλοί από τους εθελοντές συνέχισαν να πατούν τους διακόπτες και να προκαλούν πόνο. Αυτό που είναι αξιοσημείωτο στο πείραμα Μίλγκραμ σχετικά με τη δύναμη «του καθήκοντος... της υπακοής», που μαθαίνουμε από την παιδική ηλικία, δεν είναι ότι τόσοι πολλοί υπάκουσαν, αλλά ότι τόσοι πολλοί αρνήθηκαν.

Ο Κ. Σνόου, βρετανός μυθιστοριογράφος και επιστήμονας, έγραψε το 1961: «Αν αναλογιστείς τη μακρόχρονη και ζοφερή ιστορία του ανθρώπου, θα ανακαλύψεις ότι τα περισσότερα ειδεχθή εγκλήματα έχουν διαπραχθεί στο όνομα της υπακοής και όχι της επανάστασης. Οι γερμανοί αξιωματικοί είχαν εκπαιδευτεί με τον πιο άτεγκτο κώδικα υπακοής... στο όνομα της υπακοής συμμετείχαν και βοήθησαν να διαπραχθούν οι πιο διεφθαρμένες πράξεις μεγάλης κλίμακας στην ιστορία του κόσμου»⁶.

Τι στοιχεία μπορεί, όμως, να μας προσφέρει η ανθρωπολογία, δηλαδή η συμπεριφορά των «πρωτόγονων» ανθρώπων, οι οποίοι υποτίθεται ότι είναι πιο κοντά στη «φυσική» κατάσταση, και γι' αυτό μπορούμε να βρούμε σ' αυτούς πειστικά στοιχεία για την «ανθρώπινη φύση»; Έχουν γίνει πολλές μελέτες για τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας τέτοιων ανθρώπων, όπως είναι οι Μπούσμεν της Αφρικής, οι Ινδιάνοι της Β. Αμερικής, οι φυλές της Μαλαισίας, οι Τασαντέι των Φιλιππίνων κ.ά.

Τα συμπεράσματα μπορούν εύκολα να συνοψιστούν: Δεν υπάρχει καμία μόνιμη και σταθερή συμπεριφορά πολεμοχαρής ή φιλειρηνική· υπάρχουν τεράστιες διαφοροποιήσεις. Στην Β. Αμερική, οι Ινδιάνοι του κάμπου ήταν πολεμοχαρείς, ενώ οι Τσερόκι της Τζόρτζια φιλειρηνικοί.

Ο ανθρωπολόγος Κόλιν Τέρνμπελ πραγματοποίησε δύο διαφορετικές επιτόπιες μελέτες, ζώντας για ένα διάστημα μαζί με τις πρωτόγονες φυλές. Στο βιβλίο του *The Forest People* περιγράφει τους Πυγμαίους του δάσους Ίτουρι στην Κεντρική Αφρική ως υπέρσχυρους, ευγενικούς ανθρώπους, οι οποίοι τιμωρούσαν κάποιον που έτυχε να σφάλει, στέλνοντάς τον στο δάσος για να στεναχωρηθεί. Όταν μελέτησε τη φυλή Μπούτι του Ζαΐρ, τους βρήκε πολύ συνεργάσιμους και φιλειρηνικούς. Αντίθετα, όταν ο Τέρνμπελ

⁶ *ibid* σ.2

έζησε με τη φυλή Ικ της Ανατολικής Αφρικής, τους οποίους περιγράφει στο βιβλίο του *The Mountain People*, τους βρήκε μοχθηρούς και εγωιστές⁷.

Οι διαφορές στη συμπεριφορά που ανακάλυψε ο Τέρνμπελ δεν εξηγούνται με τη γενετική ούτε αποδίδονται στη φύση των ανθρώπων αυτών, αλλά οφείλονται στο περιβάλλον τους και τις συνθήκες διαβίωσης. Η σχετικά εύκολη ζωή των ανθρώπων του δάσους καλλιέργησε την καλή θέληση και τη γενναιοδωρία. Οι Ικ, από την άλλη μεριά, αφού το κράτος τους έδιωξε από τους φυσικούς τους κυνηγότοπους για να φτιάξει ένα εθνικό πάρκο, κατέληξαν να διάγουν μια απομονωμένη ζωή στα χέρσα βουνά με ελάχιστη τροφή. Η απεγνωσμένη τους προσπάθεια να επιβιώσουν γέννησε την επιθετική καταστροφικότητα που παρατήρησε ο Τέρνμπελ.

Έγιναν πολλές προσπάθειες να χρησιμοποιηθούν τεκμήρια από την ηθολογία (τη μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων) για να «αποδειχτεί» η έμφυτη επιθετικότητα των ανθρώπων. Για παράδειγμα, ο Ρόμπερτ Άρντρεϊ επικαλείται το γεγονός ότι τα ζώα προστατεύουν την περιοχή τους, για να αποδείξει την ύπαρξη στους ανθρώπους ενός έμφυτου καθήκοντος προστασίας περιοχής, που ευθύνεται για τους πολέμους. Παρόμοια, ο Ντέσμοντ Μόρις επικαλείται στοιχεία που αφορούν τα πρωτεύοντα θηλαστικά, για να συμπεράνει ότι οι άνθρωποι είναι βαθιά επηρεασμένοι από την καταγωγή τους στην πορεία της εξέλιξης, ως πρωτόγονοι κυνηγοί.

Αλλά η μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων προσφέρει αντιρροούμενες ενδείξεις. Οι μπαμπούνοι του ζωολογικού κήπου του Λονδίνου βρέθηκαν να είναι βίαιοι, ενώ στα λιβάδια της Νότιας Αφρικής η συμπεριφορά τους ήταν φιλειρηνική. Η διαφοροποίηση αυτή εξηγείται εύκολα από το γεγονός ότι στο Λονδίνο οι μπαμπούνοι ήταν ξένοι μεταξύ τους και βρέθηκαν μαζί λόγω της ανθρώπινης επέμβασης. Ακόμη και όταν ήταν επιθετικοί, αυτό σήμαινε, κυρίως, φωνές και λογομαχίες και όχι σωματική βία.

Μπορούμε, επίσης, να αναφέρουμε το έργο του Λόρεντζ, ενός σημαντικού ζωολόγου και ειδικού στη μελέτη των πτηνών, ο οποίος μπήκε στον πειρασμό να αναφερθεί στην ανθρώπινη συμπεριφορά, στο βιβλίο του *On Aggression*. Ο Λόρεντζ συχνά αναφέρει ότι τα επιθετικά ένστικτα των ανθρώπων προέρχονται από τα ζώα στην πορεία της εξέλιξης των ειδών. Όμως δεν είναι και τόσο κατηγορηματικός. Πραγματικά, σε ένα σημείο αναφέρει ότι κανένα από τα λεγόμενα ένστικτά μας δεν είναι τόσο επικίνδυνο όσο η «συναίσθηματική μας πίστη σε πολιτισμικές αξίες»⁸.

⁷ Colin Turnbull, *The Mountain People*, Simon & Schuster, 1972.

⁸ Konrad Lorenz, *On Aggression*, Harcourt Brace & World, 1966.

Είναι μεγάλο άλμα, όπως και να 'χει, η μετάβαση από τις μέλισσες, τις πάπιες ή και τους μπαμπούινους στα ανθρώπινα πλάσματα. Αυτό το λογικό άλμα δεν λαμβάνει υπόψη του τον κίρσιμο παράγοντα διαφοροποίησης, τον ανθρώπινο εγκέφαλο, που μας δίνει τη δυνατότητα της μάθησης και του πολιτισμού και γεννά ένα ολόκληρο φάσμα πιθανοτήτων, καλών και κακών. Αυτή η ποικιλία δυνατοτήτων δεν είναι διαθέσιμη στα πλάσματα με περιορισμένη νοημοσύνη, των οποίων η συμπεριφορά καθορίζεται αυστηρά από τα γενετικά τους ένστικτα (παρόλο που ακόμα και αυτά σε διαφορετικές συνθήκες αναπτύσσουν διαφορετικά χαρακτηριστικά).

Ο ψυχολόγος Έρικ Έρικσον, ξεπερνώντας την εμμονή του Φρόυντ με τα βιολογικά ένστικτα και τις εντυπώσεις της παιδικής ηλικίας, επισημαίνει το γεγονός ότι, αντίθετα με τα περισσότερα ζώα, τα ανθρώπινα πλάσματα περνούν μια μακροχρόνια παιδική ηλικία, στην οποία επιτελείται η διαδικασία της μάθησης και ο πολιτισμικός καθορισμός. Αυτό γεννά την πιθανότητα για πολύ μεγαλύτερη ποικιλία συμπεριφορών⁹. Ο Έρικσον αναφέρει ότι οι πολιτισμοί μας έχουν δημιουργήσει «φυτοείδη», δηλαδή εικονικές κατηγορίες φυλών και εθνών, οι οποίες εξαλείφουν την αίσθηση που θα έπρεπε να έχουμε ως ενιαίο είδος και καλλιεργούν την επιθετικότητα, η οποία μετατρέπεται σε βία. Τα ζώα, εκτός από τους ανθρώπους, δεν κάνουν πόλεμο. Δεν εμπλέκονται σε συστηματική, οργανωμένη άσκηση βίας στο όνομα μιας αφηρημένης ιδέας. Αυτό είναι χάρισμα των όντων με ανεπτυγμένο εγκέφαλο και πολιτισμό. Τα ζώα ασκούν βία για συγκεκριμένο, ορατό λόγο, την ανάγκη για τροφή και για αυτοάμυνα.

Γενετική, ψυχολογία, ανθρωπολογία, ζωολογία –σε κανένα απ' αυτά τα πεδία δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι υφίσταται κάποιο ανθρώπινο ένστικτο, που να ευθύνεται για το είδος της επιθετικής βίας που χαρακτηρίζει τον πόλεμο. Τι ισχύει, όμως, στην ιστορία, την οποία επικαλέστηκε ο Φρόυντ;

Ποιος μπορεί να αρνηθεί τη συχνότητα με την οποία απαντά ο πόλεμος στην ανθρώπινη ιστορία; Αυτή η μόνιμη παρουσία του, όμως, δεν αποδεικνύει ότι αιτία του πολέμου είναι η ανθρώπινη φύση. Δεν υπάρχουν, άραγε, άλλα επαναλαμβανόμενα φαινόμενα στις ανθρώπινες κοινωνίες, τα οποία να συνδέονται με τα συνεχή ξεσπάσματα του πολέμου και να τα εξηγούν, χωρίς να χρειάζεται να προσφύγουμε σ' αυτά τα μυστηριώδη ένστικτα, τα οποία η επιστήμη, όσο και αν προσπαθεί, δεν μπορεί να τα ανακαλύψει στα γονιδιακά μας; Για παράδειγμα, η ύπαρξη εξουσιαστικών

⁹ Erik Erikson, *Psychoanalysis and Ongoing History*, American Journal of Psychiatry, 1965.

ελίτ, οι οποίες ερωτεύονται την εξουσία τους και προσπαθούν να την επεκτείνουν, δεν είναι ένα απ' αυτά τα επαναλαμβανόμενα φαινόμενα; Δεν είναι ένα ακόμη τέτοιο μόνιμο φαινόμενο και η απληστία, όχι του λαού, αλλά των ισχυρών μειοψηφιών της κοινωνίας, οι οποίες αποζητούν ολοένα και περισσότερες πρώτες ύλες, περισσότερες αγορές, περισσότερη γη ή καταλληλότερα μέρη για επενδύσεις; Δεν κυριαρχεί, ειδικά στο σύγχρονο κόσμο, μια μόνιμη ιδεολογία εθνικισμού; Δηλαδή ένα σύνολο πεποιθήσεων που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, σύμφωνα με τις οποίες τα πάτρια εδάφη πρέπει να αποτελούν αντικείμενο τυφλής λατρείας, με αποτέλεσμα να μετατρέπονται σε αιτία εξαγρίωσης, κάνοντας τους ανθρώπους να επιθυμούν να σκοτώσουν τα παιδιά από άλλες πατρίδες;

Σίγουρα, δεν χρειαζόμαστε την ανθρώπινη φύση για να εξηγήσουμε τον πόλεμο· υπάρχουν άλλες εξηγήσεις, αλλά η ανθρώπινη φύση είναι η εύκολη λύση. Δεν απαιτεί καθόλου σκέψη. Αντίθετα, η ανάλυση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών παραγόντων, οι οποίοι σ' όλη την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας έχουν οδηγήσει σε τόσους πολέμους, απαιτεί πολύ κόπο.

Workers Solidarity Movement¹ Αναρχισμός και ανθρωπίνη φύση

«Τότε, στις ψυχές των καταπιεσμένων, αδύναμων ανδρών κάθε άλλος άντρας εκλαμβάνεται ως εχθρός, ασυνείδητος, εκμεταλλευτής, σκληρός, δόλιος, είτε είναι ανώτερος είτε ποταπός».

Friedrich Nietzsche–Human, All Too Human, 1878

Είναι η τελευταία γραμμή άμυνας ενάντια στον αναρχισμό. Είσαι στο μπαρ, τους έχεις πείσει, μπορούν να δουν τις δυνατότητες, θέλουν να μάθουν περισσότερα, ενδιαφέρονται, και τότε μια φωνή πετάγεται: «φίλε, αυτό ποτέ δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει εξαιτίας... της ανθρωπίνης φύσης...». Αντικειμενικά, αυτό είναι κάτι που ειλικρινά πιστεύουν πολλοί άνθρωποι, ότι είμαστε από την φύση μας άπληστοι, διεφθαρμένοι απατεώνες και, αν δεν υπήρχε το κράτος, κάποια παράλογη μορφή καπιταλισμού θα ήταν αναπόφευκτη.

Ο άγγλος φιλόσοφος Χομπς ήταν ο πρώτος που συστηματοποίησε αυτήν την πεσιμιστική άποψη της ανθρωπίνης φύσης. Επινόησε τον όρο «πόλεμος όλων εναντίων όλων», για να χαρακτηρίσει την επιστροφή στη φύση, όταν οι άνθρωποι απλά επιβίωναν, παλεύοντας ο ένας με τον άλλο, κάνοντας ζημιά ο ένας στον άλλο ή ακόμη και τρώγοντας ο ένας τον άλλο, αν χρειαζόταν. Ο τρόμος αυτός θα μπορούσε εύκολα να αποφευχθεί, αν είχε συμφωνηθεί μια ηγεμονία. Αυτή θα ήταν η τελευταία άσκηση εξουσίας από το «λαό», αφού μετά από αυτό, μόνο η συγκεκριμένη εξουσία θα μπορούσε να κυβερνά. Περιστό να αναφέρουμε ότι το βιβλίο του «Λεβιάθαν» ήταν πολύ αγαπητό στους ευρωπαίους μονάρχες και εξουσιαστές του 17^{ου} αιώνα.

Ο Ρουσό εξέφρασε ακριβώς την αντίθετη άποψη, ειπώντας περίπου χρόνια αργότερα. Είδε την ανθρωπότητα ως «καλή εις φύσει» και θέλησε να ξεγυμνώσει τον «πολιτισμό» από όλα αυτά που μας εμποδίζουν να βγάλουμε τον πιο «φυσικό» και καλό μας εαυτό.

Οι περισσότεροι αναρχικοί, συμπεριλαμβανομένου και εμού, ελλαμβάνουν την ανθρωπίνη φύση ως ούτε κακή ούτε καλή. Ο απόλυτος όρος είναι «κοινωνικά δομημένη». Οι άνθρωποι διαμορφώνονται από τη βιολογική

¹ Το Workers Solidarity Movement ιδρύθηκε το 1984 στο Δουβλίνο, ικανοποιώντας την ανάγκη για μια εθνική αναρχική οργάνωση.

τους σύνθεση και από το περιβάλλον τους. Δεν μπορείς να αλλάξεις τη βιολογική σου κληρονομιά (αρκετά!), αλλά η επιρροή των γονιών, της εκπαίδευσης, των φίλων, των μέσων ενημέρωσης και άλλων παραγόντων διαφέρουν πολύ από άνθρωπο σε άνθρωπο. Γενικά, η ηθική που επικρατεί σε μια κοινωνία, στην πραγματικότητα οι απόλυτοι όροι για το «καλό» και το «κακό», οριοθετούνται από τις δυνάμεις εξουσίας της κάθε κοινωνίας.

Για παράδειγμα, ιστορικά η πραότητα και η ηπιότητα θεωρούνται «καλές», ενώ ο εγωισμός και η μοχθηρία «κακές». Συγκεκριμένες συμπεριφορές ενθαρρύνονται, γιατί μας κρατούν σε τάξη, ενώ ανακίδεις και επαναστατικές συμπεριφορές αποθαρρύνονται.

Στην παρούσα φάση του προχωρημένου δυτικού καπιταλισμού της υπερπαραγωγής δύο πράγματα απαιτούνται: 1) Να καθόμαστε στο σπίτι μπροστά στο «κουτί» και να μη δημιουργούμε φασαρίες και 2) Να δουλεύουμε και να καταναλώνουμε.

Η διαφήμιση ειμεταλλεύεται την πιο βασική ανθρώπινη ανάγκη για ασφάλεια και την ελάχιστη πιο εξελιγμένη ανάγκη για ευχαρίστηση. Μας πουλάει μια ρηχή και ηλίθια προσωπικότητα βασισμένη ολοκληρωτικά σε αυτά που καταναλώνουμε και στο πώς φαινόμαστε. Γινόμαστε ρηχοί, υπερόπτες, αποξενωμένοι και εχθρικοί απέναντι σ' όσους βρίσκονται γύρω μας, όπως στο απόσπασμα του Νίτσε στην αρχή του κειμένου. Θέλουμε να μειώνουμε τους άλλους. Βασικά, το σύστημα ενθαρρύνει οτιδήποτε είναι σιάντρο μέσα μας!

Γνωρίζουμε, όμως, ότι οι άνθρωποι μπορούν να είναι καλύτεροι από κάτι τέτοιο. Απλά ας δούμε κάποιες εθελοντικές προσπάθειες. Τοπικές κοινωνικές ομάδες βασίζονται στην προσπάθεια και στο χρόνο χιλιάδων πρόθυμων για κάτι τέτοιο ανθρώπων. Επί πλέον, πολλές από αυτές τις κοινωνικές ομάδες, αν και φαινομενικά δείχνουν αβλαβείς και συνηθισμένες, εντούτοις λειτουργούν με πολύ δημοκρατικό τρόπο.

Μερικές εφαρμόζουν ακόμα και άμεση δημοκρατία, κι έτσι (παρότι, όταν το ακούν, ταράζονται) ουσιαστικά είναι αναρχικές. Φέρνουν κοντά τους ανθρώπους, τους εμπυχώνουν και τους κάνουν να ξεπεράσουν τον καταναλωτισμό των ηλιθίων. Τέτοιες ομάδες αποτελούν για το σύστημα ένα επικίνδυνα καλό παράδειγμα. Και όλοι γνωρίζουμε τη δύναμη που έχει ένα καλό παράδειγμα. Όταν οι άνθρωποι ακούν ελευθεριακές ιδέες και τις βλέπουν να λειτουργούν στην πράξη, τότε έρχεται στην επιφάνεια ο «καλύτερος» εαυτός τους. Ο καπιταλισμός ή οποιαδήποτε κοινωνία ηγετών και εξουσίας αναπόφευκτα μας κάνουν να βγάζουμε ό,τι χειρότερο

έχουμε μέσα μας –γι’ αυτό άλλωστε είναι σχεδιασμένος! Ο αναρχισμός μας κάνει να φανερώσουμε ό,τι καλύτερο έχουμε μέσα μας –σ’ αυτό άλλωστε σκοπεύει!

Δεν υπάρχει καμιά παγιωμένη, αμετάβλητη ανθρώπινη φύση: οι άνθρωποι μπορούν να αλλάξουν και η κοινωνία μπορεί να αλλάξει –προς το καλύτερο.

Μετάφραση
Μιλτιάδης Ζώτος

John H. Clippinger

Ανθρώπινη φύση και κοινωνικά δίκτυα

Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό υποστηρίζεται ότι μια ποικιλία επιστημονικών ανακαλύψεων αλλάζει δραστικά την αντίληψή μας για την ανθρώπινη φύση και προσφέρει νέες προσεγγίσεις για την επίτευξη αποτελεσματικής διοίκησης και ελέγχου σε οργανισμούς αιχμής.

Τα διάφορα μοντέλα οργάνωσης διαφοροποιούνται στα συμπεράσματά τους σχετικά με το πώς οι άνθρωποι ενεργοποιούνται για να εργαστούν μαζί για ένα συλλογικό σκοπό. Αν δούμε τις εναλλακτικές προτάσεις στα άκρα τους, στο ένα στρατόπεδο βρίσκεται η «χομπσιανή» οπτική, όπου οι άνθρωποι ενεργοποιούνται μέσω ενός συνδυασμού φόβου και ατομικού συμφέροντος. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, το έργο μιας αποτελεσματικής διοίκησης είναι να ευθυγραμμίσει το καλλιεργημένο ατομικό συμφέρον των προσώπων με τους συνολικούς στόχους ενός οργανισμού. Γι' αυτούς τους «κοινωνικούς πραγματιστές», τα ανθρώπινα όντα δεν είναι άξια εμπιστοσύνης από τη φύση τους, αλλά αντίθετα καταλήγουν πάντοτε να δρουν προς το συμφέρον τους, εκτός αν παρακολουθούνται όπως πρέπει από αρχές με ειδικές εξουσίες. Αυτή η αντίληψη θεωρεί τους ιεραρχικούς τρόπους ελέγχου ως φυσικά μέσα, αναγκαία και επαρκή για την επίτευξη τάξης, διαφάνειας και υπευθυνότητας. Στο αντίθετο στρατόπεδο βρίσκονται οι «κοινωνικοί ιδεαλιστές», που διατείνονται ότι η εμπιστοσύνη, η αλληλοβοήθεια και η δράση για το κοινό καλό είναι έμφυτες στην ανθρώπινη φύση. Η ομάδα αυτή υποστηρίζει ότι η ιεραρχία δεν είναι προαπαιτούμενο του αποτελεσματικού ελέγχου και ότι τα άτομα θα πράξουν εκ της φύσεώς τους για ένα κοινό καλό, κάτω από τις κατάλληλες συνθήκες. Παρόλο που αυτή η οπτική συχνά απορρίπτεται ως ουτοπική, η βασική της αρχή είναι μια από τις πρωταρχικές αξίες των στρατιωτικών ομάδων μάχης υψηλής αποτελεσματικότητας¹ και έχει διαπιστωθεί ότι είναι το κύριο κίνητρο πολλών σεβαστών ηγετικών μορφών σε διάφορους τομείς της κοινωνίας².

Σκοπός της πραγματείας μου δεν είναι να ταλαντευτεί μεταξύ αυτών

¹ Rinaldo, Lt. Col. Richard J. "Combat." Army Magazine. Ιούλιος 2003.

² George, Bill. Authentic Leadership: Rediscovering the Secrets to Creating Lasting Value. San Francisco, CA: Jossey Bass. 2003.

των δύο άκρων, αλλά να εντοπίσει τους λόγους για τους οποίους κάποια μοντέλα κοινωνικής οργάνωσης είναι αποτελεσματικότερα από άλλα, κάτω από διάφορες κοινωνικές συνθήκες. Ευτυχώς, αυξάνουν διαρκώς οι έρευνες που εντοπίζουν σιγά-σιγά μια σειρά τόσο από έμφυτες όσο και από διδασκόμενες κοινωνικές στρατηγιές, τις οποίες χρησιμοποιούν τα ανθρώπινα όντα για να οικοδομήσουν εμπιστοσύνη, να αναγνωρίσουν τους απατεώνες και τους συμφεροντολόγους, και για να πετύχουν τη συνεργασία εντός και μεταξύ των ομάδων. Κάποιες από αυτές είναι ιεραρχικής φύσεως, ενώ άλλες βασίζονται στην ισότητα, τη συνεργασία και την εμπιστοσύνη. Σε κάθε περίπτωση, εξαρτάται από το περιεχόμενο και τη φύση του συλλογικού σκοπού.

Η ανθρώπινη κοινωνικότητα ως μια εξελικτικά σταθερή στρατηγική (ΕΣΣ)

Ένα συμπαγές σώμα ερευνών που προέρχεται από την επιστήμη της πολυπλοκότητας, την εξελικτική ψυχολογία και τις νευροεπιστήμες μάς βοηθάει στην προσπάθεια μια νέας και πιο λεπτομερούς κατανόησης της ανθρώπινης φύσης. Χωρίς να είναι αποτέλεσμα θεωρητικών εικασιών, η σημερινή κατανόηση της ανθρώπινης φύσης εξελίσσεται σε πειραματική επιστήμη ακριβείας, σχεδιασμένη με αυστηρούς κανόνες. Αυτές οι ανακαλύψεις δεν καταρρίπτουν μόνο πολλούς κραταιούς μύθους σχετικά με την ανθρώπινη λογική και τα κίνητρα, αλλά μας βοηθάνε να κατανοήσουμε και το πώς αναδύονται διάφορες αυθόρμητες μορφές ανθρώπινης οργάνωσης, καθώς και πώς μπορούν να ελεγχθούν αποτελεσματικότερα οι αυτορρυθμιζόμενοι οργανισμοί μεγάλης κλίμακας.

Οι βιολογικές επιστήμες έχουν αποδείξει πόσο μεγάλος είναι ο βαθμός γενετικής σύνδεσης των ανθρώπων σχεδόν με όλες τις μορφές ζωής. Όχι μόνο μοιραζόμαστε με τον πλησιέστερο ξάδερφό μας, το χιμπατζή, το 98% του γενετικού μας κώδικα, αλλά επίσης μοιραζόμαστε και το 46% με το γενετικό κώδικα των ποντικών³. Αυτό που είναι εξίσου πολύ σημαντικό είναι ότι οι ανθρώπινες κοινωνικές συμπεριφορές μοιάζουν πάρα πολύ με αυτές άλλων κοινωνικών ειδών –ακόμα και αυτών με τα οποία δεν είμαστε γενετικά συνδεδεμένοι⁴. Πώς γίνεται τόσο παρόμοιες συνεργατικές στρατηγιές και κοινωνικές συμπεριφορές να εμφανίζονται σε είδη με μεγάλη

³ Healey, Justin ed. "Issues in Society." Genetics. Τόμος 149, 2001.

⁴ Gaulin and McBurney. "Social Behavior." Psychology: An Evolutionary Approach. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. 2000.

γενετική απόσταση; Η απάντηση είναι συναρπαστική, γιατί διατείνεται ότι κάτω από συγκεκριμένες περιβαλλοντικές συνθήκες υπάρχουν ορισμένες εξελικτικά σταθερές στρατηγικές (ΕΣΣ), τις οποίες ανακαλύπτουν ανεξάρτητα τα διάφορα είδη και τις ενσωματώνουν στα αντίστοιχα γονιδιώματα μέσω της εξελικτικής διαδικασίας και δοκιμών που διαρκούν για χιλιάδες γενιές⁵. Αυτό σημαίνει ότι σε συγκεκριμένες μορφές συνεργατικής συμπεριφοράς, αντιστοιχούν ΕΣΣ που εμφανίζονται φυσιολογικά ως οι καλύτερες λύσεις, και οι στρατηγικές αυτές είναι παρούσες σε μια ποικιλία διαφορετικών κοινωνικών ειδών: μυρμηγκία συλλέκτες, κοράκια, λύκοι, ελέφαντες, φάλαινες, χιμπατζήδες και ανθρώπινα όντα. Έτσι, κάποιος μπορεί να ισχυριστεί πως υφίστανται θεμελιώδεις νόμοι –ένα είδος κοινωνικής φυσικής– που ισχύουν γενικά για πολύπλοκες μορφές συλλογικής συμπεριφοράς και συνεργασίας ανεξάρτητα από το είδος που εμπλέκεται. Πράγματι, η κατανόηση αυτών των νόμων έχει γίνει το επίκεντρο της έρευνας στην εξελικτική θεωρία των παιγνίων, στις προσομοιώσεις πολλαπλών παραγόντων και στα μοντέλα τεχνητής ζωής. Το γεγονός ότι μέσα στην πάροδο του χρόνου αναδύονται ιδιαίτερα σταθερές στρατηγικές συλλογικής συμπεριφοράς δείχνει ότι ακόμη και οι πολύ αποτελεσματικοί οργανισμοί θα μπορούσαν να κερδίσουν από αυτές⁶.

Αυτή, όμως, είναι μόνο η μία πλευρά της εικόνας. Τα ανθρώπινα όντα είναι μοναδικά στο να ανακαλύπτουν συγκεκριμένες στρατηγικές επιβίωσης που κανένα άλλο είδος δεν έχει αναπτύξει στην εξελικτική πορεία. Επομένως, δεν είναι σημαντικό μόνο να κατανοήσουμε πόσο όμοιοι είμαστε στη συμπεριφορά μας με τόσα άλλα κοινωνικά είδη με παρόμοιες κοινωνικές στρατηγικές επιβίωσης, αλλά και πόσο μοναδικά διαφορετικοί είμαστε. Παρόλο που η αρχιτεκτονική και η λειτουργικότητα του εγκεφάλου και του κέντρου κίνησης των ανθρώπων είναι παρόμοιες με των ερπετών και των πρωτευόντων θηλαστικών από τα οποία προέρχονται, υπάρχουν νέες προσθήκες, όπως ο νεοφλοιός (neo-cortex) που είναι μοναδικός στο μέγεθος και τη λειτουργικότητά του. Παρόλο που ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι ένα μεγάλο σύστημα «αρχαίας» κληρονομιάς, στο οποίο, όπως στους κώδικες λογισμικού, τοποθετούνται σταδιακά στρώματα χωρίς

⁵ Εξελικτικά σταθερή στρατηγική (ΕΣΣ), στα αγγλικά Evolutionary Stable Strategy (ESS), είναι μια κατάσταση για ένα είδος, όπου δεν υπάρχει κίνητρο για οποιαδήποτε άλλη στρατηγική να την αντικαταστήσει, επειδή αυτή είναι η καλύτερη συμπεριφορά που μπορεί να υιοθετηθεί κάτω από τις δεδομένες συνθήκες.

⁶ Αυτό είναι ένα παράδειγμα αυτού που αποκαλείται *σπυγγώδης εξέλιξη*.

καμιά προφανή σχεδίαση, αυτό ακριβώς το νέο στρώμα προσφέρει μια σπουδαία και πολύ συγκεκριμένη δυνατότητα.

Για πολλά χρόνια, οι ανθρωπολόγοι ισχυρίζονταν ότι αυτό που έκανε τα ανθρώπινα όντα μοναδικά ήταν η ικανότητά τους να φτιάχνουν εργαλεία, με κάποιους ανθρωπολόγους να πιστεύουν ότι ο *Homo sapiens* θα έπρεπε πιο σωστά να ονομαστεί *Homo Fabens*, ο εργαλειοποιός. Πιο πρόσφατα, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το «γλωσσικό ένστικτο», μια έμφυτη και μοναδική ικανότητα του ανθρώπου να δημιουργεί γλώσσες, ήταν αυτό που μας διαφοροποίησε από όλα τα άλλα πλάσματα. Ωστόσο, όσο μαθαίναμε περισσότερα για τις γλωσσικές ικανότητες των άλλων ειδών, ειδικότερα των πρωτευόντων θηλαστικών, δεν φαινόταν να υπάρχει ένα αδιαμφισβήτητο σημείο που να χωρίζει τη γλωσσολογία ή τις επικοινωνιακές ικανότητες του ανθρώπου από αυτές των άλλων πρωτευόντων⁷.

Σήμερα, οι εξελικτικοί ψυχολόγοι και οι ανθρωπολόγοι προσφέρουν μια νέα εξήγηση της «ανθρώπινης διαφοράς» που λαμβάνει υπόψη της τη δημιουργία γλώσσας, την κατασκευή εργαλείων και την κοινωνική συνεργασία. Για τα τελευταία 50 χρόνια, η εξελικτική θεωρία περιοριζόταν από την τάση των επιστημόνων με σαφείς θεωρητικές παρωπίδες, που εξέταζαν την επιλογή του ικανότερου μόνο στο επίπεδο του ατόμου και υποστήριζαν πως το άτομο είναι η μόνη μονάδα επιλογής. Σε αντίθεση με τα αυθεντικά γραπτά του Δαρβίνου, αυτοί οι επιστήμονες υποστήριζαν πως δεν υπήρξε φυσική επιλογή για τα συλλογικά χαρακτηριστικά. Σήμερα αυτή η οπτική δέχεται κριτική, με πολλούς εξελικτικούς βιολόγους να διατείνονται πως η φυσική επιλογή λειτουργεί και στο συλλογικό επίπεδο και πως η εξελικτική επιτυχία του *Homo Sapiens* μπορεί να πιστωθεί σε μεγάλο βαθμό στην ικανότητά του να διαχειρίζεται πολύπλοκες κοινωνικές σχέσεις. Με άλλα λόγια, η ικανότητα διαφορετικών ειδών να λειτουργούν συνεργατικά έχει τεράστια αξία όσον αφορά την επιβίωση. Αυτά που διαχειρίζονται τις πιο πολύπλοκες και ευέλικτες μορφές κοινωνικής συνεργασίας απολαμβάνουν ένα αναπαραγωγικό πλεονέκτημα. Ως εκ τούτου, η συλλογική συνεργασία γι' αυτά τα είδη έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της φυσικής επιλογής, συμπεριλαμβανομένων των πρωτευόντων θηλαστικών και των πρώιμων ανθρωποειδών.

Ο Ρόμπιν Ντάνμπαρ και οι συνεργάτες του πραγματοποίησαν μια μελέτη στα αρχεία των απολιθωμάτων για το μέγεθος των γειρεφάλων των

⁷ Dunbar, Robin. *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*. Cambridge, Harvard University Press. 1996. σ. 66.

ανθρωποειδών, που έδειξε ότι το μέγεθος του νεοφλοιού –το μέρος του εγκεφάλου που σχετίζεται με τη σκέψη και την επίλυση προβλημάτων– αυξανόταν αναλογικά με το μέγεθος των κοινωνικών ομάδων των ανθρωποειδών. Ο Ντάνμπαρ πιστεύει ότι η ικανότητα συντονισμού των συμπεριφορών και διαχείρισης των σχέσεων μέσα στις ομάδες ήταν τόσο σημαντική που συντέλεσε στην ανάπτυξη του νεοφλοιού όχι μόνο στα πρωτεύοντα αλλά και στα άλλα θηλαστικά.

Όλες οι αναλύσεις μας μέχρι στιγμής έχουν δομηθεί πάνω στην υπόθεση πως το πρόβλημα που έχει να λύσει κάθε ζώο είναι να μπορέσει να ακολουθήσει τον συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό κόσμο του οποίου αποτελεί μέρος. Πρέπει να γνωρίζει ποιος ανήκει στον κύκλο του και ποιος όχι, ποιος είναι φίλος με ποιον, ποιος είναι ο καλύτερος σύμμαχος της ημέρας. Στον κοινωνικό αναβρασμό, αυτά τα πράγματα ήταν σε μια μόνη κατάσταση ρευστότητας, αλλάζοντας σχεδόν μέρα με τη μέρα. Το ζώο πρέπει να τα παρακολουθεί όλα αυτά, αναβαθμίζοντας τον κοινωνικό του χώρο με τις νέες παρατηρήσεις κάθε μέρας.

Αλλά υπάρχουν και άλλες πιθανότητες. Μία είναι ότι η σχέση μεταξύ του μεγέθους του νεοφλοιού και του μεγέθους της ομάδας έχει πραγματικά να κάνει περισσότερο με την ποιότητα των σχέσεων που αναπτύσσονται παρά με την ποσότητά τους. Αυτό υποδηλώνεται και από τη μακιαβελική υπόθεση, η οποία υποστήριζε πως το κλειδί για την κατανόηση της εξέλιξης του μεγέθους του εγκεφάλου στα θηλαστικά βρίσκεται στη χρησιμοποίηση της γνώσης τους για τα άλλα ζώα⁸.

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι, δεδομένης της εξελικτικής σημασίας της διαχείρισης της ποιότητας των κοινωνικών σχέσεων, είναι απόλυτα φυσιολογικό που τα ανθρώπινα όντα ανέπτυξαν συστήματα μέτρησης της αξιοπιστίας για τις ψηφιακές κοινότητες μεγάλης κλίμακας. Σύμφωνα με την ανάλυση του ανθρώπινου νεοφλοιού από τον Ντάνμπαρ, το ανώτατο όριο του αριθμού των διαφορετικών σχέσεων που οι άνθρωποι μπορούν να διαχειριστούν είναι μεταξύ 150 και 200. Πράγματι, η κοινωνιολογική βιβλιογραφία φαίνεται να επιβεβαιώνει τις εκτιμήσεις του. Για παράδειγμα, οι ετερόκλητες ομάδες που σχηματίζουν οι Μορμόνοι, η Αγγλικανική Εκκλησία, οι στρατιωτικές μονάδες και οι Αβοριγίνες έχουν ένα ανώτατο όριο μελών που είναι περίπου 150 άτομα. Κοινωνικές ομάδες άνω των 150-200 μελών γίνονται ιεραρχικές στη δομή, ενώ αντίθετα οι μικρότερες

⁸ Ibid, σ. 66.

ομάδες βασιζονται στην προσωπική επαφή. Σύμφωνα με τον Ντάνμαρ, οι περισσότερες επιχειρήσεις φαίνεται να υπακούν στον κανόνα των 150-200.

Επιχειρήσεις με λιγότερους από 150-200 ανθρώπους μπορούν να οργανωθούν σε εντελώς άτυπες γραμμές, βασισμένες στις προσωπικές επαφές μεταξύ των εργαζομένων για να διασφαλιστεί η κατάλληλη ανταλλαγή πληροφοριών. Μεγαλύτερες, όμως, επιχειρήσεις απαιτούν επίσημες δομές διαχείρισης για να διοχετεύουν συμφωνίες και να διασφαλίσουν ότι κάθε υπάλληλος γνωρίζει για το τι είναι υπεύθυνος/η και σε ποιον θα πρέπει να αναφέρεται⁹.

Όπως έχουν δείξει οι Ρομπ Κρος και Νίτιν Νόρια στην ανάλυση των άτυπων κοινωνικών δικτύων στις επιχειρήσεις, το πρόβλημα με πολλές τυπικές και απρόσωπες δομές αναφοράς σε μεγάλους οργανισμούς είναι ότι δεν είναι διαφανείς και αξιόπιστες. Ως εκ τούτου, μεγάλο μέρος της πραγματικής δουλειάς σε μεγάλους ομίλους εταιριών ακόμα διεξάγεται μέσα από άτυπα δίκτυα¹⁰. Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη, εφόσον οι άνθρωποι κατευθύνονται γονιδιακά για να συντονίζουν τις συμπεριφορές τους μέσω κοινωνικών πρωτοκόλλων που είναι ουσιαστικά έμφυτα. Υπάρχουν ολοένα και περισσότερες νευρολογικές και πειραματικές αποδείξεις ότι δεν είναι μόνο οι εγκέφαλοι των ανθρώπων όντων κατασκευασμένοι πράγματι γονιδιακά, ώστε να εξυπηρετούν την αμοιβαία ανταλλαγή, αλλά και πολλά από τα συναισθήματα που σχετίζονται με τη διαχείριση της κοινωνικής συμπεριφοράς –ντροπή, περηφάνια, θυμός, ενοχή, οίκτος– είναι επίσης βιολογικά καθορισμένα και χαρακτηρίζουν τα περισσότερα κοινωνικά θηλαστικά, συμπεριλαμβανομένων των λύκων και των νυχτερίδων βαμπίρ!¹¹

Ο αλτρουισμός, για παράδειγμα, δεν περιορίζεται στα ανθρώπινα όντα, αλλά αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό πολλών διαφορετικών κοινωνικών ειδών. Πειράματα με πιθήκους έχουν δείξει πως αποφεύγουν να τραβήξουν μια αλυσίδα για να αποκτήσουν φαγητό, αν αυτό θα επέφερε πόνο σε άλλους πιθήκους. Αυτό δείχνει ότι η συμπάθεια και η αλληλεγγύη μάλλον δεν είναι αξίες αλλά ΕΣΣ που φαίνονται να αποτελούν κωδικοποιημένες

⁹ Ibid, σ. 72.

¹⁰ Cross, Rob, and Nitin Nohria. «Six Myths about Informal Networks: How to Overcome Them», MIT, Sloan Management Review. Άνοιξη 2002.

¹¹ Damasio, Antonio. Looking for Spinoza, Joy, Sorrow and the Feeling Brain. Orlando, Harcourt. 2003. σ. 160.

συμπεριφορές πολλών ειδών. Ο καταξιωμένος νευροεπιστήμονας Αντόνιο Νταμάσιο έχει υποστηρίξει πως τα κοινωνικά συναισθήματα έχουν μια αναγνωρίσιμη φυσιολογία και μετρήσιμο ρόλο στη συμπεριφορά του ανθρώπινου εγκεφάλου. «Θυμός, φόβος, ντροπή, απαξίωση, ζήλεια, περηφάνια, συμπόνια, μεγαλοψυχία, πόνος και χαρά φαίνεται ότι είναι μέρος ενός συνολικού προγράμματος ρύθμισης της ζωής»¹². [...]

Άλλο ένα δεσμευτικό αποδεικτικό στοιχείο για το ότι η κοινωνική ανταλλαγή¹³ είναι ένα παγκόσμιο γνώρισμα για όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες, προέκυψε από μια έρευνα που συγκρίνει την ικανότητα που έχουν οι φοιτητές του Χάρβαρντ και οι Σίβιαρ, μια απομονωμένη φυλή κυνηγών του Αμαζονίου, να διακρίνουν την εξαπάτηση¹⁴. Αν η ικανότητα αναγνώρισης της εξαπάτησης είναι προϊόν του πολιτισμού ή της οικονομικής ανάπτυξης, τότε οι διαφορές σε αυτή την ικανότητα θα έπρεπε να είναι ευδιάκριτες. Αλλά η έρευνα βρήκε ότι η «λογική εντοπισμού απατεώνων» ήταν παρούσα σε όλες τις αναπτυσσόμενες και αναπτυγμένες χώρες που συμπεριελήφθησαν στη μελέτη.

Αυτό είναι σημαντικό, γιατί ο εντοπισμός του απατεώνα –μαζί με την ικανότητα αναγνώρισης των εκφράσεων του προσώπου, των προθέσεων και των συναισθημάτων, η ικανότητά μας να κάνουμε φίλους, η αίσθηση δέσμευσης και προστατευτικότητας, η ικανότητά μας να εντοπίζουμε την αδικία, να υπολογίζουμε τα δικά μας προσωπικά συμφέροντα, να δημιουργούμε νέα γλώσσα κλπ– είναι εγκεφαλικές λειτουργίες πολύ εξειδικευμένες και όχι ικανότητες γενικής χρήσεως. Όταν οι περιοχές του εγκεφάλου που εκπληρώνουν αυτές τις λειτουργίες τραυματίζονται, δεν εμποδίζονται άλλες ικανότητες, παρόλα μόνο αυτές οι πολύ συγκεκριμένες δυνατότητες¹⁵.

¹² Ibid.

¹³ Η Θεωρία της Κοινωνικής Ανταλλαγής ερμηνεύει την κοινωνική μεταβολή και σταθερότητα μέσα από τη διαδικασία διαπραγματεύσιμων ανταλλαγών, στην οποία οι άνθρωποι εμπλέκονται για τους εξής λόγους: α) προσδοκώμενη αμοιβαιότητα β) αναμενόμενο όφελος σε φήμη και επιρροή στους άλλους γ) αλτρουισμός και ενεργητικότητα δ) άμεση ανταμοιβή. Βλ. Thibaut, J. W., Kelley, H. H. (1959) «The social psychology of groups», University of Chicago Press. ΣτΕ

¹⁴ Dunbar, Grooming. σ. 61.

¹⁵ Σύμφωνα με τον εξελικτικό ψυχολόγο, John Tooby, του πανεπιστημίου της Καλιφόρνια, «οι άνθρωποι έχουν αναπτύξει την ικανότητα εντοπισμού της εξαπάτησης ως ξεχωριστή διανοητική λειτουργία... Οι εγκέφαλοί μας έχουν εξειδικευμένα προγράμματα, σαν τα κομπιούτερ, για κάθε λειτουργία». Σύμφωνα με τον Powell Kendall, «ο εγκέφαλος ξεχωρίζει τους ψεύτικους καλλιτέχνες· η εξέλιξη πρέπει να μας έχει προ-

Αυτό δείχνει ότι τα εξειδικευμένα γνωστικά μας ένστικτα για την τέλεση της κοινωνικής ανταλλαγής είναι βαθιά ριζωμένα προϊόντα της φυσικής επιλογής. Τα αρχαιολογικά στοιχεία της εποχής που ο άνθρωπος ήταν κυνηγός-τροφοσυλλέκτης δείχνουν ότι τα ανθρωποειδή είχαν συνεχή κοινωνική ανταλλαγή για τουλάχιστον δύο εκατομμύρια χρόνια. Η ιστορία του πολιτισμού δείχνει πως η κοινωνική ανταλλαγή είναι παγκόσμιο ανθρωπινό χαρακτηριστικό και όχι μια πρόσφατη πολιτισμική εφεύρεση¹⁶.

Νευρώνες-καθρέφτες

Η ικανότητα του συντονισμού δράσεων και της διαπίστωσης κοινών προθέσεων μπορεί να μην υπάρχει μόνο εξαιτίας των αποτελεσματικών επικοινωνιών, αλλά και εξαιτίας του γεγονότος ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν αναπτύξει ανάλογα εγκεφαλικά κυκλώματα, ως αποτέλεσμα ενός κοινού μυαλού. Σύμφωνα με τον γνωσιακό γλωσσολόγο Τζορτζ Λέικοφ:

«Από την έρευνα του καθηγητή ψυχολογίας Πολ Έκμαν, γνωρίζουμε ότι συγκεκριμένες συσπάσεις των μυών του προσώπου εκφράζουν συγκεκριμένα συναισθήματα. Ενδεχομένως, οι νευρώνες-καθρέφτες μας να ενεργοποιούνται, όταν βλέπουμε στους μύες του προσώπου κάποιου άλλου τις ίδιες συσπάσεις με αυτές που θα έκαναν οι δικοί μας. Και αυτή η ενεργοποίηση μπορεί να ερεθίσει τα συναισθηματικά μας κέντρα. Με λίγα λόγια, αυτό μας επιτρέπει να συμπάσχουμε, να νιώθουμε τον πόνο ή τη χαρά κάποιου άλλου... Έχουμε εξελιχθεί στο να είμαστε συμπάσχοντες (μέσω των νευρώνων-καθρεφτών και των συνδέσεων με τα συναισθηματικά κέντρα του εγκεφάλου) και να είμαστε άμεσα συνδεδεμένοι με τον κόσμο (μέσω των κανονιστικών νευρώνων). Το συμπάσχειν και η σύνδεση με τους άλλους αλλά και με το φυσικό περιβάλλον είναι κεντρικές πτυχές της ανθρωπίνης φύσης¹⁷.

Η συζήτηση γύρω από το αν η συμπεριφορά των ανθρώπων κατά την κοινωνική ανταλλαγή είναι εγωιστική ή αλτρουιστική χάνει την ουσία του θέματος¹⁸. Συμπεριφερόμαστε, όπως συμπεριφερόμαστε, επειδή έχει αξία

γραμμάτισε για να υπολογίζουμε το δίκαιο». Nature, 13 Αυγούστου 2002. <http://www.nature.com/nsu>. Βλ.: Young, Emma, «Brain's 'cheat detector' is revealed», New Scientist, 12 Αυγούστου 2002. <http://www.newscientist.com/news>.

¹⁶ Dunbar, Robin, Chris Knight και Camilla Power. The Evolution of Culture. New Brunswick, Rutgers University Press. 1999.

¹⁷ Προσωπική συζήτηση με τον George Lakoff. 2003.

¹⁸ Υπάρχει μια διαμάχη μεταξύ αυτών που υποστηρίζουν το «εγωιστικό» γονίδιο, σύμφωνα με το μοντέλο του Richard Dawkins (Selfish Gene, Oxford University

επιβίωσης. Ο νευροεπιστήμονας Νταμάσιο το θέτει ως εξής:

«Η βιολογική πραγματικότητα της αυτοσυντήρησης οδηγεί στην αρετή, γιατί εξαιτίας της αναπόδραστης ανάγκης να διατηρήσουμε τους εαυτούς μας πρέπει αναγκαστικά να βοηθήσουμε να συντηρηθούν και οι άλλοι. Αν δεν τα καταφέρουμε, αφανιζόμαστε και κατά συνέπεια παραβιάζουμε τη θεμελιώδη αρχή της αυτοσυντήρησης, αρνούμενοι την αρετή που κρύβεται μέσα της. Το δεύτερο θεμέλιο της αρετής είναι η ύπαρξη μιας κοινωνικής δομής και η παρουσία άλλων ζωντανών οργανισμών σε ένα πολύπλοκο σύστημα αλληλεξάρτησης με τον δικό μας οργανισμό»¹⁹. [...]

Εμπιστοσύνη και διαφάνεια

Όπως επισήμανε ο Ντάνμπαρ, η ικανότητα της αξιολόγησης της ποιότητας μιας κοινωνικής σχέσης είναι προϋπόθεση για την κοινωνική αυτοοργάνωση. Η εμπιστοσύνη είναι το αποτέλεσμα ή η κατάσταση όπου ένα ή περισσότερα μέλη ενός δικτύου δρουν σύμφωνα με την αμοιβαία προσδοκία. Δεν είναι μια αφηρημένη αρετή αλλά μια χαρακτηριστική ιδιότητα του δικτύου –ένα υποπροϊόν της ποιότητας των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μερών²⁰. Η εμπιστοσύνη απαιτεί αξιολόγηση, επανατροφοδότηση και υπευθυνότητα. Στα περισσότερα κοινωνικά δίκτυα, η έλλειψη εμπιστοσύνης έχει μεγάλο κόστος στις δοσοληψίες: δημιουργείται η ανάγκη να επιβληθούν διακοπές συνεργασίας, να επινοηθούν εναλλακτικές λύσεις ή, απλά, οδηγεί στην αποτυχία ορισμένων συνεργασιών ή συναλλαγών. Σε τέτοια κοινωνικά δίκτυα, τα άτομα χαμηλής εμπιστοσύνης αναγνωρίζονται και αποκλείονται από την ομάδα. Και πάλι, όπως κατέδειξε ο Ντάνμπαρ στην ανάλυσή του για τις συμπεριφορές αλληλοπεριποίησης και κουτσομπολιού στις ομάδες των πρωτευόντων θηλαστικών και των ανθρώπων, η ανάγκη για συνεχή επαφή και επιβεβαίωση των σχέσεων είναι ένας τρόπος για την επίτευξη κοινωνικής συνοχής. Αν τα μέλη αισθάνονται ότι έχουν αποκλειστεί ή ότι δεν απολαμβάνουν ένα κανονικό αριθμό τέτοιων επαφών, μπορεί ορθώς να το εκλάβουν αυτό ως επίπληξη και ως μήνυμα πως πρέπει να ξανακερδίσουν το ενδιαφέρον και την εμπιστοσύνη της ομά-

Press, 1976) και κεινών που υποστηρίζουν τη συνεργατική ή αλτρουιστική πλευρά της εξελικτικής διαδικασίας (Sober, Eliot and David Sloan Wilson. *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Cambridge, Harvard University Press, 1998.)

¹⁹ Damasio, *Looking for Spinoza*, σ. 161.

²⁰ Sober, Elliot and David Sloan Wilson. *Unto Others: The Evolution and Psychology and Unselfish Behavior*. Cambridge, Harvard University Press, 1998.

δας²¹. Η ικανότητα οικοδόμησης και ενδυνάμωσης της εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών μιας ομάδας δημιουργεί *κοινωνικό κεφάλαιο* και μειώνει σημαντικά το κόστος των δοσοληψιών, καθώς έτσι τα δίκτυα αυτά καθίστανται αυτορυθμιζόμενα και αυτοενισχύονται.

Το άλλο στοιχείο-κλειδί για την αυτοοργάνωση είναι η διαφάνεια. Ο καθένας σε ένα κοινωνικό δίκτυο θέλει να βλέπει τι κάνουν οι άλλοι, ώστε να μην υπάρχουν κρυφές ατζέντες ή στρεβλά μέτρα, και ο καθένας να μπορεί να προσαρμόσει τη συμπεριφορά του ανάλογα με τη συμπεριφορά των άλλων. Η διαφάνεια δεν είναι προϋπόθεση για την αποτελεσματική λειτουργία μόνο των αγορών αλλά και όλων των οργανισμών, καθώς γίνεται η βάση για την από τα κάτω άσκηση πίεσης στα μέλη, ένα από τα αποτελεσματικότερα μέσα για την ενδυνάμωση των κοινωνικών κανόνων. Η από τα κάτω άσκηση πίεσης στα μέλη είναι, επίσης, τόσο διαδεδομένη και αφορά τόσο πολλά κοινωνικά είδη, ώστε είναι πολύ πιθανό να αποτελεί μια ESS και έναν βιολογικά έμφυτο αλγόριθμο.

Περιορισμένη και απεριόριστη ορθολογικότητα

Άλλος ένας καθιερωμένος τρόπος για να δούμε τη συνεργασία και το συντονισμό μέσα στους οργανισμούς είναι από την οικονομική σκοπιά, σύμφωνα με την οποία οι ανεξάρτητοι παράγοντες θεωρείται ότι κάνουν λογικές επιλογές βασισμένες πάνω στο εξακριβωμένο ατομικό τους συμφέρον. Τέτοιες οικονομικές αναλύσεις παίρνουν ως δεδομένο πως κάθε λήπτης αποφάσεων διακατέχεται από ένα συνδυασμό *απεριόριστου ορθολογισμού, απεριόριστης απληστίας και απεριόριστης δύναμης θέλησης*²². Ενώ τέτοιες αντιλήψεις αναγνωρίζονται ως υπεραπλουστεύσεις, θεωρούνται παρόλα αυτά ικανοποιητικά ακριβείς για να υποστηριχθούν και να επιβάλλονται. Η οικονομική ορθολογικότητα υπολογίζεται με όρους της σχέσης μεταξύ ανάληψης ρίσκου και τιμής, με την υπόθεση ότι οι προτιμήσεις και οι χρησιμότητες μπορούν να εκφραστούν με όρους τιμών. Ο λογικός οικονομικός παράγοντας είναι εκείνος που πληρώνει πάντα τη σωστή τιμή, ανάλογα με τις προτιμήσεις του και την υπάρχουσα αβεβαιότητα.

²¹ Βλ. Flack, J. and F.B.M. de Waal. «Any Animal Whatever: Darwinian building blocks of morality in monkeys and apes». *Journal of Consciousness Studies*. 7 (1-2). 2000, σσ. 1–29. DeWaal, F.B.M. «The chimpanzee's service economy: Food for grooming, evolution, and human Behavior». 1997, σσ. 375-86.

²² Mullainathan, Sendhil and Richard H. Thaler. «Behavior Economics». *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. San Leandro, Elsevier Science, 2001.

Παρόλα αυτά, τα αποτελέσματα των πρόσφατων πειραματικών και συμπεριφορικών οικονομικών μελετών μάς έχουν προσφέρει έναν αναπτυσσόμενο όγκο αποδείξεων, αντικρούοντας τις κλασικές οικονομικές υποθέσεις σχετικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά και λογική. Μια νέα γενιά οικονομολόγων προσανατολισμένων στο πείραμα, συμπεριλαμβανομένων του Βέρνον Σμιθ και του Ντάνιελ Κάνεμαν, έχουν αμφισβητήσει πειραματικά τους θεμελιώδεις παράγοντες της κλασικής οικονομικής θεωρίας – απεριόριστη λογική, εγωκεντρισμός και δύναμη θέλησης– και εκπονούν πιο πολύπλοκα μοντέλα συνεργασίας και λήψης αποφάσεων, βασισμένα σε διαπολιτισμικές μελέτες, στη νευροεπιστήμη, τη θεωρία παιγνίων, την εξελικτική βιολογία και την πολυπαράγοντική προσομοίωση. Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών μάς βοηθούν να κατανοήσουμε την αποτυχία των κλασικών αντιλήψεων να περιγράψουν τη συλλογική λήψη αποφάσεων, γιατί μας δείχνουν ότι οι άνθρωποι, αντί να είναι ανεξάρτητοι παράγοντες, έχουν κοινωνικά κατασκευασμένες ταυτότητες²³ και έμφυτα, βιολογικά κατασκευασμένα πρωτόκολλα συνεργασίας και κοινωνικής ανταλλαγής. Επιπλέον, ο εγωισμός και ο ανταγωνισμός μηδενικού αθροίσματος²⁴ δεν είναι οι καθοριστικοί κανόνες της ανθρώπινης οργάνωσης. Αντίθετα, στους περισσότερους πολιτισμούς φαίνεται ότι η αλτρουιστική αμοιβαιότητα όχι μόνο κυριαρχεί ως ρυθμιστικός κανόνας αντί για τις αρχές του *homo economicus*, αλλά και ότι αυτή αποτελεί μία ακόμη ΕΣΣ, σύμφωνα με τους εξελικτικούς βιολόγους και τους ειδικούς της θεωρίας παιγνίων.

Συνεπείς με τα προαναφερόμενα σημεία των Νταμάσιο, Σιρλ, Ντίκιν, Λέικοφ και Ντάνμπαρ, δύο επιφανείς συμπεριφορικοί οικονομολόγοι, ο Μουλαϊνάθαν και ο Θάλερ, σημειώνουν ότι στον πυρήνα της ανθρώπινης διαδικασίας λήψης αποφάσεων δεν βρίσκεται η προσπάθεια απόκτησης περισσότερων και καλύτερων πληροφοριών, αλλά μάλλον μια στρατηγική μνημονικού κανόνα, όπως περίπου όταν καταφεύγει κάποιος στους φίλους του ή στα έμπιστα, ισότιμα μέλη της βάσης ενός μικρού δικτύου.

Από τη στιγμή που έχουμε πεπερασμένη εγκεφαλική δυνατότητα και πεπερασμένο χρόνο, δεν γίνεται να λύνουμε τα δύσκολα προβλήματα με έναν ιδανικό τρόπο. Είναι κατεξοχήν «λογικό» για τους ανθρώπους να

²³ Bowles, *The Origins of Human Cooperation*.

²⁴ Ο «ανταγωνισμός μηδενικού αθροίσματος» είναι έννοια που χρησιμοποιείται, εκτός των άλλων, για την περιγραφή της καπιταλιστικής οικονομίας. Ορισμένοι θεωρούν ότι κάθε ευρώ που κερδίζει κάποιος στο πλαίσιο της οικονομίας, αφαιρείται από κάποιον άλλον. ΣτΕ.

υιοθετούν μνημονικούς κανόνες, ως έναν τρόπο λύσης των οικονομικών προβλημάτων, εκμεταλλευόμενοι τις γνωσιακές τους δυνατότητες²⁵.

Η πραγματικότητα του κόσμου μας είναι ότι οι άνθρωποι δεν ζουν στον ιδεατό κόσμο του οικονομολόγου, δηλαδή της τέλει πληροφόρησης, αλλά αντίθετα πρέπει πάντα να λαμβάνουν αποφάσεις με ατελή πληροφόρηση. Από τη σκοπιά των κοινωνικών δικτύων, η τοπική πληροφόρηση είναι μια μορφή *περιορισμένης* ορθολογικότητας και η δυνατότητα να προσεγγίσουμε την ισχύ της παγκόσμιας πληροφόρησης, ή *απεριόριστης* ορθολογικότητας με την οικονομική έννοια, επιτυγχάνεται μέσω της διασύνδεσης έμπιστων, ισότιμων κοινωνικών δικτύων. Η παγκόσμια γνώση και η συλλογική ορθολογικότητα αποτελούν ένα αναδυόμενο φαινόμενο που πηγάζει από τις διαντιδράσεις και τα πρωτόκολλα των διαφορετικών δικτύων που βασίζονται στην ισότητα. Αντί να είναι ο απεριορίστος εγωισμός –η υπόθεση της κλασικής οικονομικής θεωρίας– το προαπαιτούμενο για τη λογική λήψη αποφάσεων και την αποτελεσματική λειτουργία ενός δικτύου κοινωνικής ανταλλαγής, το αντίθετο σε πολλές περιπτώσεις είναι αλήθεια: η εμπιστοσύνη μεταξύ των δικτύων, ακόμα και μεταξύ ξένων, είναι προαπαιτούμενο για την αποτελεσματική ανταλλαγή²⁶.

Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι σε πρόσφατες έρευνες από συμπεριφορικούς οικονομολόγους, όπως οι Σμιθ, Κάνεμαν, Θάλερ και ο νευροοικονομολόγος Μακίμπ²⁷, βρέθηκε ότι η αμοιβαιότητα, η ικανότητα να ερμηνεύει κανείς τις συμπεριφορές και τις προθέσεις του άλλου και η εμπιστοσύνη φαίνονται να είναι πολύ αποτελεσματικοί αλγόριθμοι κοινωνικής ανταλλαγής, που βρίσκονται πίσω από πολλές μορφές οικονομικής συμπεριφοράς, όπως η εταιρική χρηματοδότηση, το εμπόριο και οι καταθέσεις²⁸. Αυτό που είναι ιδιαίτερα δεσμευτικό γι' αυτού του είδους τα αποτελέσματα είναι πως τα ευρήματα από τόσο διαφορετικά πεδία έρευνας –νευροεπιστήμη, ανθρωπολογία, εξελικτική βιολογία, επιστήμη της πολυπλοκότητας, γνωσιακή επιστήμη, συμπεριφορική οικονομική θεωρία– όλα φαίνεται να συγκλίνουν προς μια κοινή αντίληψη για το

²⁵ Mullainathan, Sendhil and Richard H. Thaler. «Behavior Economics». *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. San Leandro, Elsevier Science, 2001.

²⁶ Grimes, Ken. «Neuro-economics: To Trust is Human». *New Scientist*. 10 Μαΐου 2003.

²⁷ McCabe, K. and Vernon Smith eds. *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*. Cambridge, MIT Press, 2000.

²⁸ Thaler, *Advances in Behavioral Finance*.

πώς οι άνθρωποι δρουν και οργανώνονται για να λύσουν συνεργατικά διάφορα πολύπλοκα προβλήματα. [...]

Συμπέρασμα

Οι επιστήμες της βιολογίας, της εξέλιξης και της νευρολογίας εξελίσσουν ταχύτατα μια επιστημονική και τεκμηριωμένη κατανόηση του τρόπου που οι άνθρωποι σκέφτονται, νιώθουν, αλληλεπιδρούν και συμπεριφέρονται ως κοινωνικά όντα. Η επιστημονική γνώση όχι μόνο θα αντικαταστήσει την εικασία και την προκατάληψη, αλλά και νέες μορφές διαμεσολάβησης –γενετικές, γνωσιακές, φαρμακευτικές και κοινωνικοτεχνολογικές– θα αναβαθμίσουν σημαντικά τις ικανότητές μας για τη δημιουργία πιο αποτελεσματικών κοινωνικών οργανισμών και θεσμών. Το τζίνι βγήκε από το λυχνάρι. Πεδία, όπως η νευρο-οικονομική θεωρία και η εξελικτική ψυχολογία, αρχίζουν να κατανοούν τη νευρο-επιστημονική και εξελικτική σημασία της αγοράς, της εμπιστοσύνης, του κοινωνικού συντονισμού και των συμπεριφορών καταμερισμού του ρίσκου. Αυτά τα ευρήματα καθιστούν δυνατή την κατανόηση του τρόπου που τα κοινωνικά δίκτυα μέσω φυσικών διεργασιών αυτοοργανώνονται για την ενδυνάμωση των έμφυτων ανθρώπινων δυνατοτήτων και ροπών προς την εμπιστοσύνη και την οικοδόμηση κοινοτήτων. Επιπρόσθετα, κατανοώντας το πώς εξελίχθηκαν διάφορα κοινωνικά δίκτυα για να επιλύουν πολύπλοκα κοινωνικά προβλήματα συντονισμού και συνεργασίας, μπορεί επίσης να καταστεί εφικτός ο σχεδιασμός οργανισμών, οι οποίοι να ενσωματώνουν εξελικτικά σταθερές στρατηγικές (ΕΣΣ), κάτι που δείχνει πόσο προσαρμόσιμες είναι αυτές στις διαφορετικές συνθήκες.

Υπό τους όρους του γενικού σκοπού αυτής της πραγματείας (που είναι να παρέχει τις αρχές, τις τεχνικές και την αιτιολόγηση για τη μετατροπή των ιεραρχικών οργανισμών διοίκησης και ελέγχου σε πολύ ευέλικτα, αυτορυθμιζόμενα δίκτυα), τα πρόσφατα ερευνητικά ευρήματα για την ανθρώπινη φύση είναι πολύ ενθαρρυντικά. Σε αντίθεση με τα πολύ περιχαρακωμένα οικονομικά και οργανωτικά μοντέλα που υπέθεταν ότι οι άνθρωποι είναι εγωιστικοί, ατομιστικοί και ορθολογικοί δρώντες, τα ανθρώπινα όντα είναι από τη φύση τους συνεργατικά και έχουν αναπτύξει έμφυτες στρατηγικές σύμπραξης, εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας που έχουν αποδειχτεί πολύ προσαρμόσιμες. Τέτοιες στρατηγικές σύμπραξης, που βασίζονται στην ισότιμη συμμετοχή, δεν επικρατούν μόνο ανάμεσα στις ανθρώπινες ομάδες, αλλά φαίνεται ότι εκπροσωπούν γενικότερες εξελικτικές στρατηγικές που είναι σταθερές για μια ποικιλία ειδών. Επιπλέον, τα

ανθρώπινα όντα φαίνεται ότι έχουν αναπτύξει μοναδικές ικανότητες στην ερμηνεία των εκπεμπόμενων σημάτων του άλλου, καθώς και νέες μορφές αναπαράστασης, ανταπόδοσης και συμβολισμού. Με την κατανόηση της λειτουργίας αυτών των έμφυτων ανθρώπινων ικανοτήτων κοινωνικής ανταλλαγής, μπορούν να σχεδιαστούν και να υλοποιηθούν οργανισμοί-δίκτυα που να αυξάνουν την ανθρώπινη εμπιστοσύνη, δημιουργώντας ευέλικτα σχήματα, τα οποία να μαθαίνουν ταχύτατα και να προσαρμόζονται στις αλλαγές.

Μετάφραση
Σπύρος Τζουανόπουλος

Anarchist FAQ¹

Ανθρώπινη φύση

Οι αναρχικοί όχι μόνο δεν αγνοούν την ανθρώπινη φύση αλλά έχουν τη μόνη πολιτική θεωρία που τη θέτει υπό αμφισβήτηση και την εξετάζει ενδελεχώς. Αρκετά συχνά, «η ανθρώπινη φύση» αποτελεί την έσχατη γραμμή άμυνας στην επιχειρηματολογία εναντίον του αναρχισμού, καθώς θεωρείται ως ένα θέσφατο πέραν πάσης αμφιβολίας. Η πραγματικότητα όμως δεν είναι ακριβώς έτσι. Πρώτα απ' όλα, η ανθρώπινη φύση είναι μια πολύπλοκη έννοια. Εάν με τον όρο «ανθρώπινη φύση» εννοούμε «*πώς δρα ο άνθρωπος*», είναι προφανές ότι η ανθρώπινη φύση είναι αντιφατική. Αρκεί μόνο να σκεφτούμε ότι συναισθήματα τελείως αντίθετα μεταξύ τους, όπως η αγάπη και το μίσος, η συμπόνια και η αναισθησία, η ειρήνη και η βία και τόσα άλλα, έχουν εκφραστεί όλα από τους ανθρώπους και γι' αυτό αποτελούν παράγωγα της ανθρώπινης φύσης.

Βέβαια, αυτό που θεωρείται ως «ανθρώπινη φύση» μπορεί να επαναπροσδιοριστεί, εάν μεταβληθούν οι κοινωνικές συνθήκες. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η δουλεία, που επί χιλιάδες χρόνια λογιζόταν ως «*φυσιολογική*», ως ένα αρεταγές κομμάτι της. Ομοίως και η ομοφυλοφιλία, που αποτελούσε μια απόλυτα φυσιολογική κατάσταση για τους αρχαίους Έλληνες, αλλά η χριστιανική εκκλησία, αρκετά χρόνια αργότερα, την αποκήρυξε ως αφύσικη. Ο πόλεμος αποτέλεσε στοιχείο της «ανθρώπινης φύσης», μόνο όταν αναπτύχθηκαν τα κράτη.

Αυτό επισημαίνει κι ο Τσόμσκι στο *Chronicles of Dissent*: «Ο άνθρωπος σαφώς και είναι ικανός για το κακό... Αλλά είναι εξίσου ικανός και για ένα σωρό άλλα πράγματα. Οι άνθρωποι διαθέτουν πολλές ικανότητες και επιλογές και η ανθρώπινη φύση έχει πολλούς δρόμους για ν' αυτοπραγματοωθεί. Το πού τελικά θα καταλήξει εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις καθιερωμένες κοινωνικές δομές. Αν είχαμε θεσμούς που επέτρεπαν στους παθολογικά δολοφόνους να είναι ελεύθεροι, τότε αυτοί θα κυριαρχούσαν, και ο μόνος τρόπος για να επιβιώσει κάποιος θα ήταν ν' αφήσει αυτά ακριβώς τα στοιχεία της φύσης του ν' αναπτυχθούν.

Εάν οι θεσμοί μας προάγουν την απληστία ως τη μοναδική ιδιότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και ενθαρρύνουν την ωμή πλεονεξία σε βάρος των άλλων ανθρώπων συναισθημάτων, τότε το αποτέλεσμα θα είναι μια κοινωνία θεμελιωμένη στην απληστία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Από την άλλη πλευρά, μια κοινωνία μπορεί να

¹ «An anarchist FAQ», έκδ. 14/8.3.10, κεφ. Α, 2.15, «what about human nature?».

οργανωθεί σ' ένα διαφορετικό πλαίσιο, όπου θα κυριαρχούν άλλου είδους ανθρώπινα συναισθήματα, όπως η αλληλεγγύη, η συμπαράσταση, η συμπόνια. Τότε θ' αναδυθούν άλλες πτυχές της ανθρώπινης φύσης και ατομικότητας».

Το κοινωνικό περιβάλλον, επομένως, διαδραματίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο στον καθορισμό του τι είναι η ανθρώπινη φύση, πώς αυτή αναπτύσσεται και ποιες από τις πλευρές της εκφράζονται. Οι αναρχικοί θεωρούν την ανθρώπινη φύση ως έμφυτα κοινωνική, σε αντίθεση με την άποψη που τους αποδίδεται και που αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους μύθους σχετικά με τον αναρχισμό, ότι δηλ. τη θεωρούμε ως εκ προοιμίου έμφυτα καλή. Το πώς αυτή αναπτύσσεται και τελικά εκφράζεται εξαρτάται από τον τύπο της κοινωνίας, μέσα στον οποίο ζούμε και δημιουργούμε. Μια ιεραρχικά δομημένη κοινωνία διαμορφώνει ανθρώπους πάνω σε συγκεκριμένες (αρνητικές, κατά την άποψή μας) κατευθύνσεις, και η παραγόμενη ανθρώπινη φύση είναι ριζικά διαφορετική από αυτή μιας ελευθεριακά δομημένης κοινωνίας. Έτσι, *«όταν ακούμε άνδρες [και γυναίκες] να λένε ότι οι αναρχικοί οραματίζονται τους άνδρες [και τις γυναίκες] πολύ καλύτερους από όσο πραγματικά είναι, απλώς αναρωτιόμαστε πώς είναι δυνατόν έξυπνοι άνθρωποι να επαναλαμβάνουν αυτήν την ανοησία. Δεν λέμε συνεχώς ότι ο μόνος τρόπος για να καταστούν οι άνδρες [και οι γυναίκες] λιγότερο άπληστοι και εγωιστές, λιγότερο φιλόδοξοι και δουλοπρεπείς, είναι να εξαλείψουμε τις συνθήκες εκείνες που ευνοούν την ανάπτυξη του εγωισμού και της απληστίας, της δουλοπρέπειας και της φιλοδοξίας»*, αναρωτιέται ο Κροπότιν στο *Act for Yourself*.

Ως εκ τούτου, η χρησιμοποίηση της ανθρώπινης φύσης ως επιχειρημα εναντίον του αναρχισμού, αποτελεί μια ξεκάθαρα επιφανειακή προσέγγιση και, σε τελική ανάλυση, υπεκφυγή. Μια δικαιολογία για να μη σκεφτόμαστε. Όπως το έθεσε και η Έμμα Γκόλντμαν, *«κάθε ανόητος, από βασιλιά μέχρι αστυνομικό, από τον δογματικό εφημέριο μέχρι τον κοντόφθαλμο ερασιτέχνη επιστήμονα, τολμά να μιλήσει ως αυθεντία για την ανθρώπινη φύση. Όσο πιο μεγάλος πνευματικός τσαρλατάνος είναι, τόσο πιο κατηγορηματικός είναι στην εμμονή του περί της κακοήθειας και αδυναμίας της ανθρώπινης φύσης. Πώς μπορεί, όμως, κάποιος να μιλάει στις μέρες μας για την ανθρώπινη φύση, όταν κάθε ψυχή είναι φιλακισμένη και κάθε καρδιά φιωμένη, πληγωμένη, σακατεμένη»* Αλλάξτε την κοινωνία, δημιουργήστε ένα καλύτερο κοινωνικό περιβάλλον και τότε θα μπορέσουμε να συγκρίνουμε το αποτέλεσμα της δικής μας φύσης σε σχέση με αυτό ενός αυταρχικού συστήματος. Γι' αυτόν το λόγο, ο αναρχισμός *«αγωνίζεται για την απελευθέρωση του μυαλού από την κυριαρχία της θρησκείας· τη λύτρωση του ανθρώπινου σώματος από την εξουσία της ιδιοκτησίας»*.

το σπάσιμο όλων των αλυσίδων και χαλινών κάθε κυβέρνησης». Γιατί «η ελευθερία, η ανάπτυξη, το δικαίωμα στην ευκαιρία και πάνω απ' όλα η ειρήνη και η ηρεμία, μπορούν από μόνες τους να μας διδάξουν τις πραγματικά δεσπόζουσες παραμέτρους της ανθρώπινης φύσης και όλες τις υπέροχες δυνατότητές της».

Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει πως οι ανθρώπινες υπάρξεις είναι απόλυτα εύπλαστες και ότι κάθε άνθρωπος αποτελεί από τη γέννησή του *tabula rasa* (λευκό πίνακα), αναμένοντας την «κοινωνία» (πρακτικά, δηλαδή, αυτούς που τη διοικούν) να τον διαπλάσει. Όπως υποστηρίζει και ο Τσόμσκι στο *Language and Politics*, «δεν νομίζω πως η θεώρηση αυτή (ότι δηλαδή η ανθρώπινη φύση δεν είναι τίποτε περισσότερο από ένα ιστορικό παράγωγο) μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για να δοθεί μια ορθολογική εξήγηση του φαινομένου της αλλοτρίωσης των εργατών ή να νομιμοποιήσει ηθικά υποσχέσεις μελλοντικών κοινωνικών αλλαγών. Το μόνο που μπορεί να γίνει είναι εικασίες για την ανθρώπινη φύση και υποθέσεις για το πώς οι αλλαγές στο κοινωνικό οικοδόμημα θα μπορούσαν να εναρμονιστούν καλύτερα με κάποιες από τις θεμελιώδεις ανάγκες που αποτελούν τμήμα της ουσιάς της φύσης μας». Δεν επιθυμούμε να εμπλακούμε σε μια διαμάχη για το ποια από τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου είναι «έμφυτα» και ποια όχι. Το μόνο που θα πούμε, και το οποίο είναι φανταζόμαστε αρκετά προφανές, είναι ότι οι ανθρώπινες υπάρξεις έχουν μια έμφυτη ικανότητα να σκέφτονται και να μαθαίνουν. Οι άνθρωποι, θεωρούμε, είναι δημιουργίες με ανεπτυγμένη κοινωνικότητα, που έχουν ανάγκη τη συναναστροφή με άλλους, ώστε να ολοκληρωθούν και ν' ακμάσουν. Επιπλέον, ένα απ' τα κύρια χαρακτηριστικά τους είναι η ικανότητα ν' αναγνωρίζουν και ν' αντιτίθενται στην αδικία και την καταπίεση. Εντέλει, όπως πολύ ορθά το θέτει ο Μπακούνιν στο *God and the State*, «η δύναμη του να σκέφτεσαι και η επιθυμία τού να επαναστατείς» αποτελούν «πολύτιμα χαρίσματα».

Τα τρία αυτά χαρακτηριστικά (ικανότητα σκέψης και μάθησης, κοινωνικότητα και αντίσταση) πιστεύουμε πως μπορούν να καθορίσουν τη βιωσιμότητα μιας αναρχικής κοινωνίας. Η έμφυτη ικανότητα, που έχει ο καθένας να σκέφτεται, καθιστά αυτόματα παράλογη οποιαδήποτε ιεραρχία, και η ανάγκη μας για κοινωνικοποίηση συνεπάγεται πως μπορούμε να οργανωθούμε χωρίς την ύπαρξη του κράτους. Η βαθιά δυστυχία και αποξένωση, που ταλανίζουν τη σύγχρονη κοινωνία, δείχνουν ξεκάθαρα ότι ο συγκεντρωτισμός και ο απολυταρχισμός του κράτους και του καπιταλισμού έχουν στερήσει από τον άνθρωπο τη δυνατότητα να ικανοποιεί κάποιες από τις έμφυτες ανάγκες του. Στην πραγματικότητα, το ανθρώπινο είδος έχει ζήσει σε αναρχικές κοινωνίες μ' ελάχιστα ή καθόλου ιεραρχι-

κές δομές για το μεγαλύτερο μέρος της ύπαρξής του. Το γεγονός πως η σύγχρονη κοινωνία ονομάζει τους ανθρώπους αυτούς «*άγριους*» ή «*πρωτόγονους*» αποτελεί καθαρή αλαζονεία. Τελικά ποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι ο αναρχισμός είναι ενάντια στην ανθρώπινη φύση; Οι αναρχικοί, πάντως, έχουν συγκεντρώσει αρκετές αποδείξεις, ώστε να ισχυρίζονται ότι μπορεί να μην είναι.

Όσο για την κατηγορία πως ο αναρχισμός απαιτεί πολλά από την ανθρώπινη φύση, θα θυμίσουμε απλώς ότι οι μη αναρχικοί είναι αυτοί που κάνουν τις μεγαλύτερες και συνηθέστερες επικλήσεις σ' αυτήν. Αυτό στηλιτεύει και ο Κροπότιν, γράφοντας: «*ενώ οι αντίπαλοί μας φαίνεται να παραδέχονται την ύπαρξη ενός είδους εκλεκτών ανθρώπων –κυβερνήτες, εργοδότες, αρχηγοί– οι οποίοι με αρκετή ευχαρίστηση αποτρέπουν τους κακούς εκείνους ανθρώπους –κυβερνώμενους, εκμεταλλεζόμενους, καθοδηγούμενους– από το να γίνουν ακόμη χειρότεροι από ό,τι ήδη είναι*», εμείς οι αναρχικοί «*σχυρίζομαστε πως τόσο οι εξουσιαστές όσο και οι εξουσιαζόμενοι είναι εξίσου διαβρωμένοι από την εξουσία*» και «*ότι τόσο οι εκμεταλλευτές όσο και οι εκμεταλλεζόμενοι είναι ομοίως διαβρωμένοι από την εκμετάλλευση*». Έτσι, τελικά «*υπάρχει μία διαφορά και μάλιστα πάρα πολύ σημαντική. Εμείς, αποδεχόμαστε τις ατέλειες της ανθρώπινης φύσης αλλά δεν κάνουμε καμία εξαίρεση για τους ηγέτες. Αυτοί, αν και ασυναίσθητα, μερικές φορές κάνουν. Και επειδή εμείς δεν κάνουμε καμία τέτοια εξαίρεση, μας αποκαλούν 'ονειροπόλους'*». Εάν η ανθρώπινη φύση είναι τόσο κακή όσο ισχυρίζονται ότι είναι, τότε η παροχή δικαιωμάτων εξουσίας σε μια μικρή μερίδα της κοινωνίας, με την προσδοκία πως αυτό θα οδηγήσει σε ελευθερία και δικαιοσύνη, είναι απελπιστικά ουτοπική.

Πέρα απ' όλα αυτά, οι αναρχικοί υποστηρίζουν πως οι ιεραρχικά δομημένοι οργανισμοί βγάζουν στην επιφάνεια τα χειρότερα στοιχεία της ανθρώπινης φύσης. Τόσο οι καταπιεστές όσο και οι καταπιεζόμενοι επηρεάζονται αρνητικά από τις απολυταρχικές σχέσεις που δημιουργούνται. «*Αποτελεί χαρακτηριστικό των προνομιούχων κατεστημένων, κάθε είδους προνομιούχων κατεστημένων, ο φόνος του μυαλού και της καρδιάς του ανθρώπου... Αυτό είναι ένας κοινωνικός νόμος που δεν επιδέχεται καμία εξαίρεση... Είναι ο νόμος της ισότητας και της ανθρώπινης φύσης*», ισχυρίζεται ο Μπακούνιν στο *God and the State*. Και ενώ οι προνομιούχοι διαφθείρονται από την εξουσία, οι αδύναμοι (σε γενικές γραμμές) γίνονται δουλοπρεπείς στην ψυχή και στο μυαλό. Ευτυχώς για την ίδια την ύπαρξή μας, το ανθρώπινο πνεύμα είναι τέτοιο, που πάντα θα υπάρχουν επαναστάτες ανεξάρτητα του είδους της καταπίεσης, κι έτσι, όπου υπάρχει καταπίεση, υπάρχει και αντίσταση

και κατ' επέκταση ελπίδα. Ως εκ τούτου, οι αναρχικοί θεωρούν παράλογους τους μη αναρχικούς που προσπαθούν να νομιμοποιήσουν την ιεραρχία, με όρους της (παραποιημένης) ανθρωπίνης φύσης που αυτή η ιεραρχία δημιουργεί.

Δυστυχώς, πολλοί στο παρελθόν έχουν κάνει ακριβώς αυτό, γεγονός που συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Για παράδειγμα, με την εξέλιξη της *κοινωνιοβιολογίας*², κάποιοι ισχυρίζονται (χωρίς να έχουν παρά ελάχιστα ρεαλιστικά στοιχεία) πως ο καπιταλισμός είναι ένα προϊόν της «φύσης» μας, το οποίο καθορίζεται από τα γονίδια μας. Ο ισχυρισμός αυτός είναι απλώς μια νέα παραλλαγή της αντίληψης για την ανθρωπίνη φύση και, ω του θαύματος!, αναδεικνύεται από τις υπάρχουσες εξουσίες. Λαμβάνοντας υπόψη την έλλειψη αποδείξεων, η υποστήριξη σ' αυτό το «νέο» δόγμα, πρέπει να προέρχεται ξικάθαρα από το όφελος που αυτό προσφέρει στην εξουσία –για παράδειγμα, είναι χρήσιμο να υπάρχει μια «αντικειμενική» και «επιστημονική» βάση αιτιολόγησης της ανισότητας στην κατανομή του πλούτου και της εξουσίας.

Δεν μπορούμε βέβαια να πούμε πως ο ισχυρισμός αυτός δεν εμπεριέχει και κάποια ψήγματα αλήθειας. Όπως σημειώνει και ο επιστήμονας Stephen Jay Gould³, στο έργο του *Ever Since Darwin* «το πεδίο της εν δυνάμει συμπεριφοράς μας καθορίζεται από τη βιολογία μας» και, εάν αυτό εννοεί η κοινωνιοβιολογία με τον όρο «γενετικός έλεγχος, τότε δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε». Ωστόσο, μάλλον δεν είναι αυτό που εννοεί η κοινωνιοβιολογία και περισσότερο τείνει προς έναν τύπο «βιολογικού ντετερμινισμού». Δεχόμενη πως υπάρχουν συγκεκριμένα γονίδια που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, υποστηρίζει μέσες άκρες πως «η βία, ο σεξισμός και η γενική μοχθηρία είναι βιολογικές, καθώς αντιπροσωπεύουν μια υποομάδα πιθανών συμπεριφορών», όπως επίσης και η «γαλήνη, η ισότητα και η ευγένεια». Και τελικά «μπορούμε να δούμε την επιρροή τους ν' αυξάνεται, εφόσον δημιουργήσουμε τις κοινωνικές δομές που θα τις επιτρέψουν ν' ανθίσουν». Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται από τις μελέτες των κοινωνιοβιολόγων, οι οποίοι ενώ «αναγνωρίζουν την ποικιλία» στους ανθρωπίνους πολιτισμούς, παράλληλα «αρκετά συχνά απορρίπτουν τις μη βολικές 'εξαιρέσεις' ως προσωρι-

² Η μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς του ατόμου με βάση τη θεωρία πως η συμπεριφορά αυτή προσδιορίζεται βιολογικά, μεταφέρεται γενετικά και υπόκειται στην εξελικτική διαδικασία.

³ Stephen Jay Gould (1941-2002), αμερικανός παλαιοντολόγος, εξελικτικός βιολόγος και ιστορικός της επιστήμης. Υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς και περισσότερο διαβασμένους συγγραφείς «απλοϊκής επιστήμης» της γενιάς του.

νές ή μη σημαντικές εκτροπές». Και εδώ είναι το καταπληκτικό, διότι εάν πιστεύεις πως οι «επαναλαμβανόμενοι και συχνά γενογονικοί πόλεμοι της ανθρώπινης φύσης έχουν διαμορφώσει την γενετική μας μοίρα, τότε η σημερινή ύπαρξη μη επιθετικών ανθρώπων τους φέρνει σε αμηχανία».

Η κοινωνιοβιολογία, όπως και ο κοινωνικός Δαρβινισμός που προηγήθηκε, εξελίσσεται προβάλλοντας αρχικά τις ήδη κυρίαρχες τάσεις και απόψεις της κοινωνίας περί της φύσης (συνήθως αυτό γίνεται ασυναίσθητα, έτσι ώστε τελικά οι επιστήμονες λανθασμένα να θεωρούν τις υπό μελέτη έννοιες ως «φυσιολογικές» και «φυσικές»). Ο Μπούκτσιν το ορίζει αυτό ως «επιδέξια προβολή των ιστορικά διαμορφωμένων ανθρώπινων αξιών» περί φύσης, και όχι «επιστημονική αντικειμενικότητα». Στη συνέχεια, οι θεωρίες για τη φύση που δημιουργούνται με αυτόν τον τρόπο μεταφέρονται πίσω στην κοινωνία και στην ιστορία, και χρησιμοποιούνται για να «αποδείξουν» ότι οι αρχές του καπιταλισμού (ιεραρχία, εξουσία, ανταγωνισμός κλπ) αποτελούν αιώνιους νόμους, τους οποίους επικαλούνται για να νομιμοποιήσουν το υπάρχον status quo! «Αυτό που επιτυγχάνει η συγκεκριμένη διαδικασία είναι να ενισχύει τις ανθρώπινες κοινωνικές ιεραρχίες, με την αιτιολογία πως η εξουσία πάνω σε άντρες και γυναίκες αποτελεί εγγενές στοιχείο της 'φυσικής τάξης'. Με αυτόν τον τρόπο, η εξουσία μεταφέρεται στο γενετικό κώδικα ως βιολογικά αμετάβλητη», σημειώνει ο Μπούκτσιν στο *The Ecology of Freedom*. Το εκπληκτικό είναι πως υπάρχουν πολλοί, υποτιθέμενα έξυπνοι άνθρωποι, που παίρνουν στα σοβαρά αυτήν την ταχυδακτυλουργία.

Αυτό εμφανίζεται, όταν οι «ιεραρχίες» της φύσης χρησιμοποιούνται για να εξηγήσουν και κατ' επέταση να δικαιολογήσουν τις ιεραρχίες στις ανθρώπινες κοινωνίες. Οι αναγωγές αυτές παραπλανούν, επειδή αγνοούν τη θεσμική φύση της ανθρώπινης ζωής. Όπως αναφέρει και ο Μάρκι Μπούκτσιν στο *Sociobiology or Social Ecology, Which way for the Ecology Movement?*, που αποτελεί την κριτική του για την κοινωνιοβιολογία, ένας «αδύναμος, ασθενικός, άρρωστος και τρομαγμένος πίθηκος είναι πολύ δύσκολο να γίνει το κυρίαρχο αρσενικό και, αν τα καταφέρει, είναι σχεδόν αδύνατο να διατηρήσει αυτό το απόλυτα εφήμερο status. Αντιθέτως, παθολογικά άρρωστοι κυβερνήτες, τόσο σωματικά όσο και νοητικά, έχουν ασκήσει ηγετική εξουσία με ολέθρια αποτελέσματα στο ρου της ιστορίας». Αυτό «αποτυπώνει την επικράτηση των ιεραρχικών θεσμών πάνω στα άτομα, γεγονός που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις επονομαζόμενες 'ιεραρχίες των ζώων', όπου ακριβώς η απουσία θεσμών είναι ο μόνος τρόπος που μας δίνει τη δυνατότητα να μιλήσουμε για 'κυρίαρχα αρσενικά' ή 'βασιλισσες μέλισσες'». Έτσι, αυτό που καθιστά μοναδική την ανθρώπινη κοινω-

νία πολύ βολικά παραμερίζεται και οι πραγματικές πηγές της εξουσίας κρύβονται πίσω από ένα γενετικό παραπέτασμα.

Το είδος αυτό της απολογητικής, που επικαλείται την ανθρωπινή φύση (ή την κοινωνιοβιολογία στο χειρότερο της), θεωρείται απόλυτα φυσιολογικό, καθώς κάθε κυρίαρχη τάξη έχει την ανάγκη να αιτιολογήσει το δικαίωμά της να εξουσιάζει. Γι' αυτό υποστηρίζουν τα δόγματα που νομιμοποιούν την εξουσία των ελίτ —όπως η κοινωνιοβιολογία, το θείκό δικαίωμα⁴, το προπατορικό αμάρτημα, κλπ. Είναι εμφανές πως δόγματα αυτού του είδους αποδείχτηκαν λανθασμένα στην πορεία της ανθρωπότητας... μέχρι τώρα φυσικά, που όλοι μπορούμε ν' αντιληφθούμε ότι η σύγχρονη κοινωνία μας πλέον εναρμονίζεται πραγματικά με την «ανθρώπινη φύση», όπως έχει ήδη αποδειχθεί και επιστημονικά από το σημερινό επιστημονικό ιερατείο μας!

Η αλαζονεία του ισχυρισμού αυτού είναι πραγματικά καταπληκτική. Η ιστορία του ανθρώπινου γένους δεν έχει σταματήσει. Χίλια χρόνια αργότερα η κοινωνία θα είναι τελείως διαφορετική από τη σημερινή ή από οποιαδήποτε άλλη που έχει φανταστεί ποτέ ο άνθρωπος. Καμία από τις υπάρχουσες κυβερνήσεις δεν θα υπάρχει και το ισχύον οικονομικό σύστημα δεν θα υφίσταται καν. Το μόνο που σίγουρα θα παραμείνει το ίδιο είναι πως οι άνθρωποι και τότε, όπως πάντα, θα ισχυρίζονται ότι η καινούργια τους κοινωνία είναι το «Ένα και Αληθινό Σύστημα» που ταιριάζει πλήρως στην ανθρωπινή φύση, έστω και αν όλα τα προηγούμενα συστήματα δεν το πέτυχαν αυτό.

Φυσικά, δεν περνάει καν από το μυαλό των υποστηρικτών του καπιταλισμού ότι είναι πολύ πιθανό άνθρωποι διαφορετικής παιδείας και κουλτούρας, ερμηνεύοντας τα ίδια δεδομένα, να καταλήξουν σε διαφορετικά συμπεράσματα —συμπεράσματα που τελικά μπορεί να είναι και περισσότερο έγκυρα. Ούτε το ότι οι θεωρίες των «αντικειμενικών» επιστημόνων μπορεί και να έχουν διαμορφωθεί άμεσα επηρεαζόμενες από τις κυρίαρχες απόψεις της κοινωνίας, μέσα στην οποία ζούνε. Για τους αναρχικούς, ωστόσο, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός πως οι επιστήμονες της τσαρικής Ρωσίας ανέπτυξαν μια θεωρία για την εξέλιξη βασιζόμενοι στην αρχή της συνεργασίας των ειδών, ενώ αντίθετα οι συνάδελφοί τους στην καπιταλιστική Βρετανία βασίστηκαν στον σκληρό ανταγωνισμό των ειδών, για να

⁴ Θείκό δικαίωμα (divine right): το δόγμα που υποστηρίζει πως ένας μονάρχης αντλεί το δικαίωμα της εξουσίας του απευθείας από το Θεό και είναι υπεύθυνος μόνο απέναντι σε αυτόν.

αναπτύξουν τη θεωρία τους. Το γεγονός ότι η τελευταία θεωρία αντανάκλα τις κυρίαρχες πολιτικές και οικονομικές θεωρίες της βρετανικής κοινωνίας (χαρκτηριστικός ανταγωνιστικός ατομικισμός) αποτελεί μια καθαρή... σύμπτωση φυσικά.

Για παράδειγμα, το κλασικό έργο του Κροπότιν «Mutual Aid», γράφτηκε ως απάντηση στις προφανείς ανακρίβειες, που απέδιδαν στη φύση και στην ανθρώπινη ζωή οι Βρετανοί εκφραστές του Δαρβινισμού. Οικοδομώντας πάνω στο κύριο ρεύμα του ρωσικού κριτικισμού της εποχής του απέναντι στο βρετανικό δαρβινισμό, ο Κροπότιν απέδειξε (με ουσιαστικά εμπειρικά στοιχεία) πως η «αμοιβαία συνεργασία» σε μια ομάδα ή στα είδη διαδραμάτισε εξίσου σημαντικό ρόλο, όπως και ο «αμοιβαίος αγώνας» μεταξύ των επιμέρους ατόμων της ομάδας ή των ειδών (για περισσότερες λεπτομέρειες και μια κριτική πάνω στο θέμα, βλέπε το δοκίμιο του Stephan Jay Gould's «Kropotkin was no Crackpot» στο βιβλίο του *Bully for Brontosaurus*). Αποτέλεσε, παράλληλα με τον ανταγωνισμό, έναν «παράγοντα» στην εξέλιξη, έναν παράγοντα ο οποίος σε πολλές περιπτώσεις ήταν σαφώς πολύ πιο σημαντικός για την επιβίωση, όπως τονίζει ο Κροπότιν. Έτσι, η συνεργασία είναι εξίσου «φυσιολογική» με τον ανταγωνισμό, αποδεικνύοντας πως η ανθρώπινη φύση δεν αποτελεί φράγμα στον αναρχισμό, αφού η συνεργασία μεταξύ των μελών των ειδών μπορεί ν' αποτελεί το καλύτερο μονοπάτι για την ανάπτυξη των ατόμων.

Για να καταλήξουμε. Οι αναρχικοί υποστηρίζουν πως η αναρχία δεν είναι ενάντια στην ανθρώπινη φύση για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, αυτό που θεωρείται ως ανθρώπινη φύση στην πραγματικότητα έχει διαμορφωθεί από την κοινωνία μέσα στην οποία ζούμε και από τις σχέσεις που δημιουργούμε, πράγμα που σημαίνει πως μια ιεραρχικά δομημένη κοινωνία θα ενθαρρύνει την ανάπτυξη και κυριαρχία συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του ατόμου, διαφορετικών από αυτών που θα αναπτύσσονταν σε μια αναρχικά δομημένη κοινωνία. Ως εκ τούτου, όπως το θέτει και ο George Barrett στο *Objections to Anarchism*, οι αναρχικοί «δεν βασίζονται τόσο πολύ στο γεγονός ότι η ανθρώπινη φύση θ' αλλάξει, όσο στη θεωρία πως η ίδια φύση θ' αναπτυχθεί και θα δράσει διαφορετικά κάτω από άλλες συνθήκες». Δεύτερον, η αλλαγή «φαίνεται να είναι ένας από τους θεμελιώδεις νόμους της ύπαρξης» και τελικά «ποιος είναι αυτός που μπορεί να ισχυριστεί πως ο άνδρας [sic!] έχει φτάσει τα όρια των δυνατοτήτων του».

Μετάφραση: Γιώργος Δράκος

Hillel Cohen

Είναι οι άνθρωποι από τη φύση τους άπληστοι;

Είναι οι άνθρωποι από την φύση τους άπληστοι; Αποτελεί η απληστία τόσο μεγάλο κομμάτι της ανθρώπινης βιολογίας, ώστε να καθορίζει πάντα την κοινωνική ζωή του ανθρώπου;

Αυτό το αρχαίο ερώτημα εμφανίστηκε για άλλη μια φορά σε ένα άρθρο που κυκλοφόρησε το Bloomberg News, ο μεγάλος ειδησεογραφικός οργανισμός. Το άρθρο τονίζει τη δουλειά του Brian Knutson, καθηγητή του πανεπιστημίου ψυχολογίας Stanford, ο οποίος χρησιμοποίησε μια σύγχρονη τεχνική χαρτογράφησης του εγκεφάλου, προσπαθώντας να συσχετίσει περιοχές του εγκεφάλου με συγκεκριμένες συμπεριφορές. Στα πειράματα του Knutson και των συνεργατών του, εθελοντές παρίσταναν ότι αγόραζαν και πουλούσαν μετοχές, καθώς το μηχάνημα εγκεφαλικής καταγραφής, το MRI (Magnetic Resonance Imaging, μαγνητική τομογραφία), κατέγραφε τις περιοχές του εγκεφάλου που ενεργοποιούνταν.

Τα ευρήματα υποδηλώνουν σύνδεση μεταξύ της δραστηριότητας στα «κέντρα ευχαρίστησης» του εγκεφάλου και της προσπάθειας για πώληση επικερδών μετοχών ή ακόμη και της ανάληψης ρίσκου προς αποκόμιση κερδών, όπως ο τζόγος (οι περιοχές του εγκεφάλου που θεωρούνται ότι είναι κέντρα ευχαρίστησης έχουν συνδεθεί με δραστηριότητες, όπως ο οργανισμός και η χρήση κοκαΐνης).

Η απώλεια και ο φόβος της απώλειας ενεργοποίησαν διαφορετικές περιοχές του εγκεφάλου –αυτές που σχετίζονται με οδυνηρές εμπειρίες. Οι ερευνητές πιστεύουν ότι τα ευρήματά τους μπορούν να βοηθήσουν στο να καταλάβουμε γιατί οι επενδυτές, όπως οι τζογαδόροι, συχνά παίρνουν παράλογα ρίσκα, με τον ίδιο τρόπο που οι άνθρωποι συχνά αποζητούν την υπέρτατη ευχαρίστηση στο σεξ ή τα ναρκωτικά, γνωρίζοντας τους κινδύνους αυτής της συμπεριφοράς.

Ο εκδότης του Bloomberg σχολίασε: «Σε νευρολογικό επίπεδο, ο πόθος του είδους μας για χρήμα μπορεί να μοιάζει με τον πόθο μας για σεξ...» και «οι εγκέφαλοί μας ποθούν το χρήμα, όπως ακριβώς ποθούν το σεξ». Ερμηνεύοντας τα σχόλια αυτά, η καπιταλιστική απληστία είναι βιολογική, ελεγχόμενη δηλαδή από τα νευρικά κυκλώματα του εγκεφάλου μας. Αυτή όμως η άποψη είναι μόνο μια τεχνολογική, θα μπορούσαμε να πούμε, εκδοχή της απαρχαιωμένης αντίληψης ότι η απληστία είναι μέρος της ανθρώπινης φύσης.

Η επιστημονική θεμελίωση για την αλληλεγγύη

Τα ανθρώπινα όντα είναι ικανά να βιώσουν ευχαρίστηση και πόνο και συνήθως επιδιώκουμε δραστηριότητες που θα μας αποφέρουν ευχαρίστηση ή τουλάχιστον θα μας οδηγήσουν στην προσμονή της ευχαρίστησης. Αποφεύγουμε δε, αυτές που θα μας φέρουν πόνο ή το φόβο του πόνου.

Θα πρέπει, όμως, να διαχωρίσουμε την ερώτηση του πώς αισθανόμαστε ευχαρίστηση και πόνο (η βιολογία του εγκεφάλου) από την ερώτηση τι είναι αυτό που διεγείρει αυτά τα συναισθήματα. Αν κάψεις το δάχτυλό σου με ένα σπύριτο, θα αισθανθείς πόνο. Η ευχαρίστηση θα προέλθει από ένα αναψυκτικό, όταν διψάς, ή από το φαγητό, όταν πεινάς.

Στον καπιταλισμό όμως, οι άνθρωποι έχουν μάθει ότι το χρήμα αγοράζει σχεδόν τα πάντα. Το να βγάλω χρήματα μπορεί να συνδεθεί με την ευχαρίστηση, όπως ακριβώς ένα καμπανάκι μπορεί να προκαλέσει έκκριση σάλιου σε ένα σκύλο, μιας και ο σκύλος έμαθε ότι το καμπανάκι σημαίνει φαγητό. Για τους μεγάλους καπιταλιστές, η απληστία —ο πόθος για όλο και περισσότερο πλούτο πέρα από τα αναγκαία για τη ζωή— είναι αυτό που τους έκανε αρχικά καπιταλιστές. Αν δεν καθοδηγούνταν από την απληστία, δεν θα είχαν πετύχει ως καπιταλιστές ή θα οδηγούνταν να αναζητήσουν μια πιο χρήσιμη απασχόληση.

Κάτω από ένα διαφορετικό κοινωνικό σύστημα, στο οποίο εκτιμάται η ισότητα παρά η ανισότητα, η ικανοποίηση από τη συσσώρευση περισσότερου πλούτου από όσο μπορεί κάποιος να χρησιμοποιήσει, θα θεωρούνταν ασθένεια, κάτι σαν την κλεπτομανία.

Τα επιστημονικά ευρήματα, ότι η απληστία (κάτω από τις τωρινές κοινωνικές συνθήκες) μπορεί να προκαλέσει συναισθήματα ευχαρίστησης όμοια με αυτά από το σεξ ή τα ναρκωτικά, μας βοηθούν να εξηγήσουμε το γιατί οι καπιταλιστές πραγματικά ποθούν το κέρδος και τη δύναμη και γιατί αυτός ο πόθος τους οδηγεί να αναζητούν βραχυχρόνια ευχαρίστηση, ακόμα και όταν τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα αυτών των πράξεών τους μπορεί να είναι καταστροφικά. Τα πειράματα του Knutson μας δίνουν μια εξήγηση γι' αυτήν την αντίφαση σχετικά με τον περιβαλλοντικό έλεγχο, όπου οι μεγαϊστάνες της βιομηχανίας πετρελαίου καθώς και άλλοι καπιταλιστές προτιμούν να ρισκάρουν την υπερθέρμανση του πλανήτη καθώς και τη μακροπρόθεσμη καταστροφή της ανθρώπινης ζωής πάνω στη γη, από το να χάσουν έστω κι ένα μικρό ποσοστό από τα κέρδη τους.

Η αναζήτηση της ευχαρίστησης και η αποφυγή του πόνου είναι ένα κομμάτι της βιολογίας της ανθρώπινης φύσης. Η απληστία δεν είναι. Η

αναζήτησης, όμως, της ευχαρίστησης και η αποφυγή του πόνου δεν ανήκουν μόνο στον άνθρωπο, αλλά τη μοιράζονται όλα τα ζωντανά πλάσματα που μπορούν να νοιώσουν την αίσθηση της ευχαρίστησης και του πόνου.

Υπάρχουν, άραγε, κάποια χαρακτηριστικά στην ανθρώπινη βιολογία που να μας κάνουν να συμπεριφερόμαστε με τέτοιο τρόπο, ώστε να ξεχωρίζουμε ουσιαστικά από τα υπόλοιπα ζώα; Μπορεί αυτό να μας δώσει ελπίδες για την ανθρώπινη αλληλεγγύη;

Πριν από περίπου δέκα χρόνια, νευρολόγοι ανακάλυψαν έναν τύπο νευρώνα (νευρικό κύτταρο) στον εγκέφαλο των πιθήκων, τον οποίο ονόμασαν «νευρώνα καθρέφτη». Αυτοί οι ειδικοί νευρώνες ενεργοποιούνταν κατά τον ίδιο τρόπο είτε ο πίθηκος έκανε κάτι μόνος του είτε έβλεπε έναν άλλον πίθηκο να κάνει κάτι. Με άλλα λόγια, αυτά τα ειδικά νευρικά κύτταρα επέτρεπαν στους πιθήκους να μιμούνται άλλους πιθήκους ή ακόμα να συμπεριφέρονται τη συμπεριφορά άλλων πιθήκων. Με περαιτέρω έρευνα οι επιστήμονες βρήκαν ότι οι άνθρωποι διαθέτουν πολύ περισσότερο αναπτυγμένους «νευρώνες καθρέφτες» από ό,τι οι πιθήκοι.

Αυτά τα κύτταρα βοηθούν τους ανθρώπους να μαθαίνουν βλέποντας τους άλλους, κάτι που αποτελεί μια πολύ χρήσιμη ικανότητα για τη συμπεριφορά των ανθρώπων στην κοινωνία. Ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι αυτά τα κύτταρα μπορεί να αποτελούν τη βιολογική βάση για την κατανόηση των συναισθημάτων των ανθρώπων, της ικανότητας δηλαδή να βιώνουμε τα συναισθήματα των άλλων, συμπεριλαμβανομένου του πόνου και της ευχαρίστησης, σαν να ήταν δικά μας. Η ανθρώπινη γλώσσα καθώς και άλλοι κοινωνικοί και πολιτισμικοί μηχανισμοί φαίνεται να εξαρτώνται από αυτούς τους νευρώνες.

Αυτό μπορεί να αποδείξει ότι ο αριθμός και η ουσία των ανθρώπινων «νευρώνων καθρεφτών» αποτελεί μια επαναστατική εξέλιξη, η οποία –μαζί με την ύπαρξη των αντικριστών αντίχειρων– έκανε τους ανθρώπους ικανούς να αναπτύξουν κοινωνική και πολιτιστική ζωή μακράν καλύτερη από τους κοντινότερους συγγενείς μας στο ζωικό βασίλειο.

Αν είναι έτσι, τότε το πραγματικά θεμελιώδες κομμάτι της ανθρώπινης φύσης είναι η ικανότητα να βιώνουμε τα συναισθήματα των άλλων, όπως και τα δικά μας. Αντίθετα με την απληστία, αυτή η ικανότητα για αλληλεγγύη είναι που μας καθορίζει ως ανθρώπους.

Μετάφραση
Μιλτιάδης Ζώτος

Erich Fromm

Ανθρώπινη φύση και κοινωνική θεωρία

Η ακόλουθη επιστολή του Erich Fromm, που γράφτηκε το 1969 προς το ρώσο φιλόσοφο Vladimir Dobrenkov, είναι ένα από τα πιο διαρωτιστικά κείμενά του, που δείχνει πόσο ενδιαφερόταν ο Fromm να έρθει σε επαφή με σοσιαλιστές διανοητές και να συζητήσει μαζί τους την αντίληψή του για τον Μαρξ και το σοσιαλισμό. Ο Dobrenkov σκόπευε να γράψει ένα βιβλίο για τον Fromm και γι' αυτό ξεκίνησε αλληλογραφία μαζί του. Ο Fromm προσπάθησε να διευκρινίσει πολλά σημεία των ιδεών του τα οποία ο Dobrenkov είχε παρανοήσει. Ουσιαστικά, δεν μπορεί να ειπωθεί ότι οι διευκρινήσεις του Fromm είχαν τελικά αποτέλεσμα όσον αφορά το βιβλίο του Dobrenkov «Νεο-φροϋδικοί στην αναζήτηση της αλήθειας», δημοσιευμένο σε πολλές γλώσσες, τη δεκαετία του '70 (Moscow: progress publishers). Παρ' όλα αυτά, η συγκεκριμένη επιστολή αποτελεί μια πειστική σύνοψη της θεώρησης του Fromm για τον άνθρωπο και την κοινωνία και θα είναι χρήσιμη σε όλους όσους ενδιαφέρονται για την αντίληψή του σχετικά με την ανθρώπινη φύση, την κοινωνική του θεωρία και τη σχέση του με τη φιλοσοφία του Μαρξ.

Cuernavaca (Mexico), 10 Μαρτίου 1969

Αγαπητέ Κύριε Dobrenkov

Σας ευχαριστώ για την επιστολή σας που παρέλαβα πριν λίγες ημέρες. Θα ήθελα να απαντήσω σ' αυτήν και στην προηγούμενη.

Χάρηκα πολύ που έμαθα ότι σιοπεύετε να γράψετε μια μονογραφία για το έργο μου καθώς και ότι επιθυμείτε να αναπτύξετε τις δικές σας ιδέες και αναθεωρήσεις. Φυσικά, είμαι πολύ χαρούμενος που βρίσκομαι στη θέση να ξεκαθαρίσω τις ιδέες μου όσο καλύτερα μπορώ και αυτό θα κάνω παρακάτω στην απάντηση που είχα από καιρό υποσχεθεί στο μακροσκελές γράμμα σας. Το διάβασα ξανά πολύ προσεκτικά και κράτησα αρκετές σημειώσεις, αλλά καλύπτει τόσα πολλά θεωρητικά σημεία που θα απαιτούσε τη συγγραφή ενός βιβλίου προκειμένου να απαντήσω ικανοποιητικά. Έτσι, μπορώ μόνο να προσπαθήσω να απαντήσω στα κύρια σημεία, ελπίζοντας ότι όπου δεν είμαι ξεκάθαρος ή όπου διαφωνείτε μαζί μου, θα μου γράψετε ξανά ώστε ο διάλογός μας να συνεχιστεί και ορισμένα σημεία να ξεκαθαριστούν ακόμα περισσότερο. [...]

Έχω την εντύπωση ότι η σημαντικότερη παρανόηση οφείλεται σε μια σύγχυση μεταξύ των ανθρώπινων αναγκαιοτήτων, τις οποίες θεωρώ κομμάτι της ανθρώπινης φύσης, και των ανθρώπινων αναγκών όπως εμφανίζο-

νται ως ορμές, πάθη, επιθυμίες κ.ά. σε κάθε ιστορική περίοδο. Η διαίρεση αυτή δεν είναι πολύ διαφορετική από τη θεώρηση του Μαρξ για την «ανθρώπινη φύση γενικά», διαχωρισμένη από την «ανθρώπινη φύση όπως διαμορφώνεται σε κάθε ιστορική περίοδο». Η ίδια διάκριση πραγματοποιείται από τον Μαρξ όταν ξεχωρίζει μεταξύ «σταθερών» ή «αιώνιων» ορμών και «σχετικών» ορμών. Οι αρχέγονες ορμές «υπάρχουν κάτω απ' όλες τις συνθήκες και...μπορούν να διαφοροποιηθούν από τις κοινωνικές συνθήκες μόνο ως προς τη φόρμα και τον προσανατολισμό τους». Οι σχετικές ορμές «οφείλουν τη γένεσή τους σε ένα συγκεκριμένο τύπο κοινωνικής οργάνωσης».

Η προσωπική μου θεώρηση για τη φύση ή την ουσία του ανθρώπου, όπως παρουσιάζεται στη «Λογική κοινωνία» και άλλα γραπτά μου, χαρακτηρίζεται από δύο παράγοντες: ο προσδιορισμός από τα ένστικτα έχει αγγίξει ένα ελάχιστο σημείο και η ανάπτυξη του εγκεφάλου ένα μέγιστο. Η ποσοτική αυτή αλλαγή στη σχέση μεταξύ των δύο παραγόντων οδήγησε σε ποιοτική αλλαγή και η συγκεκριμένη αντιπαλότητα μεταξύ της απώλειας του ενστίκτου και της δύναμης του εγκεφάλου είναι αυτό το σημείο στην εξέλιξη των ειδών όπου ο άνθρωπος αναδύεται ως νέο είδος. Ο άνθρωπος με το πλεονέκτημα αυτής της συγκεκριμένης σύνθεσης είναι μοναδικός στην εξέλιξη των όντων και για πρώτη φορά «η ύπαρξη συνειδητοποιεί τον εαυτό της». Το να ορίσουμε την ουσία του ανθρώπου με αυτόν τον τρόπο ως ένα εμπειρικό σύνολο αντιθέσεων είναι μια εξελικτική προσέγγιση βασισμένη στους φυσικούς παράγοντες των ενστίκτων και της ανάπτυξης του εγκεφάλου. Η αντίφαση αυτή, έμφυτη στην ανθρώπινη ύπαρξη, απαιτεί μια λύση. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να υπάρξει, να δράσει και να παραμείνει διανοητικά υγιής αν δεν καταφέρει να ικανοποιεί συγκεκριμένες ανάγκες που είναι τα ψυχολογικά επακόλουθα της βιολογικής ουσίας του. Έχει ανάγκη να συσχετίζεται με τα άλλα ανθρώπινα όντα. Έχει ανάγκη ένα πλαίσιο προσανατολισμού (και ένα αντικείμενο λατρείας), που να του επιτρέπει να τοποθετεί εαυτόν σε ένα ορισμένο σημείο μιας συντεταγμένης εικόνας του σύμπαντος. Έχει ανάγκη να διαθέτει μια δομή χαρακτηριστή (με τη δυναμική έννοια) η οποία υποκαθιστά τα ένστικτα, τόσο ώστε να του επιτρέπει να δρα με ημιαυτοματοποιημένο τρόπο, χωρίς να χρειάζεται να παίρνει αποφάσεις πριν από κάθε πράξη του και να λειτουργεί με συνεπή και σταθερό τρόπο. Αυτές οι γενικές αναγκαιότητες του ανθρώπου συγκροτούν, σύμφωνα με την άποψή μου, την ανθρώπινη φύση στην ψυχολογική της συνισταμένη ως αποτέλεσμα της βιολογικής του α-

ντίφρασης.

Η θεώρηση αυτή της ανθρώπινης φύσης και η αναγκαιότητά της δεν προκαθορίζει ποιο συγκεκριμένο πλαίσιο προσανατολισμού (και όπως ξέχασα να αναφέρω, πλαίσιο λατρείας) και ποια συγκεκριμένα γνωρίσματα του χαρακτήρα διαθέτει ένα άτομο ή μια ομάδα. Αυτά διαμορφώνονται εντός της ιστορικής διαδικασίας, ως προσαρμογές στη συγκεκριμένη κοινωνική δομή την οποία βιώνουν τα άτομα. Μια κοινωνική δομή μπορεί να γεννά τη συνεργασία και την αλληλεγγύη, άλλη τον ανταγωνισμό, την καχυποψία, τη φιλαργυρία, άλλη τη δεκτικότητα και άλλη την καταστροφική επιθετικότητα. Όλες οι εμπειρικές φόρμες ή οι ανθρώπινες ανάγκες και ορμές πρέπει να κατανοηθούν ως συνέπειες της κοινωνικής πρακτικής (σε τελική ανάλυση βασισμένες στις παραγωγικές δυνάμεις, την ταξική δομή κ.α.), αλλά πρέπει όλες να ικανοποιούν τις εγγενείς λειτουργίες στη φύση του ανθρώπου γενικά, έτσι ώστε να του επιτρέπουν να συσχετίζεται με τους άλλους, να μοιράζεται ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς κ.λ.π. Η υπαρξιακή αντίφαση που βιώνει ο άνθρωπος (στην οποία πρέπει να προσθέσω και την αντίφαση μεταξύ των ορίων που επιβάλλει η πραγματικότητα και της απεριόριστης φαντασίας την οποία του επιτρέπει ο εγκέφαλός του να ακολουθεί) ουσιαστικά είναι αυτό που θεωρώ ως μία από τις κινητήριες δυνάμεις της ψυχολογικής και κοινωνικής δυναμικής. Ο άνθρωπος ποτέ δεν παραμένει αδρανής. Πρέπει να βρίσκει λύσεις στην αντίφαση αυτή και ακόμα καλύτερα λύσεις που ανταποκρίνονται στις συνθήκες της πραγματικότητας.

Έτσι γεννάται το ερώτημα, κατά πόσο υπάρχει μια ιδανική λύση που δύναται να εξαχθεί από τη φύση του ανθρώπου και η οποία να ορίζει μια πιθανή τάση του ανθρώπου. Θεωρώ ότι τέτοιες ιδανικές λύσεις μπορούν να εξαχθούν από τη φύση του ανθρώπου και πρόσφατα κατέληξα στο συμπέρασμα ότι είναι σχετικά χρήσιμο να σιέφτεσαι με τους όρους αυτής που αποκαλείται στην κοινωνιολογία και οικονομία «συστημική ανάλυση». Αρχικά, μπορεί να θεωρηθεί ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα όπως και η κοινωνία συνιστά ένα σύστημα, ότι δηλαδή τα τμήματα που την αποτελούν αλληλοεξαρτώνται και δεν μπορεί να μεταβληθεί ένα τμήμα εκτός εάν μεταβληθούν όλα ή τα περισσότερα. Ένα σύστημα είναι καλύτερο από το χάος. Εφόσον ένα κοινωνικό σύστημα αποδιαρθρώνεται ή καταστρέφεται από παράγοντες εξωτερικούς, η κοινωνία καταλήγει στο χάος και μια εντελώς νέα κοινωνία κτίζεται στα ερείπια της προηγούμενης, συχνά χρησιμοποιώντας στοιχεία του κατεστραμμένου συστήματος. Αυτό έχει

συμβεί αριετές φορές στην ιστορία. Αλλά αυτό που επίσης συμβαίνει είναι η κοινωνία να μην καταστραφεί απλώς, αλλά το σύστημα να αλλάξει και μια νέα κατάσταση να ξεπηδήσει ως μια μεταμόρφωση του παλιού.

Θεωρώ ότι αυτό ήταν το σκεπτικό του Μαρξ για το σοσιαλισμό, μια συστημική μεταμόρφωση της αστικής κοινωνίας με τέτοιο τρόπο, ώστε το παλιό σύστημα να καταργηθεί, σύμφωνα με την εγγελιανή έννοια, και όχι να καταστραφεί. Αυτός είναι ο λόγος που ο Μαρξ δεν πίστευε στη δημιουργική δύναμη της βίας καθ' εαυτή, αλλά στη βία που λειτουργεί ως ενδιάμεση για τη γέννηση του νέου συστήματος, το οποίο όμως είχε ήδη προετοιμαστεί στους κόλπους του παλιού. Θεωρώ ότι η αντίληψη του Λένιν ήταν ουσιαστικά παρόμοια.

Επιστρέφοντας στην κεντρική μου ιδέα, θέλω να τονίσω ότι η βέλτιστη λειτουργία ενός συστήματος σαν σύνολο μπορεί να οριστεί ως η ιδανική λειτουργία των επιμέρους τμημάτων και η ελάχιστη απώλεια ενέργειας λόγω τριβής μεταξύ των τμημάτων του ίδιου συστήματος ή του συστήματος με άλλα συστήματα, με τα οποία αναπόφευκτα βρίσκεται σε επαφή. Από την άλλη μεριά, κάθε σύστημα προτιμά να προστατεύει τον εαυτό του από το χάος, δηλαδή από την αποδιάρθρωσή του. Αν εφαρμόσουμε αυτό στον άνθρωπο γίνεται φανερό ότι «η πληρέστερη αρμονική ανάπτυξη όλων των ικανοτήτων του με την ελάχιστη ενεργοβόρα τριβή μεταξύ των επιμέρους τμημάτων που απαρτίζουν τον άνθρωπο και μεταξύ ανθρώπου με άνθρωπο» θα αποτελούσε μια γενική περιγραφή του στόχου της πλήρους ανάπτυξης του ανθρώπου. Αλλά σε ποιο βαθμό μπορεί να πραγματοποιηθεί η ανάπτυξη αυτή εξαρτάται από ιστορικούς παράγοντες, δηλαδή από το βαθμό στον οποίο η κοινωνική ανάπτυξη και οι δυνατότητες που παρέχει, είτε ωθώντας είτε καταπιέζοντας, επηρεάζουν αρνητικά ή θετικά την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Για παράδειγμα, εφόσον οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες κάνουν τη δουλεία ή τη δουλοπαροικία μια αναγκαιότητα, η τάξη των δούλων θα αποκτήσει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Οι περισσότεροι θα γίνουν υπάκουοι και μόνο μια μειοψηφία θα χαρακτηρίζεται από επαναστατικότητα. Οι υποτακτικοί, χρήσιμοι για τους αφέντες τους, θα εκτελούν τις διαταγές τους και θα διεκπεραιώνουν την εργασία τους. Μπορεί ακόμη να συμπαθούν τους αφέντες τους, όμως η υποτακτικότητά τους στένεται εμπόδιο στην ανάπτυξη της ανεξαρτησίας, της ελευθερίας, της αγάπης, της υπευθυνότητας και της δημιουργικής σκέψης, με άλλα λόγια παραμένουν ανάπηροι άνθρωποι με την έννοια ότι η κατάσταση της υπο-

ταγής έχει ως συνέπειες την αποχαύνωση και τη συναισθηματική και διανοητική αναπηρία. Όταν λόγω κοινωνικών συνθηκών οι δούλοι έχουν τη δυνατότητα όχι μόνο για ένα κίνημα αλλά επίσης και για μια πιο ελεύθερη μορφή ύπαρξης, τότε όντως οι πιο ανεπτυγμένοι απ' αυτούς θα γίνουν ηγέτες μιας επαναστατικής κίνησης και η νίκη τους θα μεταβάλλει τις συνθήκες, έτσι ώστε το σύστημα να λειτουργεί πλέον πιο ώριμα και ανθρώπινα. Σε αυτό το σημείο εισερχόμαστε στη συγκεκριμένη ανάλυση των ψυχικών αναγκών και επιθυμιών οι οποίες αναπτύσσονται σε ορισμένες τάξεις ανθρώπων σαν αποτέλεσμα των ειδικών κοινωνικών συνθηκών και αναγκαιοτήτων που υφίσταται για τη συγκεκριμένη τάξη. Βασικά, αυτή η σχέση μεταξύ της κοινωνικής διαδικασίας και της ατομικής ψυχικής ανάπτυξης έχει ήδη εκφραστεί από τον Μαρξ, στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου:

«Αυτοί οι αρχαϊκοί κοινωνικοί οργανισμοί παραγωγής είναι εξαιρετικά απλοϊκοί και διάφανοι στο βλέμμα του ερευνητή, συγκριτικά με την αστική κοινωνία. Θεμελιώνονται όμως είτε στην ανεπαρκή ανάπτυξη του ατόμου, το οποίο δεν έχει αποκοπεί ακόμα από τον ομφάλιο λώρο που το συνδέει με το συνάνθρωπό του στην πρωτόγονη φυλετική κοινότητα, είτε σε άμεσες σχέσεις υποτέλειας. Αναπτύσσονται και εξελίσσονται μόνο όσο η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας δεν έχει ξεπεράσει ένα ορισμένο χαμηλό επίπεδο και όταν γι' αυτό το λόγο οι κοινωνικές σχέσεις εντός της σφαιρας της υλικής ζωής, μεταξύ ανθρώπων και μεταξύ ανθρώπου και φύσης, είναι αντίστοιχα περιορισμένες. Η στενότητα αυτή αντανακλάται στην αρχαϊκή λατρεία της φύσης και σε άλλα στοιχεία των λαϊκών θρησκειών. Το θρησκευτικό είδωλο του πραγματικού κόσμου εξαφανίζεται σε κάθε περίπτωση, μόνο όταν οι πρακτικές σχέσεις της καθημερινής ζωής προσφέρουν στον άνθρωπο πλήρως κατανοητές και αιτιοκρατικές σχέσεις όσον αφορά τους συνανθρώπους του και τη φύση. Η διαδικασία της υλικής παραγωγής δεν αποκαλύπτει το μυστηριακό της πέπλο μέχρι ωσότου αντιμετωπιστεί ως παραγωγή ελεύθερα συνεργαζόμενων ανθρώπων και ρυθμιστεί συνειδητά από αυτούς, σύμφωνα με ένα καταστρωμένο σχέδιο. Αυτό όμως προϋποθέτει από την κοινωνία να έχει πετύχει ένα συγκεκριμένο επίπεδο υλικού πολιτισμού ή ορισμένες συνθήκες ύπαρξης, οι οποίες από τη μεριά τους είναι το μοιραίο προϊόν της μακράς και επίπονης διαδικασίας ανάπτυξης».

Ίσως επαναλαμβάνω τη βασική μου θέση η οποία σου είναι γνωστή, χωρίς να τονίζω επαρκώς σε ποια σημεία θεωρώ ότι με παρεξήγησες. Όπως ανέφερα, ένα κρίσιμο σημείο παρανόησης είναι προφανώς η σύγχυση

μεταξύ των αναγκαιοτήτων με τη γενική έννοια, του μοντέλου μου για την ανθρώπινη φύση με τη βασική της αντίφαση, και των συγκεκριμένων ορμών και αναγκών που έπονται ως λύση στη γενική αντίφαση και οι οποίες είναι κοινωνικά καθορισμένες. Έχω την εντύπωση ότι συνολικά η δική σου θεώρηση, σχετικά με τη σύνδεση της ανθρώπινης φύσης με την κοινωνία, έχει την τάση να πραγματοποιεί έναν υπερβολικά μηχανιστικό και αντιδιλεκτικό διαχωρισμό μεταξύ των δύο και ότι με βάση αυτόν τον διαχωρισμό με κατηγορείς ότι διαχωρίζω την κατηγορία της κοινωνίας από αυτήν της κοινωνικής δομής. Όταν αναφέρω ότι η ανθρώπινη ύπαρξη διαθέτει τους δικούς της εσωτερικούς νόμους και ότι ο στόχος της ανάπτυξης βασίζεται σ' αυτούς και ότι η κοινωνικο-οικονομική οργάνωση της κοινωνίας έχει τους δικούς της κανόνες και ότι οι μεν δεν συνδέονται με τους δε, δεν έπρεπε να το ερμηνεύεις τόσο κυριολεκτικά. Δεν αρνούμαι ότι σ' αυτήν την πρόταση θα έπρεπε να είχα ειφραστεί πιο ξεκάθαρα, αλλά, αν συγκρίνεις τη θέση αυτή με τη συνολική θεώρηση που έχω και πάντα είχα, θα ανακαλύψεις σίγουρα ότι δεν θεωρώ πως το κοινωνικό και ψυχολογικό βασίλειο είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Από τα πρώτα κείμενά μου στη Γερμανία το 1932 ως τα τώρα, είχα πάντοτε στο νου την έννοια του *κοινωνικού χαρακτήρα*, με την οποία εννοώ ότι η ανθρώπινη ενέργεια είναι ένα από τα ατόφια υλικά που εισέρχονται στην κοινωνική διαδικασία όχι όμως με μια γενική μορφή αλλά λαμβάνοντας μια συγκεκριμένη φόρμα γνωρισμάτων του χαρακτήρα τα οποία διαμορφώνονται από τις συνθήκες της οικονομικής και κοινωνικής δομής μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Διαφοροποιούμαι από τους συμπεριφοριστές και ορισμένους ανθρωπολόγους, με την έννοια ότι εγώ πιστεύω πως η βασική συνθήκη της ανθρώπινης φύσης γενικά, τόσο βιολογικά όσο και ψυχολογικά, επιτρέπει μόνο ένα ορισμένο αριθμό επιλογών σε αντιστοιχία με τις κοινωνικές συνθήκες και όχι απεριόριστες επιλογές (Με αυτό εννοώ απλώς ότι ο άνθρωπος μπορεί να αγαπήσει ή να μισήσει, να υποτάσσεται ή να εξουσιάζει, αλλά δεν μπορεί να αποσπαστεί ολοκληρωτικά από όλα τα ανθρώπινα πλάσματα εκτός και αν παραφρονήσει, και αυτό σημαίνει ότι η κανονική λειτουργία του ως άνθρωπος πρέπει να παύσει εντελώς ή ότι ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει και να αφομοιώσει αντικείμενα με παθητικό τρόπο, με εκμετάλλευση, με οικονομία, με το εμπόριο ή παράγοντας αντικείμενα, αλλά ως ανθρώπινο πλάσμα είναι υποχρεωμένος να συναλλάσσεται με τη φύση και αυτή η συναλλαγή μπορεί να συμβεί μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο ορισμένων πιθανοτήτων).

Πρέπει επίσης να σου επιστήσω την προσοχή στο γεγονός που είναι κρίσιμο για τη θεώρησή μου, ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι σε μεγάλο βαθμό φορτισμένη με σημαντικό φορτίο ενέργειας, αλλά σε αντίθεση με τον Φρόυντ, δεν θεωρώ ότι η ενέργεια αυτή είναι σεξουαλική, αλλά ότι είναι η ζωτική ενέργεια του κάθε οργανισμού η οποία σύμφωνα με βιολογικούς νόμους παρέχει στον άνθρωπο την *επιθυμία να ζει*, και αυτό σημαίνει να προσαρμόζεται στις αναγκαιότητες της κοινωνίας του. Επαναλαμβάνοντας αυτό που θεωρώ ότι παρανοήθηκε, δεν υποστήριξα ποτέ ότι η κοινωνία μόνο μεταμορφώνει ή εκδηλώνει αυτό που ήδη υπάρχει. Αν πραγματοποιήσουμε το διαχωρισμό μεταξύ γενικών ανθρώπινων αναγκαιοτήτων και συγκεκριμένων ανθρώπινων επιθυμιών, τότε πραγματικά η κοινωνία δημιουργεί συγκεκριμένες επιθυμίες, οι οποίες παρ' όλα αυτά ακολουθούν τους γενικούς νόμους των αναγκαιοτήτων που ριζώνουν στην ανθρώπινη φύση.

Όταν αναφέρεις πως σύμφωνα με εμένα όλος ο δυναμισμός της ιστορικής διαδικασίας περιστέλλεται στην ψυχολογική σύγκρουση μεταξύ των αναγκαιοτήτων της ανθρώπινης φύσης και των δυνατοτήτων να τις συνειδητοποιήσουμε μέσα σε μια ολοκληρωμένη κοινωνική δομή, υπεραπλουστεύεις τη θέση μου με αντιδιαλεκτικό και αφαιρετικό τρόπο. Για παράδειγμα, η παραγωγικότητα του ανθρώπου ελαμβάνεται από εμένα ως έμφυτη δυνατότητα του ανθρώπου, ακριβώς όπως και η καταστροφικότητα που αναπτύσσεται καθ' εαυτή από τον ίδιο, εντός της ιστορικής διαδικασίας μέσα στην οποία ο άνθρωπος δημιουργεί τον εαυτό του. Θα μπορούσα να πω ότι ακολουθώ πιστά το εξελικτικό σχήμα του Μαρξ, στο οποίο θεωρεί ότι η ιστορία είναι μια αλληλουχία ανάπτυξης που είναι δυνατή εξαιτίας της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και της εργασίας που οδηγούν εν μέσω αντιφάσεων σε ανώτερες μορφές κοινωνικής δομής, ωστόσο, κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, φτάσει με τη δράση του ο άνθρωπος σε ένα επίπεδο ιστορίας, στο οποίο η ιστορία θα αρχίσει να είναι πραγματικά ανθρώπινη ιστορία.

Τα παρακάτω είναι ορισμένες παρατηρήσεις κρίσιμες για τη θεώρησή σου όπως εκφράζεται από σένα ή/και για τον τρόπο μαρξιστικής ερμηνείας που αντιπροσωπεύεις. Και πάλι, μπορεί να μη γράφω με ένα συστηματικό τρόπο, αλλά ελπίζω να είμαι ξεκάθαρος, όσο είναι δυνατόν.

Αναφέρεις πως δεν υφίσταται η ανθρώπινη φύση και ότι η ουσία μπορεί να οριστεί μόνο ιστορικά. Αυτό όχι μόνο αντιφάσκει με συγκεκριμένες θέσεις του Μαρξ αναφορικά με τη γενική και συγκεκριμένη φύση του αν-

θρώπου που ανέφερα και παραπάνω, αλλά δεν καταλαβαίνω, τελικά, και τι σημαίνει. Δεν είναι αυτό που υποστηρίζεις, πολύ κοντά στον πραγματιστικό θετικισμό, που θεωρεί ότι οι μεταβολές που υφίσταται ο άνθρωπος πραγματοποιούνται διαρκώς μέσα στην ιστορική διαδικασία και ότι η μοναδική ουσία του ανθρώπου είναι το γεγονός ότι αλλάζει μέσα στην ιστορική διαδικασία; Όταν αναφέρεις ότι «..γι' αυτό το λόγο η συνείδηση της δυνατότητας στον άνθρωπο συμπίπτει πάντα με τη μεταβολή καθ' εαυτή», είναι κάτι που ο ίδιος υποστήριξα αρκετές φορές. Επίσης, μετά αναφέρεις ότι «οι ψυχολογικές αναγκαιότητες όχι μόνο ενυπάρχουν στον άνθρωπο από τη γέννησή του, αλλά διαμορφώνονται στη διαρκή διαδικασία της ανθρώπινης δράσης, η οποία προσανατολίζεται στην αλλαγή των ιστορικών συνθηκών της ύπαρξής του». Βασικά αυτό συμπίπτει επίσης με τη δική μου θεώρηση: παρ' όλα αυτά πρέπει να ξεκαθαρίσεις τι εννοείς με «την τάση του ανθρώπου να αλλάζει τις ιστορικές συνθήκες».

Η επικράτηση του ναζισμού στη Γερμανία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην καταστροφική, εξουσιαστική, σαδιστική δομή του χαρακτήρα της μικρομεσαίας τάξης, η οποία ήταν συνέπεια της θέσης των ανθρώπων αυτών στην κοινωνία, καθώς έχαναν πλήρως την κοινωνική τους λειτουργικότητα και υποβαθμιζόνταν σαν τάξη. Δεν σκόπευαν να βελτιώσουν την κοινωνία, αλλά παρασύρθηκαν στο στοίχημα μεταξύ ολοκληρωτικής ανωτερότητας ή αυτοκαταστροφής. Αυτό επιβεβαιώνεται συνεχώς από όλες τις συντηρητικές και αντιδραστικές τάξεις.

Κοίταξε τον αμερικάνο εργάτη: είναι ένα από τα πιο συντηρητικά ή ακόμα και αντιδραστικά στοιχεία στην αμερικάνικη κοινωνία και μόνο κατ' ελάχιστο σιοπεύει να βελτιώσει τις κοινωνικές συνθήκες. Από πολλές σιοπιές αντιτίθεται σε κάθε προοδευτική μεταβολή. Παρακινείται από πολλούς παράγοντες. Ίσως ο πιο σπουδαίος είναι ότι λόγω της αυξημένης αυτοματοποίησης αισθάνεται βασικά απειλούμενος συνολικά για την ύπαρξή του, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα, και πραγματικά όσο εξελίσσεται τεχνολογικά η κοινωνία τόσο χάνεται ένα μεγάλο κομμάτι της εργασίας για την εργατική τάξη. Απειλείται από τις προθέσεις των νέγων (ή, όπως τελευταία προτιμούν να λέγονται, «των μαύρων») να βελτιώσουν την κοινωνική τους θέση και επιπλέον, ενώ είναι ίσως ο πιο καλοπληρωμένος εργάτης στον κόσμο, η επιθυμία του για υπερκατανάλωση ερεθίζεται τόσο από τη διαφήμιση ώστε, παραδόξως, ενώ κερδίζει πολύ περισσότερο από τους ευρωπαϊούς εργάτες, είναι σε μεγάλο βαθμό δυσαρεστημένος και ενοχλημένος επειδή δεν έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει όλα όσα η βιο-

μηχανία τού λέει ότι πρέπει να αποκτήσει. Και πάλι αυτοί είναι ψυχολογικοί παράγοντες που επιδρούν στον εργάτη και προέρχονται από την ταξική του θέση, οι οποίοι τον καθιστούν αντιδραστικό και αρνητικό απέναντι στην πρόοδο. Θα επανέλθω αργότερα.

Εδώ θα ήθελα να σε ρωτήσω τι πραγματικά εννοείς όταν αναφέρεις «για τον άνθρωπο ο συγκεκριμένος ιστορικός κόσμος που τον περιβάλλει αντιπροσωπεύει τα στοιχεία της ουσίας του και τα όρια των δυνατοτήτων του». Αυτή βασικά είναι η συμπεριφοριστική θεώρηση που υιοθετούσαν οι φιλόσοφοι του γαλλικού διαφωτισμού, οι οποίοι πίστευαν ότι τα πάντα στον άνθρωπο οφείλονται στις επιδράσεις του περιβάλλοντος και οι οποίοι υπερέβαλλαν με την παντελή άρνηση κάθε «εγγενούς» στοιχείου στον άνθρωπο και μάλιστα αρνούσαν ότι υφίσταται οποιαδήποτε διαφορά μεταξύ ανδρός και γυναικός (εκτός των προφανών ανατομικών) η οποία να μην οφείλεται στο περιβάλλον.

Μου γράφεις ότι το πρόβλημα της ανθρώπινης ύπαρξης δεν είναι τίποτε άλλο από το ζήτημα της συνειδητοποίησης των γενικών αναγκών του ανθρώπου και των συγκεκριμένων ιστορικών ενδιαφερόντων. Η δήλωση αυτή ακούγεται, σε μένα και πάλι, υπερβολικά αφηρημένη. Ποιες είναι οι αναγκαιότητες και τα συγκεκριμένα ιστορικά ενδιαφέροντα του ανθρώπου που συνιστούν το πρόβλημα της ανθρώπινης ύπαρξης; Αν εννοείς ότι έχει ανάγκη να τρώει, να πίνει, να κοιμάται, να παράγει αντικείμενα για καταφύγιο και ένδυση, εργαλεία και όπλα, να προστατεύει τα παιδιά του και να έχει πρόσβαση στα θηλυκά, τότε αυτό φυσικά είναι μια σωστή θέση. Αλλά αυτές οι αναγκαιότητες είναι οι βασικές ανάγκες για βιολογική επιβίωση. Ποια είναι όμως τα ενδιαφέροντα πέρα απ' αυτές, που στοιχειοθετούν το πρόβλημα της ανθρώπινης ύπαρξης; Μήπως υπάρχει κάποιος έμφυτος ενδιαφέρον στον άνθρωπο να είναι ελεύθερος, ακόμα και σε μια κοινωνία όπου η ελευθερία δεν είναι μια συγκεκριμένη ιστορική πιθανότητα, όπως για παράδειγμα στην αρχαία ελληνική κοινωνία; Δεν υφίσταται η ανάγκη αυτή στον άνθρωπο εκ της φύσης του και παραμένει ασυνείδητη επειδή το πλαίσιο προσανατολισμού του, δοσμένο από την κοινωνία, δεν του δίνει τη δυνατότητα να οραματιστεί την ελευθερία, η οποία είναι μια εγγενής δυνατότητα του ανθρώπινου οργανισμού, όπως εξάλλου και των υπόλοιπων ζώων; (Φυσικά, τα ζώα δεν έχουν συνείδηση αυτής, αλλά δείχνουν με τη συμπεριφορά τους ότι η αιχμαλωσία τα βλάπτει, τα κάνει πιο επιθετικά ή ακόμα τα αποτρέπει από την αναπαραγωγή, ενώ η ιδανική ολοκλήρωση της φύσης τους πραγματοποιείται στη συνθήκη της ελευθερίας). [...]

Έχω γράψει αρκετές σελίδες και δεν είμαι ικανοποιημένος ότι ξεκαθάρισα τις θέσεις μου αρκετά. Φυσικά, ο βασικός στόχος μου ήταν να ξεκαθαρίσω τη δική μου θέση και κάνοντας αυτό στάθηκα κριτικός απέναντι σε ορισμένες δικές σου απόψεις. Μπορώ μόνο να ελπίζω ότι θα ελλάξεις το γράμμα μου στο πνεύμα που είναι γραμμένο και, ουσιαστικά, δεν αμφιβάλλω γι' αυτό. Δεν με απασχολεί η ανεπάρκεια του γράμματός αυτού, αφού ελπίζω ότι όπου δεν ήμουν ξεκάθαρος ή όπου διαφωνείς θα μου δώσεις το δικαίωμα να ενημερωθώ για τις διαφωνίες σου και να προσπαθήσω πάλι να εξηγηθώ. Τελικά, όπως προέγραψα, μπορεί να μην καταλήγουμε στην ίδια άποψη, αλλά τουλάχιστον προσπαθούμε και οι δύο να κατανοήσουμε ο ένας τον άλλον, όσο είναι δυνατό. Πιστεύω ότι η εισαγωγή των ψυχολογικών αρχών θα συμπληρώσει τη θεωρία του Μαρξ και ότι υπάρχει ένα απέραντο πεδίο να καλυφτεί τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά. Είμαι πολύ χαρούμενος που προσπαθείς να συνεισφέρεις σ' αυτό το έργο.

Δικός σου, με θερμές ευχές
Erich Fromm

Μετάφραση: Δημήτρης Κωνσταντίνου

Albert Joseph (Libertad)

... στον υποταγμένο¹

Μισώ τον υποταγμένο!

Μισώ τον υποταγμένο, όπως μισώ τον αχρείο, όπως μισώ τους αργόσχολους! Μισώ την υποταγή! Μισώ την αισχροσύνη, μισώ την απραξία.

Νιώθω συμπόνια για τον άρρωστο που λυγίζει από θανάσιμο πυρετό· μισώ όμως τον κατά φαντασία ασθενή, που με λίγη θέληση και μόνο θα στεκόταν στα πόδια του.

Λυπάμαι τον φυλακισμένο, κυκλωμένο από φύλακες, συντετριμμένο από το βάρος των τόσων αλυσίδων. Αλλά μισώ τους στρατιώτες που λυγίζουν απ' τα σιρίτια και το βάρος των γαλονιών· τους εργαζόμενους που σκύβουν στο κεφάλαιο.

Αγαπώ τον άνθρωπο που, όπου κι αν βρισκείται, λέει αυτό που νιώθει· μισώ τον ψευδοφρόνο που αναζητά τον διαρκή θρίαμβο μέσα από την πλειοψηφία.

Αγαπώ το σοφό που έχει τσακίσει από την πίεση της επιστημονικής έρευνας· μισώ το άτομο που γονατίζει από το βάρος κάποιας άγνωστης δύναμης, κάποιου «Χ», ενός θεού.

... Όλους εκείνους, λέω, μισώ που από φόβο και παραιτήση παραχωρούν σε άλλους ένα μέρος της δύναμής τους ως άνθρωποι και, όχι μόνο σκύβουν αυτοί το κεφάλι, αλλά αναγκάζουν κι εμένα και κείνους που αγαπώ να σκύψουν το κεφάλι, εξαιτίας της γεμάτης φόβο συνεργασίας τους ή της ηλίθιας αδράνειάς τους.

Τους μισώ αυτούς· ναι τους μισώ, γιατί εγώ το αισθάνομαι... Εγώ δεν γονατίζω μπροστά στα γαλόνια του αξιωματούχου, την εσάρπα του δημάρχου, το χρυσάφι του κεφαλαίου· την ηθική ή τη θρησκεία. Εδώ και πολύ καιρό έχω μάθει ότι όλα αυτά τα πράγματα δεν είναι παρὰ σιέτα μιχλιμπίδια, που μπορούμε να σπάσουμε σαν γυαλί... Εγώ λυγίζω κάτω από το βάρος της υποταγής των άλλων. Πόσο μισώ την υποταγή!

Εγώ αγαπώ την ζωή.

Θέλω να ζήσω, όχι όμως έτσι ασήμαντα, όπως εκείνους που ικανοποιούν μόνο ένα μέρος των μυών και των νεύρων τους, αλλά με μια ευρύτερη έννοια, ευαρεστώντας τόσο τους μυς του προσώπου όσο και αυτούς της

¹ Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «l'anarchie» τον Απρίλιο του 1905. Η μετάφραση ακολουθεί τη μετάφραση του πρωτοτύπου στην αγγλική από τη Mitchell Abidor.

κνήμης, ταυτόχρονα την πλάτη μου, όπως ακριβώς και τον εγκέφαλό μου.

Δεν θέλω ν' ανταλλάξω ένα μέρος του σήμερα για ένα απατηλό αύριο. Δεν θέλω να παραχωρήσω τίποτα απ' το σήμερα για τη ματαιοδοξία του μέλλοντος.

Δεν θέλω τίποτε δικό μου να υποτάσσεται κάτω από τις λέξεις *πατρίδα*, *θεός*, *έμβλημα*. Γιατί γνωρίζω πολύ καλά την κενότητα τέτοιων λέξεων, αυτών των ιερών και εγκόσμιων φαντασμάτων.

Γελάω με τον αναχωρητισμό, με τους παραδείσους, η ελπίδα για τους οποίους συντηρεί την υποταγή, τις θρησκείες, το κεφάλαιο.

Εμπαίζω αυτούς που συσσωρεύουν για τα γηρατειά και στερούνται στη νιότη τους: εκείνους που, για να φάνε στα εξήντα τους, νηστεύουν στα είκοσι.

Εγώ θέλω να τρώω, όσο ακόμα έχω γερά δόντια για να μπορώ να ξεσιίζω και να συνθλίβω σφριγηλά κρέατα και χυμώδη φρούτα. Όσο τα υγρά του στομαχιού μου είναι σε θέση να χωνεύουν χωρίς πρόβλημα, θέλω να χορταίνω τη δίψα μου με δροσιστικά και δυναμωτικά ποτά.

Θέλω να αγαπήσω γυναίκες πολλές ή μια γυναίκα, στηριζόμενος όμως στις κοινές μας επιθυμίες, και δεν θέλω να υποκύνω σ' αυτή την οικογένεια που επιβάλλει ο νόμος: τίποτε δεν έχει δικαίωμα πάνω μας. Εσύ θέλεις, εγώ θέλω. Ας περιγελούμε την οικογένεια, το νόμο, αυτήν την πανάρχαια μορφή υποταγής.

Και δεν σταματώ εδώ. Θέλω, αφού έχω και μάτια κι αυτιά και άλλες αισθήσεις, πέραν του να πίνω και να τρώω, να κάνω έρωτα: να ζω τη χαρά σε όλες της τις εκφάνσεις. Θέλω να δω όμορφα γλυπτά και έργα ζωγραφικής, να θαυμάσω τον Ροντέν ή τον Μανέ. Ν' ακούσω τις καλύτερες ορχήστρες σε έργα Μπετόβεν ή Βάγκνερ. Θέλω να γνωρίσω τους κλασικούς στην *Comedie Française*², να περιεργαστώ τον λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό πλούτο που άφησαν παρακαταθήκη άνθρωποι του παρελθόντος στους ανθρώπους του παρόντος, και ακόμα περισσότερο να ρουφήξω το τωρινό και παντοτινά ατελείωτο πνευματικό έργο της ανθρωπότητας.

Επιθυμώ ευτυχία για μένα, για τη σύντροφο που έχω επιλέξει, για τους φίλους μου. Θέλω ένα σπίτι όπου θα μπορώ τα μάτια μου ευχάριστα να κλείνω, όταν τελειώνω την εργασία μου.

Γιατί ζητώ και την απόλαυση της εργασίας: αυτή την υγιή χαρά, αυτή τη δυνατή χαρά. Θέλω τα χέρια μου να δουλεύουν το ροκάνι, το σφυρί,

² Κομεντί Φρανσέζ, το περίφημο κρατικό θέατρο της Γαλλίας.

την τσάπα, το δρεπάνι. Ας αναπτυχθούν οι μυς κι ας φουσιώσει το στήθος από ισχυρές, χρήσιμες και λογικές δράσεις.

Θέλω να είμαι χρήσιμος, θέλω εμείς να είμαστε χρήσιμοι. Θέλω να είμαι χρήσιμος στο διπλανό μου και θέλω κι ο διπλανός μου να μου είναι χρήσιμος. Θέλω να κοιπάσουμε πολύ, γιατί είμαι αχόρταγος για απόλαυση. Κι αυτό, γιατί θέλω να ευχαριστιέμαι το ότι δεν έχω υποταχθεί.

Ναι, ναι! θέλω να παράγω, αλλά θέλω και να απολαμβάνω. Θέλω να ζυμώνω, αλλά να τρώω και καλύτερο ψωμί· να εργάζομαι στον τρύγο, αλλά να πίνω και καλύτερο κρασί· να κατασκευάζω σπίτια, αλλά να μένω σε καλύτερες οικίες· να φτιάχνω έπιπλα, αλλά να κατέχω και τα αναγκαία για να θαυμάσω το ωραίο· θέλω να φτιάξω θέατρα, αλλά τόσο μεγάλα που να χωράν εμένα και τους δικούς μου.

Θέλω να μετέχω στην παραγωγή, αλλά να μετέχω και στην κατανάλωση. Είναι κάποιοι που ονειρεύονται να παράγουν για άλλους, στους οποίους αφήνουν, τι ειρωνεία, τα καλύτερα αποτελέσματα της προσπάθειάς τους. Όσο για μένα, εγώ θέλω ενωμένος αδέσμευτα με τους υπόλοιπους να παράγω αλλά και να καταναλώνω.

Εσείς, υποταγμένοι, κοιτάτε: φτύνω τα είδωλά σας. Κοροϊδεύω το Θεό, φτύνω την Πατρίδα, περιφρονώ τον Χριστό, περιφρονώ τη σημαία, φτύνω το κεφάλαιο και το χρυσόμαλλο δέρας· φτύνω τους νόμους και τους Κώδικες, τα σύμβολα της θρησκείας· όλα βλακείες, λίγο μ' ενδιαφέρουν, τα περιγελώ...

Μόνο μέσα από εσάς παίρνουν αυτά κάποια υπόσταση και για μένα αφήστε τα πίσω σας, και μεριάς θα γίνουν κομμάτια.

Όμως, κι έτσι είστε μια δύναμη, εσείς υποταγμένοι, μια από εκείνες τις δυνάμεις που αγνοούν την ίδια τους την ύπαρξη· ωστόσο, είστε μια δύναμη και εγώ δεν μπορώ να σας περιφρονήσω, μπορώ μόνο να σας μισήσω... ή να σας αγαπήσω.

Η πιο μεγάλη μου επιθυμία είναι να σας δω να αποτινάζετε την υποταγή μέσα από μια τρομερή αφύπνιση της ζωής. Δεν υπάρχει μελλοντικός παράδεισος, δεν υπάρχει μέλλον· υπάρχει μόνο παρόν. Ας ζήσουμε!

Ζήστε! Η υποταγή είναι θάνατος.

Η εξέγερση ζωή.

Μετάφραση
Γιώργος Μπουρλής

Το παρόν έντυπο τυπώθηκε το Μάη του 2010. Η επιλογή τής με αντίτιμο διακίνησής του έγινε συνειδητά, αφού εξυπηρετεί αφενός να μην πεταχτεί ο κόπος και οι αγωνίες όσων συνέβαλαν στη δημιουργία του στα απαξιωτικά ράφια με τα διαφημιστικά φυλλάδια των βιβλιοπωλείων και αφετέρου να εξασφαλιστεί η συνέχεια της έκδοσής του.

Τιμή τεύχους 7 €